

ANGLIA ȘI POPORUL ENGLÉS

presintat în conferințe

de

N. IORGA,
Generalul RADU ROSETTI,
MICHAELA CATARGI
și RICHARD F. A. HILLARD

Profesor V.

EDITURA CASEI ȘCOALELOR
BUCUREȘTI
— 1928 —

388388

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.
PATRU CONFERINȚE
DESPRE
ISTORIA ANGLIEI
DE
N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

388387

BCU Cluj / Central University Library Cluj

INTRODUCERE.

Onorat auditoriu, am fost solicitat de către d. general Rosetti, în numele Societății Anglo-Române, să fac în câteva conferințe înaintea d-voastră istoria Angliei. Fără îndoială că este un lucru foarte greu din mai multe puncte de vedere. Întăiu, este greu să prezinți istoria oricărei țeri în patru lecțiuni. Să înfățișezi istoria unei țeri mari, sprijinită pe un popor a cărui acțiune în interior și influență în afară a fost atât de mare ca a poporului engles, aceasta pare aproape ca o imposibilitate. Dar sunt dator să primesc propunerea aceasta de a înfățișa istoria Angliei în patru conferințe, fiindcă păcatul pe care încep a-l face acum l-am mai făcut pe sama altei nații și altui Stat, acum câteva luni, când în patru conferințe am vorbit despre istoria Spaniei. Așa încât, de oare ce numai cel d'întăiu păcat este greu, îmi vine mai ușor să-l fac pe al doilea.

Dar nu este numai greutatea aceasta în a înfățișa istoria poporului engles, în patru conferințe: evident, a o înfățișa în alt fel decât în felul școlar. În felul școlar se poate presinta orice în orice fel de condiții, fiindcă principala condiție este de a înfățișa lucrul neinteligibil, prost și solemn. N'am intenția de a-l înfățișa școlar, prin urmare nici neinteligibil, nici prost, nici solemn. În ce privește punctul al doilea după posibilitate, în ce privește punctul întâiu și al treilea, cu toată hotărârea.

Dar mai sunt două alte greutăți. A vorbi într'un spațiu cât de scurt despre o materie care este cunoscută auditoriului e un lucru relativ ușor. La noi însă este, n'aș zice

un obicei național, ci o tradiție națională de a mărgeni cunoștințele noastre de istorie universală la poporul francez. De sigur, admirabil popor! Desvoltarea poporului francez este extraordinar de interesantă. Atâtea legături se găsesse între noi și Francezi, atâtea asemănări și o foarte mare datorie de recunoștință, acum în timpul din urmă. Deci nimic nu poate să fie mai natural decât marelui interes pe care-l dăm poporului francez. Inșă de sigur, pentru înșăși istoria poporului francez ar fi foarte bine dacă am proiecta-o în mult mai largul spațiu al istoriei universale. Niciun popor nu poate să fie înțeles prin el însuși. El se poate înțelege prin apropierea, prin asemănarea cu alte popoare, prin diferențierea de alte popoare și înainte de toate prin fixarea rolului exact pe care poporul acela îl are în desvoltarea omenirii.

Așa dar noi știm, sau mai curând credem că știm, istoria poporului francez. Căci am încercat acum câțeva vreme, în timpul neutralității, să arăt că nu prea știm, de și credem că știm, istoria poporului francez. Am tratat-o în acel timp al neutralității într'o serie de conferințe, care s'au și tipărit și care încercau a pune chiar istoria poporului francez pe o altă basă decât basă simplă teritorială, pe care se punea înainte.

Dar este un lucru nelăgăduit că istoria Angliei nu este cunoscută la noi. Nu este cunoscută și fiindcă noi n'am avut până acum, nici în forma cea mai rudimentară, o istorie a poporului englez. Aceasta se explică nu a-ltă din cauza unei lipse de curiozitate, care n'ar fi cine știe ce mare păcal, dacă la un moment dat ar fi tendința de a o corecta, ci se explică prin altceva. Noi ne hrănim dintr'o literatură scrisă în altă limbă: noi cetim în rându-i întâiu franțuzește și din când în când, din datorie națională, mai celim și câte o carte românească.—și în genere cartea românească este socoită totdeauna inferioară cărții franțuzești. de și s'a dovedit că un scriitor de mâna a patra de la noi, cum este d. Panait Istrati, când se mută cu bagajele în Paris, poate să facă o foarte mare ca-

rieră. Se întâmplă chiar că, atunci când un scriitor român ajunge să scrie în franțuzește, se clasează totuși în clasa a doua. Am avea deci clasa întâia: scriitorii franceși, clasa a doua: Românii, cari scriu în franțuzește și clasa a treia: Românii cari scriu în românește. Celind prin urmare numai literatura franceză, este foarte natural ca, și în materie de istorie a Angliei, noi să ne adresăm către cărțile franceze. Dar o bună carte franceză asupra istoriei poporului englez, nu există.

Aș zice și mai mult decât atâta: o bună carte, englezească făcută pe înțelesul publicului celui mare, dar în același timp și a publicului pregătit, nu există. Dacă vrea cineva să ajungă la amănunte, este silit să recurgă la vechea Istorie a Angliei a lui Lingard. Dar vă puteți închipui că Lingard reprezintă, față de starea actuală a cunoștințelor și față de orizontul pe care un istoric din timpurile noastre îl are înaintea lui, reprezintă, acest biet clericoman de la 1820-1830, un punct de vedere de foarte multă vreme întrecut. Inșă și astăzi, dacă urmărești amănuntele, trebuie, cum zic, să te adresezi la volumele acestea ale clericului englez de acum o sută de ani. Știu că se citește foarte mult, în franțuzește, „Istoria poporului englez” a lui Green. Cartea scrisă de Lingard este „Istoria Angliei”, pe când ceastălaltă este „Istoria poporului englez (*A short history of the English people*). Cartea lui Green, tradusă de unul din membrii dinastiei de învățați, de cugetători, care a fost dinastia Monod, cu o prefață de Gabriel Monod, care mi-a fost și mie profesor și care avea o deosebită evlavie pentru opera lui Green, cartea aceasta are într'insa și un interes personal tragic. Green și-a propus să scrie pe scurt adevărata istorie a Angliei, considerată așa cum o poate considera un modern, cu mult mai multă libertate de spirit și cu un sens al dramei naționale pe care trebuie să-l aibă oricine se ocupă de istoria unui popor. Istoria unui popor nu este o colecție de amănunte, ci este acea dramă a unei vieți naționale, și ea trebuie înfățișată așa cum se înfățișează pe scândurile

unui teatru o dramă oarecare. Green și-a propus să scrie în felul acesta istoria poporului său. Era bolnav, știa cât va trăi, a potrivit dimensiunile cărții după anii și, ceva mai târziu, după lunile și săptămânile pe care le avea, de trăit. Așa încât poate și sentimentul acesta al marginii vieții scurte care-i sta înaintea dă cărții nu numai un interes personal iragic, dar în același timp o concentrare dramatică pe care în zădar ai căuta-o într-o expunere făcută foarte liniștit de un erudit, care, ca noi toți, nu cunoaște sfârșitul zilelor lui.

Dar de sigur că însăși cartea aceasta a lui Green este scrisă din punctul de vedere al unei anumite epoci și al unei anumite părți din clasa intelectuală engleză. Astăzi un urmaș al lui Green, ca Oman, vede lucrurile și altfel.

In orice caz un străin le-ar vedea altfel. De sigur că este un mare interes ca istoria unui popor să fie văzută în afară de marginile aceluia popor. Fiecare popor, cu voce sau fără voce, păstrează anumite prejudecăți și se ține de anumite mărgeniri. Are un interes sentimental și un interes practic în povestirea istoriei lui. Un străin este cu mult mai liber. Aceasta nu înseamnă de loc că străinul dă mai mult decât indigenul, dar dă în alt domeniu decât indigenul. De exemplu istoria Franciei scrisă de un Frances va li totdeauna istoria teritoriului Frances; dar istoria poporului frances, legată firește de acest teritoriu ancestral, este cu mult mai largă decât atâta. Am putea foarte bine să neglijăm pe cutare rege al Franciei fără importanță, și, când scriem istoria poporului frances, să ne gândim la minunatele fundațiuni ale lui, la toate Statele ieșite din războaiele cruciatelor: la regatul din Ierusalim, la principatul de Antiochia, la comitatul de Tripoli, la așezarea Cavalerilor Ospitalieri în Rodos, la Ciprul stăpânit de dinastia Lusignanilor. Dar Francesul va căuta totdeauna să se ție strâns de teritoriul patriei sale, dând și lucruri de o însemnătate mediocră, care s'au petrecut pe acel teritoriu. Străinul însă care ar scrie istoria poporului frances poate să rupă anumite bariere și, în același timp, în

dosul acestor bariere chiar, să consacre mai puțină silință subiectului pentru ca silința aceasta s'o poată desvolta mult mai pe larg dincolo de bariera ruptă.

Tot astfel eu consider că și istoria poporului engles se poate scrie, se poate expune, cum este cazul nostru, într'un număr de conferințe, în alt fel de cum ar face-o un Engles, fără a scădea nimic, dar insistând mai mult asupra acelor părți care poate pentru un Engles nu se prezintă în linia întâia, și vorbind mai puțin de părțile acelea care au un interes local și tradițional pentru povestitorul engles.

Dar de sigur că străinul acesta nu trebuie să fie un German. Fiindcă la Germani este un punct de vedere greșit: anume acela care consideră istoria Angliei ca formând un capitol din vasta istorie a semințiilor germanice, ceia ce cred că în tot cursul acestor conferințe se va dovedi că nu este exact. Aportul german este enorm, cum se va vedea, dar supl. acest aport german sunt alte lucruri, și din lucrurile acestea, fundamentale, de și adeseori nevăzute, neștiute, se desfac liniile principale ale istoriei Angliei. De aceea cine s'ar adresa la volumele consacrate Angliei în marea culegere de „Istoria Statelor europene”, în care am avut și eu plăcerea și onoarea de a da, nu numai o istorie a României, în două volume, dar și Istoria Imperiului Otoman, ar vedea subiectul tratat cu acea erudiție pe care Germanii și-o transmit din generație în generație, dar care nu presupune totdeauna și o anumită aptitudine pentru sintesă și anumite calități de stil care sunt totdeauna necesare în orice lucrare de istorie.

Astfel eu mă găsesc înaintea greutății de a înfățișa un subiect care este nou, și este nou fără vina publicului românesc. Publicul românesc caută cartea franțuzească, dar n'o găsește, și chiar acel public care ar ști englezește caută cartea englezească și tot n'o găsește. De altminteri cunoștința limbii englezești este încă un lucru rar la noi, mărginit la anumite straturi ale societății, în

care, fără intenția de a jigni pe nimeni, dar trebuie să spun că această cunoaștere a limbii engleze se găsește pentru moment încă în domeniul snobismului. Vocabulariul obișnuit se compune din vre-o trei sute de cuvinte englezești, cu care anumite persoane care vor să se osebească de persoanele, prea numeroase, care știu numai franțuzește, comunică idei foarte interesante asupra temperaturii zilei, asupra celui din urmă bal sau celei din urmă reuniri sau și asupra deosebiților campioni de sport. Cu totul altceva va fi când cunoștința aceasta a limbii engleze se va sprijini pe încă o cunoștință: a altei literaturi engleze decât ultimele române, frumos legate, dar de o valoare literară care nu trece peste anul în care romanul a fost tipărit, când se va putea vorbi cu doamnele care ciripesc englezește, după ce au ciripit franțuzește, când se va putea vorbi cu ele despre Tennyson, despre Longfellow și despre ultimele manifestări serioase, nu moderniste, ale literaturii engleze. Atunci vom putea recunoaște introducerea în adevăr a limbii engleze, cu zestrea ei întreagă, care este așa de mare și așa de originală, în cunoștința noastră.

Deci aceia chiar cari cunosc istoria poporului engles o cunosc greșit, și iarăși nu din vina noastră, fiindcă părerile acestea sunt păreri foarte răspândite. O cunosc greșit, chiar când au privit istoria poporului engles din punctul de vedere al concepțiunii germanice despre istoria Angliei. După cum se va vedea chiar din conferința întâia, punctul de vedere german ne îndeamnă să lăsăm oarecum la o parte trecutul celtic, cu care, din poirivă, eu mă voi ocupa foarte mult în această conferință, și să nu acordăm mai nicio importanță cuceririi romane.

I.

Sintesa etnică.

Cucerirea romană în Britania Mare a avut, fără îndoială, dacă nu același efect ca aceea de pe malurile Dunării, dar unul destul de însemnat. Pe când punctul de vedere german ne îndeamnă să considerăm pe Anglo-Saxoni, pe cei d'întăiu năvălitori germani de la începutul evului mediu (sec. al V-lea și al VI-lea) ca pe creatorii unei ordine de Stat, unei ordine sociale cu de-ăvârșire noi, cu înlăturarea completă a trecutului, de care ar trebui să facem „tabula rasa”. Este ca teoria care era cândva la noi, dar de foarte multă vreme e părăsită, fiindcă s'a dovedit cu totul falsă. că au venit Romanii și au omorât pe toți Dacii, așa că n'a mai rămas niciunul, și după aceea au fost așezați aici coloniști romani. Așa încât în sângele nostru nu curge nicio picătură de sânge barbar, fiindcă, dacă pe alți barbari i-am evitat, pe urmă, retrăgându-ne cu toții în munți — altă teorie greșită, fiindcă nu are cineva decât să vadă munții noștri; ca să se convingă că acești munți deschiși de toate părțile nu pot să fie un loc de refugiu —, apoi pe Daci i-au suprimat pe toți. De sigur s'au găsit mai târziu și învățați cu spiritul mai larg, în orice cas: mai politicoși față de sexul frumos dacic, cari au spus: de oare ce acest sex frumos dacic trebuie să fi fost frumos și Romanii erau oameni curtenitori, pe Daci i-au omorât, dar pe Dace le-au păstrat pe toate; natural și pe Dacele într'o vârstă care nu evidențiază în prezent frumuseța sexului. Cu babe, sau

cu femei de oarecare vârstă, cu femei tinere, cu copile, a fost păstrată partea femeiască a poporului dacic, partea bărbătească fiind suprimată cu desăvârșire!

Ei hunc, cam tot așa văd unii și pe Anglo-Saxoni. Anglo-Saxonii vin și suprimă, pe trei șferturi din Britania Mare, cu desăvârșire pe Celți, afară de cei cari se retrag în munți. (Iarăși teoria retragerii în munți: cât de multe puncte de asemănare se întâlnesc între istoriile diferitelor popoare! Cum am încercat s'o arăt și în ce privește pe Spanioli, tot așa voi căuta s'o arăt și în ce privește pe poporul de care mă ocup acum.) Șfertul care a rămas s'a îngrămădit în anumite regiuni, care până în momentul de față poartă numele acestea galice ale Celților de odinioară, adică în Cornwallis, în Wales, regiuni ce se găsesc în partea sudvestică a Britaniei Mari, plus o regiune cambrică, represintănd vre-o două comitate în partea vestică, mai la Nord, către Scoția.

Asa încât Anglo-Saxonii și, după Anglo-Saxoni, Danii, cari au venit la jumătatea secolului al IX-lea, aceștia represintă adevărata civilizație-națională, absolut nouă, așezată pe golul pe care l-au făcut năvălirile și consecințele crude, neiertătoare ale acestor năvăliri.

După aceea, la 1066, a venit Gulielm Cuceritorul. El și tovarășii lui vorbiau francezește, cum se vorbea francezește în Normandia, de câteva generații, de vre-o sută și ceva de ani. Urmasul lui Gulielm Cuceritorul e aprigul Nemrod Gulielm cel Roșu. Toți de un sânge cu descălecătorul scandinav al Normandiei, cu acel Rollo sau Rou, Rolf norimandul; care, după legenda engleză, mergea călare pe un poney și, fiind foarte lung în picioare, îi dădea impresia că merge pe jos, din care cauză i se zicea: Rolf the ganger („acela care umblă pe jos”)¹. Nelăgăduit că urmașii lui Rolf, oricât sânge străin s'ar fi amestecat, represintă toată energia scandinavă. Așa încât, indiferent de limbă, ne găsim și cu acești regi

¹ H. O. Arnold-Forster, *A history of England*, Londra, f. an [= 1898], pp. 67-8. Interesantă carte de popularizare. plină de idei.

normanzi, totuși în domeniul rasei germane și în domeniul instituțiilor germane. Și după aceea tot ce se întâmplă în Anglia este în legătură cu acel caracter intim, inițial și permanent al poporului german, care este un anume avânt către sinceritate, către libertate, către relațiile voite și nu către relațiile impuse, după sistemul roman.

Deci întâlnește în calea mea, de la început, această prejudecată că Anglia face parte mai mult sau mai puțin din terile germanice. Prejudecata aceasta am mai întâlnit-o și altă dată. Nu m'am speriat prea mult de dânsa, de vreme ce am cuprins și literatura engleză — fiindcă o istorie a literaturii engleze în românește există, fără să i se spună pe nume — în „Istoria literaturilor romanice”, îndemnat de faptul că inspirația literaturii engleze este o inspirație romanică, de la un capăt la altul, de și, în secolul al XIX-lea, cu oarecare puternice influențe germanice, dar peste vechiul fond celic.

Dar mai este și o altă prejudecată: anume că de la început poporul englez a reprezentat un mare avânt către libertate, așa cum o înțelegem noi, către regimul parlamentar, către democrație, precum figurează în preocupările și în relațiile de astăzi, pretutindeni, și, nu în cel din urmă rând, și în ce privește țara noastră. Va să zică Englezii sunt de la început un popor luptător pentru libertate.

Ar fi foarte curios să fie un popor luptător pentru libertate de la început. Fiindcă avem o Anglie celică, o Anglie romană, o Anglie anglo-saxonă, o Anglie danesă, o Anglie normandă, care este în cea mai mare parte de tradiție feudală francesă, și pe urmă, abia de la sfârșitul Războiului de o sută de ani, când s'au rupt legăturile dintre Franța și Anglia, când regii englezi purtau numai ca o titulatură solemnă titlul de „rege al Franciei”, fără ca prin aceasta să manifeste vre-o velleitate de a ocupa Franța, abia după 1400 se poate vorbi de o națiune engleză în adevăr constituită, iar nu într-o vreme când conștiința aceasta nu se mai întâlnește la niciun popor și prin ur-

mare nici la poporul engles. Poporul acesta engles, care ar fi existat din adâncul timpurilor, înainte de sintesa etnică, din care s'a alcătuit, înainte de formarea limbii prin care se manifestă și înainte de caracterizarea deplină a instituțiilor sale, ar fi luptat pentru parlamentarism, ceea ce ar însemna și pentru libertate,— căci libertate și parlamentarism și democrație acestea toate le punem împreună și formăm unul și același lucru. De aici o mare simpatie democratică pentru poporul engles. Să luăm lecții de la energia poporului engles, este inutil și este și greu; să luăm lecții de la solidaritatea poporului engles, este iarăși greu, fiindcă trebuie să renunțăm la alătea puncte de vedere egoiste; să luăm lecții de la tradiționalismul poporului engles, iarăși un lucru greu, fiindcă ar trebui să cunoaștem tradiția de care să ne ținem, dar noi nu voim să cunoaștem niciuna din tradițiile noastre; să luăm lecții de la adaptabilitatea poporului engles, care nu are nevoie de Constituție ca să se adapteze instituțiilor Statului, este pare-că, inutil. Căci și aici este o mare deosebire între Englesi și noi. Un Engles care ar declara că țara lui nu poate trăi fără Constituție, ar fi în primejdie să fie trimis la casa de nebuni; pe când un Român care n'ar avea să fie sama de Constituția românească și de tot ce i s'a adăugat și i se adaugă pe urmă riscă să facă oarecare cunoștință cu un anumit forț din vecinătatea Bucureștilor. Dar parlamentarismul...

Adevărul nu este acesta, cum se va inveda și pe urmă. Celții din Britania Mare au trăit ca și Celții din orice altă regiune. Dominația romană din Britania Mare a fost o dominație romană ca aceia din oricare provincie a Imperiului roman. Așezarea Anglo-Saxonilor în Britania Mare s'a făcut în condițiile și cu rezultatele care se întâlnesc pentru orice așezare barbară pe o provincie a Imperiului roman. Năvălirea danească a adus cu dânsa în cea mai mare parte un regim care este intru totul asemenea cu vechiul regim din Danemarca, din Norvegia, intru câtva și din Suedia, și nimeni nu s'a gândit să

considerare Scandinavia medievală ca patria tuturor libertăților. Când a venit ducele normand și a ajuns rege al Angliei, a stabilit aici un regim de strânsă feudalitate mult mai mult la dispoziția regilor și baronilor decât în orice țară în Europa. Franta era o mare democrație, pe lângă acest rege autocrat, încunjurat de un feudalism egoist și abusiv, care s'a păstrat în Anglia multă vreme. Felul cum a fost înțeleasă „Magna charta libertatum” a lui Ioan-fără-țară, a fost o formidabilă eroare, pe care nu prima oară o arăt aici și care a fost recunoscută și de foarte mulți cercetători de astăzi. Cineva, care în timpul din urmă discuta și părerea cealaltă și părerea mea și propunea o părere intermediară, nu m'a putut de loc convinge. Din potrivă, producerea acelor texte prin care voi să arăt că „Magna charta libertatum”, măcar în anumite puncte, este totuși începutul libertăților moderne, m'a întărit și mai mult în părerea mea¹.

Libertatea în leviul mediu înseamnă libertate; este tocmai contrariul libertății. Libertate înseamnă privilegiu. Regele Ioan-fără-țară n'a inovat nimic. S'au ridicat încă odată împotriva autorității regale seniorii. Este o mișcare tradițională, care cerea respectarea vechilor „cărți”, începând cu „carta” de libertăți a regelui Henric din secolul al XI-lea, prin urmare vre-o sută de ani înainte de regele Ioan. „Carta” acestuia nu reprezintă altceva decât recunoașterea în formă definitivă a acelu regim de feudalitate încunjurând autoerația regală, pe care îl caracterisase cu câteva momente înainte. Iar, în ce privește libertatea așa cum o înțelegem noi astăzi, ea se găsește mult mai mult în așezămintele franceze ale baronilor din Pământul Sfânt, din regatul de Ierusalim și din feudele sale, se găsește mult mai mult în ordonanțele împăratului Frederic al II-lea din Regatul Celor două Sicilii decât în „Magna charta libertatum”.

¹ V. *Mélanges Lot*.

Nepărat că este o luptă în Anglia, pentru libertate, dar această luptă nu este de la anul 1200, ci un fenomen modern. Oricine își închipuie că Englesul din evul mediu muria de dorința de a fi reprezentat în Parlament și că era gata să se încaiere pentru aceasta cu jandarmul și cu reprezentanții nechemai ai armatei, sau recurgea la cinstie ce protecții ale magistraților, ca să poată fi ales, se înșală. De mult este dovedit că așa-numiții „cavaleri ai comitatelor” nu doriau să meargă la Parlament, cum foarte mulți alegători ai votului universal astăzi se roagă la Dumnezeu să-i forească de această pacoste cât se poate de mult. Astfel nu se vede de loc tendința claselor mai modeste de a fi reprezentate în Adunare, și aceasta nu e încă o instituție politică în adâncul evului mediu. Parlamentul, după cum se va vedea în cea de a doua conferință era pentru a vota subsidii regelui și a prezenta anumite plângeri și dorinți, de care regele putea să nu fie samă de fel. Mai târziu, abia în secolul al XV-lea s'a ajuns acolo că s'a condiționat volarea subsidiilor de îndreptarea abuzurilor.

Deci și părerea aceasta că în Anglia evului mediu ar fi fost o luptă pentru libertate este neintemeiată; iar tendința către libertate din epoca modernă, când se poate manifesta—foarte târziu, în secolul al XVII-lea—, e în legătură cu o întreagă concepție biblică. Anglia de atunci se considera ca reprezentând ceea ce reprezentase în Biblie poporul ales al lui Dumnezeu. Este prin urmare o înțelegere de caracter cu desăvârșire religios, pe care noi nici nu ni-o putem închipui noi, cari nu trăim în Biblie, pe când Englesii au trăit totdeauna în ea, limba lor literară chiar purtând stampila Bibliei. Este deci un fenomen cu totul particular. Iar, când a venit revoluția americană, înainte de revoluția franceză, sprijinită și ea pe principii abstracte de democrație, cei mai hotărâți adversari ai democrației de principii abstracte au fost Englesii. Din această cauză n'au acordat libertățile cerute de Americani și au pierdut America. Tot din această cauză n'au

colaborat cu revoluția francesă, ei și-au dat toată silința s'o strivească.

Sintesa engleză este cu mult mai complicată decât vocabulariul ideologic al oratoriei democratice de răspântie din timpul nostru. În ea este nesfârșit de multă rasă și nesfârșit de mult bun simț, acomodabil pentru orice fel de împrejurări. Pe când noi suntem pe mâna Constituției care dese ori înseamnă o formă și o formă batjocurilă, în Anglia este tocmai contrariul: toate legile trecute, neabrogate niciodată, sunt în sama *Englesului*, care este factorul hotărâtor. Nu se leagă cineva de câteva cuvinte care au fost ale cuiva la un anume moment, și care, cu schimbarea împrejurărilor și a sensului cuvintelor, peste câțeva vreme, pot să nu mai aibă nicio valoare, chiar când acele cuvinte vin dintr'o cugetare proprie, și nu dintr'o traducere grăbită a unei Constituții, cum este Constituția belgiană, din care am făcut crezul nostru politic de la 1866.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Așa fiind, după ce am arătat greutatea de a prezenta materia din alt punct de vedere decât punctul de vedere obișnuit și după ce, cu voia d-v., am scusat publicul românesc de necunoștința istoriei Angliei și mai ales a adevăratei istorii a Angliei, dați-mi voie să vă înfățișez acum cea d'întăiu perioadă, care merge până la anul 1066, n'aș zice: din viața poporului engles, dar din viața acelor elemente din a căror confundare, echivalând cu o sintesă trainică, a rezultat poporul engles, rămânând ca în conferințele ce vor urma să examinăm Anglia medievală, Anglia modernă și Anglia contemporană.

Cea d'întăiu cunoștință a celor mai vechi locuitori ai Britaniei Mari — în ce privește Irlanda nu știm până foarte târziu absolut nimic — o datorăm unui accident: faptului că Cesar, în anul 55-51 a. Chr., a fost adus, după cucerirea Galilor, să aibă legături cu Britania Mare. Două expediții, dintre care prima nereușită, s'au făcut de către

corăbiile romane, care au debarcat aici legionari. Cesar însuși spune, în amintirile lui dictate, cunoscute de noi supt titlul „De bello gallico”, în ce condițiuni s'a făcut primul contact. Nici nu simte nevoia să descrie prea mult această țară nouă, fiindcă acești „Britones” din Britania Mare sămănau supt toate raporturile cu Galii pe cari-i întâlnise în Galia. Nu se vede dar acea necesitate de a explica lucruri noi, pe cari ar fi întâlnit-o, dacă el s'ar fi găsit de-odată și dincolo de Canal în fața unei lumi necunoscute, precum, atunci când a trecut Rinul, s'a găsit în fața masei germanice, în fața unui popor cu desăvârșire neștiut, pe care avea nevoie să-l descrie. După aceea s'a făcut a doua expediție, care a durat mai multă vreme. „Britones” ai lui Cassivelaunus au ieșit din păduri și din regiunile mlăștinoase și au dus o luptă asemănătoare cu acelea pe care în părțile noastre, mai târziu, le-au dus Dacii împotriva Romanilor. Adecă, în loc să presinte un front din a cărui acțiune să resulte soarta întregă a unui capitol de istorie, în loc de aceasta, ei, ieșind din pădure, reîntrând în pădure, au neliniștit neconținut armata aceasta romană. Absolut sistemul de luptă al Dacilor de pe timpul lui Domițian și Traian.

Cu prilejul acestor lupte, Cesar vorbește, cu oarecare amănunte, foarte puține, cuprinse în două paragrafe ale lui, de cutare puncte privitoare la viața Britonilor, cari apar ca oameni trăind risipiți, având oarecare vechi obiceiuri, cu o civilizație economică mai înaltă în regiunile de pe malul Mării. Acolo era cultură de grâu, și de grâu se vorbește limpede. De același grâu, care se întâlnește, în măsură foarte mare, din timpurile cele mai depărtate, pe malurile Dunării. Căci e falsă teoria aceea că Românii au început cu păstoritul, teorie cu totul greșită, care se poate corecta și din exemplul acesta al Britonilor. Tot Cesar recunoaște că ei țin turme foarte multe și se hrănesc din carnea și laptele acestor turme, ceea ce nu-i împiedecă să aibă pe malul Mării, unde era atingere cu o civilizație mai înaltă, cultura de

cereale. Mai vorbește Cesar de metalele care se întâlnesc la ei: de fier, de cositor, de unde insulele se cheamă, ordinioară, „Insulele cositorului”, de aramă. Și alte câteva lămuriri răzlețe.

Expediția a doua se isprăvește — și aici iarăși este un fenomen asemănător cu ce s'a întâmplat pe malurile Dunării cu Dacii — prin aceea că acești Britoni consimt să dea un tribut, să recunoască în chip officios supremația poporului roman, exact cum făcea și Decebal, după cea d'întăiu ciocnire cu Traian. Ceia ce nu cunoaștem cu privire la Britoni putem întregi cu exemplul Dacilor, după cum ceea ce nu cunoaștem cu privire la Daci putem întregi din ce știm despre Britoni. Ba, dacă voiți, putem să avem și paralele personale Meariea desperată a lui Decebal, bând otravă în mijlocul șefilor aristocrației lui războinice, fiindcă nu înțelegea să supraviețuiască înfrângerii, se întâlnește în regina Boadicea, văduva, care, în lupta cu Romanii, învinsă de Suetonius Paulinus, de desperare a băut otravă. Cluj / Central University Library Cluj

Cum această a doua expediție a lui Cesar n'a fixat nicio situația definitivă a Britonilor din Britania Mare față de Imperiul Roman, trebuie să trecem la un alt capitol din penetrația romană.

După ce Galia a fost deplin consolidată supt dominația Romanilor, ei au trebuit să se gândească a face și în Britania Mare ceva asemănător. Trecem peste acel capitol, de informație mai mult literară, pe care ni-l dă Tacit, vorbindu-ni de rolul pe care l-a jucat în lupta cu Britonii soerul său, Agricola. Tacit știa din simple povestiri lucruri pe care Cesar le cunoaște din propria lui observație a împrejurărilor. În genere și în ce privește pe Germani, o bună parte din Germania lui Tacit este supusă criticii, fiindcă este o lucrare tendențioasă, care ține să presinte lucrurile nu așa cum sunt, dar așa cum era interesul propagandei politice a lui Tacit.

Trecând dăr peste acest capitol, trebuie să spunem că

pe vremea lui Claudiu se ajunsese la luarea în stăpânire a Britaniei Mari de către Romani, situație care a durat o mulțime de vreme. Dar aici nu s'a întâmplat același lucru ca în Dacia noastră. La noi, a fost o strecurare, pe care arheologii și istoricii antichității n'o recunosc, dar în a cărui existență eu mă înviersunez a crede; a fost chiar înainte de Traian o întreagă strecurare romană pe malul stâng al Dunării, și Traian a dat ceea ce era necesar în ce privește consolidarea și situația administrației. În Britania Mare însă, nu putea fi vorba de o penetrație populară. Și, iarăși, stăpânirea romană n'a avut ca la noi, cu Traian și după Traian, caracterul unei colonisări oficiale. De sigur Romanii nu aveau la îndemână elementele trebuitoare pentru a încerca așa ceva în inerea insulă din Vest. De aici o deosebire esențială între romanismul de la Dunăre și romanismul acestăalt, din Britania Mare. Romanismul de la Dunăre este întâiu o străbătere populară și pe urmă o colonizare oficială, în legătură cu anumite izvoare de venit și cu o anumită acțiune militară, ceea ce a ținut însă foarte puțină vreme, trei generații, și, după aceea, retragerea legiunilor, care s'a petrecut în Dacia, încă în secolul al III-lea, supl Aurelian, pe când în Britania Mare s'a petrecut numai în secolul al V-lea, pe vremea lui Honoriu.

O foarte mare deosebire. În Britania Mare este o permanență oficială romană de două secole, și, dacă se adaugă că penetrația romană a început supl Claudiu, vedem că vremea în care Britania Mare, a fost stăpânită de Romani a fost mult mai lungă.

Dar i-au lipsit cele două elemente care se găsesse la noi: existența unui teritoriu însemnat din apropiere, din care să se scurgă elemente romane în Britania Mare și, în al doilea rând, colonizarea aceasta oficială, dintr'un material roman, care pe vremea aceea nu era întrebuințabil.

Cu toate acestea nu se poate zice că viața aceasta romană din Britania Mare n'a lăsat urme. A lăsat urme într'o anumită disciplină a Cetiilor.

După cucerirea romană Celții au avut-fără-îndoială, în ce privește viața împreună și noțiunea de Stat, un alt sens decât înainte. Romanism nu înseamnă numai decât instituții: înseamnă o stare de spirit; și poți să ai starea de spirit roman fără instituții romane, cum poți să ai instituții romane fără starea de spirit corespunzătoare. Noi credem, azi, că, fiindcă am împrumutat instituțiile Occidentului, avem o stare de spirit occidentală. Nu, avem o stare de spirit orientală sus, o stare de spirit tradițional populară jos, supt forma occidentală. Și ar fi fost mult mai bine să introducem în formele noastre tradiționale de jos și în anumite acomodări cu moda de sus spirit occidental, păstrând formele de obișnuință.

Ei bine, natural că disciplina Celților de stăpânire romană a avut o foarte mare influență asupra dezvoltării mai târzii a Marii Britanii. A fost tendința aceia către unitate, care nu se poate tăgădui și la Celți. Când ei au rămas singuri pe vremea lui Honoriu, când li s'a spus: „apărați-vă cum puteți, Romanii nu vă mai pot de legiuni” și ei și-au retras funcționarii, în loc de a trăi cu desăvârșire risipiți, au încercat să opue o rezistență solidară, cu vre-o patru șefi, unii cu nume romane, cari, după dispariția aceasta a Imperiului, au căutat să fie ordinea romană chiar fără soldatul roman și fără administrația romană.

S'a mai întâmplat și un alt lucru care seamănă cu ce se întâlnește la noi. Spune cronicarul bizantin Zosim că după plecarea Romanilor oamenii și-au revenit în fire și populația locală s'a organizat autonom în formele acelea pe care eu le numesc „Români” și din care cea mai caracteristică este însăși Țara-Românească de la Argeș, cu instituțiile ei populare. Tot așa s'a organizat o Românie cu oamenii din Britania Mare, precum și în Galia un Egidiu, un Syagrius și câte un urmaș al lor au represintat apărarea provinciei în formă proprie împotriva barbarilor.

Deci din dominația romană a rămas sensul acesta de

acțiune colectivă, de acțiune unică, puțința aceasta că în formă populară să se păstreze tradiția ordinii romane. Și, atunci când legenda a creat dintre Celți un om, în care se întruchipează această existență, un om despre care istoricește nu se știe absolut nimic — cu cât o legendă este mai circumstanțiată, cu atâta poate avea cineva siguranța că este mai falsă,—, când s'a creat personalitatea lui Vortigern și apoi aceea a regelui Artur, în legendă trăiește ceva din această tradiție de consolidare romană, fără care, dispărând legiunile, Celții ar fi dus viața pe care o constată Cesar în Galia, în momentul când vine acolo: fiecare cu „cetatea” lui, fiecare cu interesele lui, fiecare cu rosturile lui, incapabili absolut de a se prezenta ca un Stat. Celții însă au avut oarecun „ăcest” Stat și: mai târziu, când au venit Anglo-Saxonii cu legendarii Hengist și Horsa — cari nu sânt nume istorice, fiindcă Hengist înseamnă armăsar, iar Horsa cal—, când s'a întemeiat cu noii-veniți cel d'întăiu regim anglo-saxon, imediat se vede și elatoci necesitatea aceasta de concentrare. Cele opt State ce au urmat: cel de la Nordul râului Humber (Northumbria), al Saxonilor de Răsărit (Essex), al Saxonilor de Apus (Wessex), al Saxonilor de Sud (Sussex), Statul celtic al Kentului la Sud-Vest, al Anglilor de Răsărit (Est-Anglia), Statul din margine (Mercia), compus din Bernicia și Deira, care păstrau numele vechi celtice, după ce s'au făcut șapte, s'au contopit răpede. Iată deci pe toți Celții germani supt un rege care represintă mai mult sau mai puțin ceea ce represintase odinioară șeful Britonilor, Bretwalda, ceea ce se întrupase în figura legendară a lui Artur, ceea ce fusese prefectul sau propraetorul roman.

Același lucru se întâmplă și la noi. Dacă din județele de la început s'a întemeiat așa de răpede Domnia, dacă noi am fost capabili să avem înainte de 1360, când exista un principat moldovenesc la Baia, merit să ajungă pe la 1390 până la Nistru, dacă am avut încă de la 1330 la Argeș un prim principat cu Bășărabă,

cel găsit dăunăzi în mormântul de la Argeș, dacă acesta a ajuns foarte răpede la Vidin, la Nicopole, la Silistra, aceasta se datorește și posibilităților de moment, dar și necesității noastre de unitate. Necesitatea aceasta de unitate a noastră de alături se manifestă în toate momentele în adevăr mari, nu în jurul unei măsuri luate de un guvern pentru interesul lui, în care cas nu poate să însemne o chestiune mare decât numai pentru cei interesați, ci în jurul unui adevărat și mare interes general național. Atunci ideea această romană, ordinea această romană, coborâtă instinctiv în sufletul nostru, ne face să mergem ca unul singur. Pe când Rusia a ajuns unde este tocmai pentru că nu are ordinea romană în instinctul popular, ordinea această romană noi o avem; instinctiv ajungem la dânsa, la unitatea determinată de dânsa.

În general popoarele se înlocuiesc, dar formele, odată fixate, se transmit. Iată în Rusia. La început a fost forma bizantină de la Chiev, cu autoritatea supremă: Împăratul. Au venit Tatarii: Rușii i-au primit fiindcă în Hanul tătaresc au văzut un fel de „basileus” bizantin, surrogatul celui de la Chiev. Dar s'au dus Tatarii și au rămas Rușii; a venit atunci Tarul cel nou, care reprezintă acciași ideie. Dar s'a răsturnat Taratul: Lenin a devenit autocratul divinizat după moarte, expus într'un sicriu de sticlă, care se verifică în fiecare săptămână pentru ca înfățișarea zeului să fie bine conservată, cosându-se la nevoie interesanta față a autoocratului.

Dar, dacă în ce privește esența însăși a ordinii de Stat s'a păstrat un rost roman, în afară de aceasta mai sânt și urme materiale ale acestei perpetuări romane. Nu în rasă, fiindcă, precum am spus, a lipsit penetrația populară și colonizarea, dar în Anglia sânt multe locuiri al căror nume amintește tocmai acel „dun” celtic pe care l-am avut și pe la noi, la Noviodunum, care este Isaceea, la Singidunum, care este Belgradul, și la Durostorum, în care se recunoaște totuși acest termen celtic.

„Town”-ul engles nu este decât „dun”-ul celtic. Dar alături de acesta sânt localități care păstrează amintirea „castrului” roman: Rochester, castrul de la Ro, Lancaster, castrul de la Lan. Nu numai aceasta, dar în vechea ordine administrativă erau anumiți „rives”, cari nu sânt altceva decât „gerebii” germani. Gerebul Sașilor și „rivul” Englesilor reprezintă aceeași instituție germanică, cu același cuvânt, pe care l-au introdus Sașii și în Ardeal, numai că pentru Sași „gereb” era pentru sale, pe când la Englesi este pentru așezări mai mult orașenești. Dar atunci când rivul nu guvernează numai în oraș, este „wicrive”, și „wic” nu este decât „vicus” de odinioară al Romanilor.

Dar, dacă de la Romani au rămas așa de multe forme, au rămas și de la Celți. Teoria aceea că acolo unde a dominat limba anglo-saxonă, acolo n’a mai rămas vechea rasă, ci s’a impus rasa cea nouă, că rasa cea veche s’a păstrat doar numai în Ținuturile în care până astăzi se vorbește limba aceasta veche a Celților de odinioară, teoria aceea am spus că este cu totul greșită. Cum în Peninsula Balcanică, spre exemplu, unde se vorbește limba slavă la Muntenegreni, la Sârbi, la Bulgari, aceasta nu înseamnă că oamenii cari vorbesc limba slavă reprezintă în același timp și rasa slavă. Când vine antropologul și măsoară capul Sârbului și talia Muntenegreanului, când deosebește formele exterioare ale populației bulgare, el recunoaște numai decât că la basă este adesea Tracul romanizat, în unele părți din Serbia, chiar adânc romanizat, dacă nu și Romanul de sânge. Limba nu hotărăște: vorbești adese ori o altă limbă decât a rasei tale. Ea e un lucru foarte prețios, dar singură nu decide nicăiri și niciodată.

Este sigur că în invazia anglo-saxonă, la care au participat mai multe popoare din partea opusă a Mării — Anglii, Saxonii, — nu Saxonii din Saxonia, ci alți Saxoni de pe malul nordic — și Iuții — de la cari s’a numit Iutlanda, — toți aceștia n’au fost în așa număr încât să poată ocupa tot teritoriul pe care-l

ocupau odinioară Celții. Este aceeași problemă a valorii, ca unitate și ca influență a năvălitorilor, care se deschide pentru tot evul mediu. De exemplu se zice: Francii au năvălit în Galia și au transformat populația. Nici vorbă! Francii au venit în grup foarte mic, care a stat într'un lagăr, de unde s'au împrăștiat; dar Francezul de astăzi este Galo-Romanul de odinioară. Au venit, cum știm, Longobarzii, în Nordul Italiei, dar populația din Nordul Italiei nu are mai nimic a face cu Longobarzii de odinioară, cari s'au topit, cum s'au topit și Ostrogoții, în populația latină de acolo. Un tânăr profesor de la Universitatea din Cluj, d. Diculescu, a venit cu teoria că sântem mai-mai Gepizi, și, îndată, de la Oradea Mare, canonicul maghiar Karacsonyi, nevrând să ni lese nouă pe toți Gepizii, a proclamat că Săcuii sânt Gepizii de odinioară. După teorii de astea, când nu știi de cineva ce este, poți zice că e Gepid! De fapt, nu sântem mai mult Gepizi noi decât Italienii din Nordul Italiei: Longobarzii sau Francesii: Franci. În ce privește mai ales pe Gepizi, ei erau câteva sute de oameni, cari n'au exercitat nicio influență asupra populației de aici.

Deci nu trebuie să se admită că, din cauză că limba celtică a dispărut din trei părți ale teritoriului Marii Britanii, a dispărut și rasa celtică. Celții de odinioară s'au retras pe alocuri, dar în genere ei s'au coborât în rangurile de jos, ale sclavilor, ale neliberilor, în sfârșit în clasa cea mai modestă, în fața căreia se ridică noua clasă a nobililor.

Dar dacă rasa s'a păstrat, nu e mai puțin adevărat că toată istoria politică a Angliei, dintr'un punct de vedere, este a clasei stăpânitoare, a năvălitorilor, a domnitorilor celor șapte regate cari aveau instituții intru totul asemănătoare cu celelalte provincii germanice. Nu mai când cei de jos încetul cu încetul s'au ridicat și au putut influența viața celor de sus, se poate zice că vechiul fond ancestral celtic, în ciuda schimbării de limbă, a hotărât din nou. Și de aceea, când a apărut o literatură

englesă, peste moda francesă, care a stăpânit câteva secole, această literatură englesă a represintat înainte de toate vechiul spirit celtic: Shakespeare și Spencer întrupează, în adevăr, spiritul celtic, foarte deosebit de spiritul german.

Dar și instituțiile acestea germane, — pe care evident că nu am timpul să le înfălișez înaintea dv. ¹, și care se cunosc de fapt foarte puțin, prin ce spune un călugăr, Beda, în Istoria ecleziastică a Angliei, prin ce se strecoară în „Cronica anglo-saxonă”, redactată pe vremea regelui Alfred în secolul al X-lea, prin ce se cuprinde în câteva legi și măsuri administrative și în câteva acte publice, care s’au păstrat,— instituțiile acestea au fost interpretate, nu numai cu un suflet germanic, ci și cu sufletul rasei aborigene, incapabilă de a fi desrădăcinată și care s’a păstrat din secol în secol.

Mai rămâne, ca să fie încheiat acest prim capitol, să fixez în câteva cuvinte încă o deosebire, care mi se pare că nu se face de ajuns în tratarea începuturilor Angliei.

Am spus înainte că elementul germanic a venit încă din secolul al V-lea sau al VI-lea cu Anglo-Saxonii, cari sunt de fapt Anglo-Iuto-Saxoni și cari, dacă s’au contopii așa de răpede și, din trei neamuri, s’au făcut unul singur, aceasta trebuie să se atribuie tot simțului de ordine și unitate pe care-l lăsaseră Romanii, fiindcă altfel ar fi trăit fiecare în lagărele corespunzătoare cu momentul însuși al năvălirii. Pe urmă însă au venit Danii, cărora li s’au plătit întâiu bani (Danegeld) ca să plece și li s’a fixat un loc (Danelagh) unde să se așeze. Danii aceștia au ajuns să stăpânească apoi cu desăvârșire Marea Britanie, și cel mai strălucit rege de la începutul evului mediu asupra teritoriului Marii Britanii a fost Knud, sau Canut, care nu era un Anglo-Saxon, ci un Dane, iar seminția lui Knud a guvernat pe urmă până ce

¹ Analisate de Stubbs, în *Constitutional history of England* și de Gneist, într’o lucrare germană corespunzătoare. Cf. și Chadwick, *The Origin of British nation*, 1907, și Haverfield, *The Romanization of Romain Britain*, 1912.

într'un anume moment a ieșit iarăși de supt fondul tradițional, în aparență anglo-saxon, acel conte Godwin, care a reprezentat rezistența vieții locale engleze față de prezența Normanzilor, francisași —năvălitori noi—, cari la sfârșit au biruit prin acea luptă de la Hastings a cărei amintire este păstrată în tapiteria de la Bayeux. Atunci, în 1066, Gulielm de Normandia a bătut și a lăsat mort pe câmpul de luptă pe Harold, reprezentantul legal al nobilimii supreme anglo-saxone, acel Harold la căpătâiul căruia a plâns Edita, cea „cu gâtul de lebedă” din legendă și cu care se isprăvește cel d'înălțiu capitol al istoriei Angliei medievale.

Intre Anglo-Saxoni și Dani este o foarte mare deosebire. Anglo-Saxonii sânt niște emigranți, oameni cari vin în grupe mici, după capul și gustul și posibilitatea lor. Avem a face aici cu un simplu fenomen de strămutare, și instituțiile care se dezvoltă mai târziu sânt niște instituții patriarhale, încă neîndesul de lămurite. Niciodată nu se va fixa care este rolul regelui față de Adunarea „înțelepților”, de acel „witenagemot”, în care s'a văzut cu greșală prima formă a parlamentului engles. De fapt acela este un „mulh”, care se găsește la toate popoarele germanice, și de care vorbește Tacit. El dădea mai mult autenticitate și sfat regelui. Regele cerea witenagemotului părerea, dar, dacă se iviau divergente, tot regele biruia. Pe de altă parte erau mai mult un fel de marțori, întocmai cum Domnii noștri din Moldova, când încheiau un tratat cu regele Polonici, pe lângă pecetea cea mare domnească, a-lărnau pe alte șnururi peceteile mai mici ale tuturor boierilor de atunci, ceea ce nu însemna că Domnul nu avea voie să încheie el singur tratat cu regele Poloniei, dar pentru regele Poloniei era o garanție mai mult când se a-lărnau și peceteile celelalte.

Deci Anglo-Saxonii au venit în felul acesta, răzleți, fără organizație de Stat, fără instituții formate. Se poate zice chiar că nu s'a ajuns la o formă definitivă a acestor instituții, care erau în plină transformare în momentul când a venit cucerirea normandă.

În totul altceva sunt Dani. Ei reprezintă un regat. Knud era regele daneș al Angliei, dar și al Danemarcei sale, al Norvegiei și al unei părți din Suedia. Aceasta este regalitatea după exemplul roman și după exemplul lui Carol-cel-Mare, care fusese copiat înainte de aceasta în Britania Mare ad litteram, politic și cultural, și de marele rege Alfred. Knud reprezintă și el forma carolingiană; nu este prin urmare o formă engleză sau anglo-saxonă, ci o formă derivată din ideile generale ale evului mediu, după cum ni-o arată și închinarea lui Knud către Roma, legătura strânsă cu Papa, tendința de a trece în locul Carolingienilor în primul rang al relațiilor cu Scaunul pontifical.

S'a dus la Roma și a fost primul acolo de fruntea societății medievale. El venia pe la anul 1000-ca un fel de succesor al unității medievale, incorporată cândva de Carol-cel-Mare. Tot în acea scrisoare el spune că se duce în Danemarca să se lupte cu anume popoare care nu se poartă bine, să le pedepsească în calitate de reprezentant al Bisericii catolice.

Așa încât între un Godwin și Knud este o foarte mare deosebire. Godwin este vechiul localnic, care vorbește limba-anglo-saxonă, dar reprezintă unitatea, de origine romană, a teritoriului Marii Britanii, pe când Knud înscamnă istoria universală, tendința aceasta către-unitatea romană, care se sprijină și pe pământul englez, dar înțelege să se bazeze pe toate pământurile creștine care i-au stat la dispoziție. Și evident că, odată ce Normanzii daneși, Germanii din Scandinavia năvălesc și domină asupra Angliei, aceasta a deșteptat și dorințele de cucerire ale Normanilor așezați în Franța și francisați.

Dar între idealul catolic intrupat în Normanzii scandinavi nefrancisati și idealul feudal de origine pur francesă, intrupat în biruitoarii de la 1066, este atâta deosebire, încât biruința ducelui Gulielm înseamnă deschiderea unui nou și mare capitol în istoria pământului Angliei și a ce se va putea numi în curând rasa engleză.

II.

Anglia medievală.

Dacă a înfățișa într'o singură conferință trecutul teritoriului engles înainte de cucerirea normandă, din 1066, este fără îndoială un lucru greu, pentru cele trei secole care se strecoară de la 1066 până la începerea așa-numitului Războiu de o sută de ani, a le înfățișa pe toate într'o singură conferință este încă și mai greu. Dar este un mijloc de a scăpa de această greutate înfățișând numai liniile generale.

Și liniile acestea generale pot fi cu atât mai interesante, cu cât mi se pare că n'au fost destul de neted trase. Căia ce nu înseamnă că nu poți să urmărești istoria Angliei în evul mediu de la o domnie la altă domnie, de la un conflict extern la alt conflict extern, de la o turburare internă la altă turburare internă, de la o măsură legislativă la altă măsură legislativă. Lucrurile acestea s'au făcut de atâtea ori până în cele mai mici amănunte, s'au făcut foarte bine, se poate zice chiar că s'au îngrămădit atâtea lucruri, și în tot domeniul istoriei universale, încât une ori îl prinde pe cineva desperarea. Firește că nu poți să ajungi până la cele mai mici cercelări de amănunt, și se întâmplă foarte dese ori că ideia generală o găsești într'un studiu de câteva pagini, care pretinde să cerceteze un amănunt, precum se poate întâmpla că în enunțarea prin titlu a unei lucrări de caracter foarte general, când se apropie cineva, nu găsește decât o colecție de amănunte. De sigur nu ne putem plânga

că nu există o serie întreagă de lucrări de cel mai mare folos pentru cercetarea istoriei Angliei medievale.

Dar mi se pare că este mult mai bine, în orice caz mult mai folositor, să se înfățișeze acele linii generale care până acum nu s'au desfăcut destul de neted tocmai din cauză că aceia cari au tratat această istorie știau prea multe despre dânsa.

Faptul acesta însuși al cuceririi de la 1066 este presintal în toate istoriile Angliei care s'au scris, și de sigur va fi presintal tot așa și în toate cele care se vor scrie de acum înainte, ca un act istoric oarecare, prin care se trece dintr'o domnie în altă domnie, cel mult dintr'o epocă în altă epocă, pe când de fapt nu este așa. Data aceasta de 1066 este în adevăr *punctul de plecare al unei stăpâniri străine în Anglia*, al unei stăpâniri străine însă *ale cărui holare nu trebuie să le exagerăm*.

Zic: stăpânire străină în sensul că Englesii n'au mai fost un popor care să se desvolte prin el însuși, ci unul supus unei dezvoltări străine. Și, când zic: popor engles, înțeleg masele mari anglo-saxone, amestecate cu elemente danese. Aceștia trăiseră o bucată de vreme cu o stăpânire care era a lor și cu instituții care ar fi putut deveni, cu a-nume prefaceri, mai târziu, instituții englese, dar care de sigur că nu erau la început instituții englese. Aceasta a fost făcut imposibil prin victoria, instalarea și colonizarea Francesilor de sânge normand. Astfel în actul de la 1066 avem a face cu ceva corespunzător invaziei de odinioară a Anglo-Saxonilor, invaziei ulterioare a Danilor, iar nu cu un capitol oarecare dintr'un proces neîntrerupt al istoriei Angliei.

Știu foarte bine că pentru mândria Englesilor, de care nu se poate apropia nimeni — este foarte frumos, și dorim ca și noi să ajungem nu numai a avea această mândrie, dar a avea și pe ce s'o sprijinim —, știu foarte bine că pentru mândria Englesilor lucrul e foarte neplăcut, dar totuși este așa.

Cucerirea s'a făcut în forma de luare în stăpânire fără

condiții, și cu toată violența, cu toată brutalitatea, cu toată lipsa de orice considerație și orice scrupul a unor cuceritori.

Pot să dau și un exemplu din istoria universală pe care-l culeg într'o regiune foarte depărtată de Anglia, care nu are niciun fel de interes pentru Englesi, dar care, fiind mai apropiată de noi, și condițiile de acolo fiind mai asemănătoare cu condițiile de la noi, această comparație e bună ca să înțelegem mai bine acest proces.

Iată, în cutare moment, într'o societate feudală, organizată pe basă militară și feudală, din Peninsula Balcanică, în regiunea Bosniei și Herțegovinei, prima un regat sârbesc, a doua un ducat, a venit cucerirea turcească de la 1161 și a luat în stăpânire întregul pământ. S'a făcut acolo de către Sultanul Mohammed al II-lea exact același lucru care se făcuse la 1066 în Anglia de către Gulielm Cuceritorul. Adecă țara a fost luată în stăpânire, considerându-se ca o pradă de războiu, cu care poți să faci absolut orice: și cu pământul și cu bogățiile de pe pământ și cu populația, fiind un drept câștigat prin victorie, fără niciun fel de îndatorire față de nimeni. Și, dacă s'au tradus în limba franceză de către Normanzi anumite legi ale regilor anglo-saxoni, dacă s'au respectat anumite obiceiuri, sau dacă obiceiurile acestea au izbutit cu toate acestea să se impună, aceasta nu vine dintr'o datorie, ci din cauza îndărătniciei cu care se păstrează tradițiile în deprinderile populației și din oarecare lenevie medievală. În evul mediu nu erau constituțiile din timpul nostru, cum nu era administrația care să se bage în toate coltoanele gospodăriei particulare, intrând pe ușă, pe ferastă și ieșind prin coș. În evul mediu administrația era ceva foarte rudimentar și modest. Astfel într'o țară cucerită se păstrau cât mai multe din obiceiurile d'inainte.

Dar, precum Mohammed al II-lea nu avea nicio îndatorire față de Sârbii din Bosnia și din Herțegovina, tot așa și Gulielm Cuceritorul nu avea niciun fel de îndatorire față de țara supusă și față de populația care-i că-

zuse în mână. Dar ce a făcut Mohammed al II-lea în Bosnia și Herțegovina? N'a distrus populația. Cui îi poate trece prin minte să distrugă o populație! Ducele normand, care era doar un mare vânător, un fel de Nemrod al secolului al XI-lea, care avea înainte de toate grija vânătorilor lui și a pădurilor pe care se făceau aceste vânători, a trebuit să păstreze ceia ce se găsea ca material uman și era folositor, dar, în același timp când păstra materialul acesta uman, el făcea cu șefii lui ceia ce a făcut și Mohammed al II-lea în Bosnia și în Herțegovina. Spahii de mai târziu nu erau altceva decât boierii de pe vremuri, cari purtau titlul de „cnezi” și „voevozi”, și pe aceștia, trecuți în altă religie, la altă limbă, i-a reținut Sultantul și i-a favorizat. Tot așa Gulielm a păstrat pe frunțașii învingșilor, cari au trebuit să vorbească franțuzește și să desvolte instituții întru câtva asemenea cu acelea care pe vremea Anglo-Saxonilor se îndreptau încetul cu încetul către feudalitate: pe acești șefi și i-a apropiat și a făcut din ei slujitorii lui. Dar să creadă cineva că este o transmisiune neîntreruptă între regimul anglo-saxon și regimul normand, este să aibă o foarte curioasă idee, cu totul neîndreptățită, despre sensul acestei cuceriri.

O cucerire, dar și una care nu este lipsită și de anumite puncte de sprijin în drept. Normanzii în toate timpurile au trecut ca oameni foarte experți în materie juridică și orientându-se totdeauna după punctele de vedere ale dreptului, ale unui anumit drept. O mare parte din istoria Angliei nu se poate înțelege fără să ție cineva sama de caracterul acesta de cucerire străină, după cum tot așa nu se poate înțelege dacă nu ține cineva sama și de preocupăția aceasta continuă de drept. Normanzii sânt argumentatori până și în timpul nostru. Tot așa se zice că anumiți răzeși sânt cei mai îndărătnici apărători ai dreptului, de alminteri numai pentru plăcerea de a-l apăra fără să se gândească înlăiu a trage vre-un real folos personal și fără să aibă, la capăt, niciun fel de mulțămire. Tot așa Normanzii sânt cunoscuți ca niște

ergoților pe cari nu-i poate birui niciun fel de amenințare, niciun fel de insucces. Chiar în teatru se poate vedea lucrul acesta: se poate foarte bine urmări în Corneille cum și afacerile de sentiment, care nu sânt supuse silogismului, sânt silogistisate de omul care-și are capul de Normand: a ajuns un foarte mare poet tragic, dar putea să fie și un foarte bun avocat la tribunalul din Rouen.

Gulielm Cuceritorul s'a simțit dator să aducă argumente, și argumentele pe care le-a adus sunt interesante de reținut, fiindcă și invocarea lor a contribuit la un șir întreg de consecințe pentru istoria Angliei. La o anumite dată a fost un jurământ în folosul lui. Acum, jurământul în vremea noastră are o importanță foarte relativă, dar, odinioară, ceva sprijinit pe jurământ era lucru pe-celului cu șapte peceți. Pe vremea lui Mihai Viteazul, încă, politica acestuia a fost împiedecată în dezvoltarea ei prin jurământul prestat în biserica Sf. Nicolae din Deal de-asupra Târgoviștii; când a dat lupta împotriva forțelor Impăratului la Mirislău, Mihai Viteazul s'a simțit stânjenit în curagiul și inițiativa lui prin aceea că el avea înainte o armată ținând sus steagurile suzeranului căruia el îi jurase credință.

Un jurământ—și nu era numai un jurământ pe care se sprijinia Gulielm. În afară de aceasta el avea plinele puteri din partea Papei.

Și aici o explicație este necesară, fiindcă acțiunea papalității asupra Angliei o vom întâlni și mai târziu în opoziția foarte puternică pe care nu odată dezvoltarea naturală a Angliei a întâlnit-o în calea ei, și nu odată s'au zdrobit anumite acțiuni ale regalității englese de opoziția aceasta a puterii pontificale. Creștinarea Angliei s'a făcut prin misionari trimiși de-a dreptul de Sfântul Scaun, cari au anexat de fapt la Biserică această barbarie insulară. În conferința preedentă s'a văzut care era caracterul exact al lui Knud, care nu putea fi numit rege anglo-saxon decât urmărind o formațiune imperială în sens carolingian. Dar Carol-cel-Mare înseamnă un aliat

al Bisericii, un agent al Bisericii, un vasal al Bisericii, un foarte puternic și foarte credincios vasal. Carol este rege franc în rosturile lui de rege franc, este Împărat în rosturile lui de Împărat, dar în toate războaiele pe care le poartă este luptătorul Sfântului Scaun. Când Knud, acela care era stăpân peste aproape toate trei provinciile Nordului scandinav, fiind și rege al Angliei, a mers la Roma și a fost primit așa de bine ca pelerin, el și-a luat anumite îndatoriri față de Sfântul Scaun, sau, mai bine, el a intrat în îndatoririle care în evul mediu reveniau oricărui era mandatar de cruciată, reprezentant al Bisericii. Și atunci s'a fixat o anumită dare pe care Englezii o plăteau Sfântului Scaun, „banul Sfântului Petru”. Englezii prin visita la Roma a lui Knud au devenit, astfel, tributarii Sfântului Scaun, ceea ce este explicabil, dat fiind că această călătorie s'a făcut în secolul al XI-lea, când Sfântul Scaun își atribuia asemenea drepturi asupra tuturor regalităților, când se proclama la Roma că, dintre cele două săbii care se pot stăpâni popoarele, sabia de ordin material pe care o ține Împăratul sau regele nu primează, ci ea se închină de la sine celeilalte săbii, de caracter spiritual, sabia Apostolului, pe care o ține în mână Papa.

Însă Papa a autorizat invazia aceasta în Anglia pentru motive care nici nu se pot analiza precis și, chiar dacă s'ar analiza, aceasta nu ar duce la niciun fel de rezultat.

Prin urmare Gulielm invocă, de o parte, jurământul care i se făcuse și, pe de altă, puterile depline date lui de Sf. Scaun. Legat prin suprema legătură feudală a jurământului, regatul anglo-saxon îi revenia și prin ordinul Sf. Scaun, care avea dreptul să hotărască în ce privește toate feudele lui.

Acum, pentru a înțelege dezvoltarea ulterioară a regatului anglo-saxon, trebuie să se ție sama încă de un lucru, care de obicei nu e prea luat în considerație. Cucerirea lui Gulielm Cuceritorul nu s'a întins asupra în-

tregii Britanii Mari și asupra Irlandei. El este numai moștenitorul regilor anglo-saxoni în cuprinsul acestui regal, care înlocuia pe cele șapte sau opt de odinioară. El se întinde doar până la o anumită limită spre Nord. De și i se atribuie de acela care a redactat ultimul capitol din „Cronica anglo-saxonă” calitatea de suzeran al Scoției, de și se vorbește de influența pe care a exercitat-o asupra Irlandei și se zice că, dacă ar mai fi trăit doi ani, ar fi îndeplinit cine știe ce noi fapte de cucerire în dauna elementului acestuia celtic rămas independent, cu toate acestea este foarte sigur că el nici nu s'a gândit să pătrundă în regiunile nordice, luate și stăpânite de Scoțieni, și nici nu a avut măcar dorința, necum mijloacele, de a începe opera aceea, așa de grea, de a aduce în legătură cu dânsul Irlanda.

Scoția trăia în vechile ei datini celtice, și această patrie a Picților și Scoților rămânea condusă de șefii de văi și de regii așezați de-asupra șefilor de văi, întocmai cum, la noi, mai ales în principatul Munteniei, înainte de stăpânirea definitivă a Domniei de la Argeș, „juzii” cârmuiau județele și peste acești „juzi” era autoritatea superioară a unui Voevod, care s'a transformat pe urmă, supl influențe cumanice, apoi supl influențe ungurești sau bizantine, în Domnul atot stăpânitor. În această Scoție, care trăia după vechile ei tradiții celtice, urmașii lui Gulielm au încercat apoi și au izbulit să pătrundă, dar regii celtici s'au apărat foarte multă vreme, până în secolul al XIV-lea, când, la început, s'a crezut că țara este cucerită, pentru ca, după trecere de doi ani, un moștenitor al vechii dinastii să ridice din nou steagul independenței naționale.

Dar, când întâiu regi normanzi au încercat să străbată în Scoția, jurământul de credință, în forma caracteristică a evului mediu, a fost refuzat, obiectându-se că nu poate fi vorba de coroana scoțiană, care a fost și este liberă. Și niciodată nici regii, de la început, nici urmașii lor, în secolul al XII-lea, cei doi Alexandri, nici

accia cari mai mult sau mai puțin au cules moștenirea lui Alexandru al II-lea, până la Gulielm cel prins de Henric al II-lea de Anglia și ținut la închisoare până s'a răscumpărat, niciunul n'a admis vre-odată că această coroană scoțiană poate fi aburită de vasalitate. Strălucirea ei era deplină, neatinsă de o scădere venită din relațiunii feudale. Regii scoțieni admiteau să presteze omagiul, dar omagiul acesta îl prestau pentru un anume district, pentru districtul Lothian, care era fără îndoială în legătură cu coroana englesă, și, pe de altă parte, aceiași regi scoțieni au ridicat necontenit pretenții în ce privește două dintre comitatele de Nord ale Angliei, Cumberland și Northumberland. Recunoscând o bucată de pământ legată de coroana Angliei, ei cereau de la această coroană stăpânirea a două comitate.

Ca să înțelegem legătura care a existat între coroana Angliei și Scoția trebuie iarăși să facem o paralelă cu ceia ce se întâmplă aiurea, încă odată la noi.

Domnii noștri au fost considerați ca niște vasali ai regelui Ungariei sau ai regelui Poloniei. Chestiunea s'a discutat de multe ori. Nu este îndoială că stăpânitorii Ungariei, stăpânitorii Poloniei au reclamat pe stăpânitorii noștri ca fiind vasalii lor în toată forma. Polonia numia pe Domnul Moldovei „palatin”, punându-l pe același picior ca guvernatorii diferitelor Ținuturi reunite supt coroana polonă. Domnii noștri, când li convenia, o admiteau; când nu, treceau peste tradiția aceasta de vasalitate. Vasalitatea, de fapt, exista, dar nu era vorba de o închinare a unui Domn muntean sau moldovean față de regatul ungar sau polon, pentru teritoriul însuși al Moldovei sau al Țerii-Românești, ci de altceva. Cândva, Domnii din Muntenia au căpătat de la regii Ungariei Țara Oltului, a Făgărașului, și satele acelea care, supt numele de Amlaș, au fost adause la Făgăraș. Iar Domnii Moldovei, tinzând către izvoarele Prutului, Siretiului și Nistrului, au căpătat pe rând Țara „Sepeni-

cului" și apoi Pocuția, ba chiar, pe urmă, în forma ipocrită a unui împrumut care trebuia să rămâie, neplătit totdeauna, au căpătat și țara Haliciului. Și, atunci, pentru aceste Ținuturi ungurești sau polone Domnii noștri erau fără îndoială vasali ai stăpânitorilor din aceste țeri vecine.— fiindcă, dacă ar fi fost vorba de o stăpânire a acestora asupra Moldovei sau a Țerii-Românești, ar fi trebuit să fie unul din două lucruri: sau ca Domnii noștri să fi căpătat în dar de la regii vecini pământul pe care-l aveau sau ca, la o anumită dată, regii aceștia să li cucerit țara și, cucerind-o, s'o dea înapoi acelor Domni, ceea ce nu s'a întâmplat niciodată.

Deci, până foarte târziu, dinastic până la începutul secolului al XVII-lea, până la așezarea lui Iacob Stuart pe tronul Angliei, Scoția reprezintă o formă politică deosebită de Anglia, formă politică însă care se apropie tot mai mult, prin influența regalului vecin, care este mult mai puternic și capabil de a exercita înrăurire în toate privințele, prin imigrări de baroni normanzi, de formele constituționale englese. Și, cu toate căsătoriile între cele două dinastii (fiul lui Eduard I-*in se logodise cu moștenitoarea Scoției, „fata din Norvegia”, Margareta, care muri pe cale*), cu tot lungul războiului civil între Robert Bruce și John Baliol, cu toată părăsirea drepturilor sale de acesta din urmă, învins, către învingătorul engles (1296), cu toată înfrângerea și executarea eroului național William Wallace (1305), Robert Bruce, cel de-al doilea impune prin biruința lui de la Bannock Burn, aproape contemporană cu cea de la Posada a lui Basarab-Vodă asupra Ungurilor, independența absolută a țerii. În ciuda așezării de Eduard al III-lea a unui vasal, fiul lui Bruce, David, fu readus în țară, și nenorocirea acestuia, lunga lui închisoare englesă, nu împiedecară transmisiunea acestei coroane independente către întâiul Stuart, Robert. Urmașii lui Gulielm Cuceritorul nu euză cerese Scoția, însă o supun neconținut acelei influențe venite din Anglia care transformă cu desăvârșire vechile

instituții celtice, populare. Regele Scoției nu ar fi fost niciodată, cum era încă pe la 1200, cum era mai ales după 1300, un rege stăpânitor, oarecum, peste acești șefi de văi și pe țeranii supuși lui, el n'ar fi ajuns un monarh în adevăratul înțeles al cuvântului, ci ar fi rămas un președinte al nobililor de acolo, stăpâni peste ținuturile de var, dacă n'ar fi fost la Sud exemplul regalității englese constituită într-o formă monarhică desăvârșită. Cum, iarăși, Domnul de la Argeș sau din Siretiu și Suceava ar fi rămas totdeauna șef de țeranii dacă nu s'ar fi exercitat asupra vieții noastre politice încă de la început influența unor monarhii, ori anestecate cu a noastră, ca acea cumanică, ori găsindu-se în imediata noastră vecinătate, cum au fost monarhiile de la Nord, Ungaria și Polonia, sau strălucita monarhie de la Sud, Bizanțul.

Ating acum unul din fenomenele esențiale ale monarhiei englese înseși.

Popoarele s'au format din deosebite elemente: ele au fost sinteza rezultată din factori naționali deosebiți, apăruiți în deosebite timpuri. Noi înșine reprezentăm un amestec, dominat de anumite caractere, care s'au desfășurat încetul cu încetul din vicisitudinile istorice ale acestui amestec. Fără îndoială că în noi există vechiu sânge traciliric, există sânge roman, în anumite ținuturi, există ceva din deosebitele infiltrații barbare care au trecut pe la noi și au dat caracter deosebit felurilor regiunii din care se alcătuiește țara noastră. Și, iarăși, vorbim și noi o limbă de amestec, formată din vechiu vocabulariu latin și veche sintaxă latină, din împrumuturi lexicale primite din dreapta și din stânga, din infiltrațiile venind de la încunjurimea noastră. Numai cât toate lucrurile acestea s'au petrecut, în ce ne privește pe noi, ea și în atâtea alte cazuri, *cine știe când*. Noi nu li putem observa procesul, dar *procesul acesta al creării unui popor și al limbii lui este perfect observabil în Anglia*.

La 1066, cu toate legăturile cu Normanzii, cu toate că

o ducesă de-a lor luase în căsătorie înainte de 1066 pe un rege anglo-saxon (Emma pe Eitelred, și, apoi, pe Knud, cu care avu pe Eduard Confesorul), cu tot schimbul de călugări între cele două regiuni, regiunea anglo-saxonă și regiunea francesă. din Britania Mare mergând călugării învățați în Franța vecină, cu toate acestea era în Anglia un popor germanic, de și așezat pe o basă celtică, foarte importantă, foarte puțin atacată de această suprapunere de populație cuceritoare. Și era o limbă germanică, în afară de Ținuturile în care se refugiase celtismul și pe care le-am arătat în conferința trecută. Dar, un secol după aceasta, la 1166, este evident că nu se mai vorbea franțuzește în clasele de sus cu aceeași puritate cu care se vorbea în Franța sau cu care limba francesă fusese vorbită de năvălitorii de la 1066. La 1266, după două secole, este foarte sigur că Francesii din Franța ascultau cu un zâmbet pe buze franțuzeasca vorbită de șefii feudali ai societății din Marea Britanie. Iar la 1366, după trecerea de trei secole, în loc să se întrebuițeze în Parlament, în actele oficiale, în conversațiile de la Curte și din lumea baronală, limba francesă, se introducea, de și nu biruise pretulindenii în conversație, în actele de Stat, limba englesă.

Deci în curs de trei sute de ani avem a face cu un popor care se formează, cei de sus pierzând caracterul lor de la început ca să primească o parte din caracterul celor de jos, cei de jos adăugând pe lângă limba lor, foarte neglijată, rămasă din această cauză de o sărăcie pe care gramatica englesă n'o împărtășește cu nicio altă gramatică, cuvinte de la stăpâni.

Avem a face cu prefacerea unei limbi foarte multă vreme neținută în samă, desprețuite, incapabile de a se desvolta prea mult, într'o altă limbă, în care peste forma aceasta săracă se adaugă sumedenia de cuvinte împrumutate de la stăpânitorii aceștia normanzi, cari vorbeau franțuzește. Un proces de transformare etnică și de creare a unei limbi, lucruri direct observabile. Aici nu mai are cineva

a face cu o epocă îndepărtată, în care lipsește mărturia, nu mai are a face cu cine știe ce colț din antichitate sau de margine de antichitate: aici sânt prefaceri asupra cărora vorbesc o mulțime de izvoare: documente legislative, documente administrative, care stau la dispoziția noastră.

În Anglia este explicabil acest proces. Sânt cele două clase în legătură: clasa de năvălire francesă, clasa năvălilă anglo-saxonă. Dar în Scoția nu este tot așa; ea rămâne cu baronii ei cei vechi. Țară foarte puțin străbătută și de invasiile germanice, teritoriul acesta, de un celtism fundamental așa de recunoscut, prin influența vecinătății ajunge să se prefacă, întâiu germanisându-se supt înrăurirea Anglo-Saxonilor și, pe urmă, peste germanisarea aceasta, trecând la forma de sintesă a poporului engles, fără ca elementele sintesei să fie stabilite acolo, în Scoția. Precum este uimilor însuși procesul de transformare din Anglia, tot așa, și încă mai uimitor, este procesul acesta, prin contagiune, am spune, care se observă în Scoția. Și de aici se pot scoate deducții extrem de interesante pentru alte prefaceri de acestea etnice și lingvistice.

Dar, când Gulielm, Cuceritorul, la care ne întoarcem acum, pentru a urmări o altă serie de idei, a cucerit Britania Mare și s'a oprit la linia aceia a frontierei scoțiene, el a găsit în însuși regatul său, în regiunea unde năvălitorii anglo-saxoni și danesi nu putuseră distruge celtismul, în regiunea Galilor (Wales și Cornwallis), aceiași populație, care a resistat Normanzilor, cum resistase și Anglo-Saxonilor. Poate chiar că Normanzilor li-a resistat mai mult decât Anglo-Saxonilor, fiindcă deosebirea dintre stadiul de civilizație politică al lor și stadiul de civilizație politică a Normanzilor a fost mai mare. Capitole întregi din istoria Angliei în evul mediu sunt ocupate de năvălirile care vin neconținut din colțul sud-estic al Britaniei Mari. Veniau cetele acestea, ieșind din păduri ca pe vremea lui Cezar. Personalități care samănă cu vechea figură legendară a regelui Artur, cu toate că sânt istorice,—personalități extrem de interesante, ca a lui

Llevelyne—, năvălesc din refugiul ultim al Celților. Ceva analog cu ce era odată în Statele-Unite din America, în regiunea aceia din „Vestul depărtat”, în care mai trăiește rasa originară, peste care s'a așternut stratul european.

Așa încât, în afară de Irlanda, care va fi accesibilă numai în secolul al XII-lea, pe vremea lui Henric al II-lea, regalitatea aceasta se găsește, cu toată aparența ei puternică numai între Scoția, la Nord, și între rămășițele Galilor, la Vest.

Dar nu este numai atât. *Regalitatea englesă, are, de la început, un caracter dublu.* De către Gulielm Cuceritorul și foarte mulți din urmașii săi — nu știu dacă n'aș putea zice chiar, mai toți urmașii, până la sfârșitul evului mediu și până în momentul când, cu toate sforțările lor de a rezista, au rămas numai cu Anglia, părăsind teritoriile Continentului—, Anglia a fost considerată ca un izvor de bani, ca locul de unde se culeg veniturile pentru a exercita o influență politică în alte locuri și în proporții cu mult mai mari decât proporțiile restrânse ale acestei insule înjumătățite, care se găsea sub sceptrul regilor englesi. Regii au rămas multă vreme normanzi. La Normandia lor țineau înainte de toate. Când a murit Gulielm Cuceritorul, rămășițele lui au fost strămutate la dânsul acasă și, în anumite locuri, la Caen, ori în culare biserică din Rouen, în mănăstirea de la Fécamp, acolo se găseau mormintele oamenilor pe cari un anume noroc binecuvântat de Papa și întărit prin cele mai aspre măsuri îi făcuse stăpânitori ai marii insule vecine. Ei se simțiau înainte de toate Francesi din Normandia. Preocuparea lor de căpetenie, nu este în insulă, ci pe continent.

Și aici se învederează caracterul acela de cucerire. Anglia nu este țara stăpânitoare și creatoare; ea este țara stăpânită și jertfită. Este o perioadă întrecăgă pasivă în Anglia, care primește baronajul acesta normand și se supune tuturor intereselor lui, și îndură toate pasiunile pline de ură și despreț, la început, slăbite, mai târziu, sub o influență care trebuia neapărat să vie

din mediul încunjurător al clasei stăpânitoare. Vine un moment când cutare rege lasă să i se îngroape măruntaiele în Normandia, iar restul corpului să se așeze în pământul nou al Angliei. Când trupul regelui engles a fost rupt în două, pentru ca o parte să se amestece cu pământul de origine, iar cealaltă să se lege cu pământul de cucerire, este fără îndoială un moment interesant între legăturile vechi, care slăbesc, și legăturile noi, care din ce în ce devin mai puternice.

Dar problema aceasta a ruperii de Franța, care este una din problemele de căpetenie ale regalității englese în evul mediu, nu poate fi rezolvată numai prin îndepărtarea de pământul acesta de baștină, de „ocina” aceasta, cum am zice în vechiul limbajiu al documentelor noastre, de „ocina” aceasta normandă.

Problema nu se pune numai supt raportul normand, fiindcă Franța aruncă necontenit noi valuri către Anglia. Se întărește astfel elementul frances prin noi curente care pleacă de pe continent. Se petrece cu Franța de la 1066 înainte cîia ce se petrecuse cu Scandinavia și țările vecine. La acestea, întâiu valul anglo-saxon, pe urmă valul danes—și chiar după cucerirea lui Gulielm I-ii a fost un moment când Scandinavia a încercat să iea din mâinile lui coroana aceasta englesă. Gulielm, întâiu învins, pe urmă și-a putut consolida stăpînirea. Cum, deci, Scandinavia a venit în mai multe unde, așa și influența francesă se presintă în mai multe perioade, împinsă de anumite forțe continentale, către țermul acesta al Marii Britanii.

Cel d'întăiu rege, Gulielm, a fost numai duce al Normandiei și, chiar la moartea lui, fiindcă fiul lui, Gulielm-cel-Roșu, avea exact aceeași calitate pe care o avuse tatăl său, se pune întrebarea: trebuie să fie reunit totdeauna ducatul normand cu regatul engles? A fost o vreme când, de o parte, ducele Robert a avut Normandia și, de altă parte, celalt moștenitor, Gulielm al II-lea, apoi fratele al treilea,

Henric I-iu, a avut Anglia. Problema aceasta s'a pus din nou, fiindcă nu erau norme fixe pentru succesiune, atunci când succesiunea a fost discutată între Matilda, fata lui Henric I-iu, măritată cu Impăratul german Henric al V-lea, din care cauză i se zicea cu mândrie „Impărăteasa”, — cum în Spania i s'a zis lui Carol V, în cursul veacurilor, înainte de toate „Impăratul”—, apoi soția ducelui de Anjou, Geoffroi Plantagenetul, între fiul Matildei cu Geoffroi, și între Ștefan de Blois. Adecă: între aceia cari erau dispuși să fie Englesi, cum a fost Henric al II-lea, și cineva care reprezenta înainte de toate tendința aceasta continentală, tendința francesă. A fost un timp când pare-că între Normanzi și Englesi ar fi voit să se fixeze o despărțire, și, dacă ar fi mers neconținut așa, fără o nouă influență francesă, atunci în adevăr am fi avut o Anglie în Anglia și am fi avut posibilitatea unificării francese pe teritoriul frances.

Insă iată ce s'a întâmplat.

Fiul acesta al Matildei, fiind și fiul lui Geoffroi Plantagenetul, era stăpânul celor trei mari feude franceses din Vest: Maine, Anjou și Poitou. Prin urmare, în momentul când se părea că legăturile cu Normandia slăbiau, în momentul acela drepturile care-i veniau lui Henric al II-lea de la tatăl său stabiliau încă mai puternice legături cu Franța. Pe lângă că, înainte, regii englesi aveau coasta de Nord a vechii Galii, acum au și o parte foarte însemnată, partea nordică a Vestului Franciei, împingând regalitatea francesă către regiunile centrale, unde ea s'a menținut, nu fiindcă avea teritorii foarte întinse, ci fiindcă în evul mediu socoteala se făcea nu pe numărul de legăși sau pe numărul capetelor de oameni, ci după vechimea titlului: care este cel ce a fost creat, și care este cel ce l-a creat pe celalt? Și, cum regele Franciei crease pe ducele de Normandia, autoritatea lui, a acestui suzeran de la origine, era infinit superioară față de acela, care la un anume moment, își căpătase drepturile de la infeodarea de către regele Franciei.

Normandia, Maine, Anjou și Poitou formează astfel ca un unghi de stăpânire al regalității engleze pe Continent, unghi care își găsea vârful în Britania franceză, care, prinsă între Normandia și stăpânirile acestea ale Plantagenetilor, ajunsese, fatal, sub influența regalității engleze.

Dar atâta încă nu era de ajuns. *A treia undă franceză* vine chiar sub acest Henric al II-lea. Regele francez Ludovic al VII-lea, contemporanul lui Henric al II-lea, luase în căsătorie, în tendința aceasta de a forma o Franță regală cu caracter teritorial unitar, pe moștenitoarea ducelui de Aquitania, pe Eleonora, sau Aliénor, cum i se zicea pe vremea și în limba ei. Dar Aquitania nu înseamnă decât continuarea la Sud a tendințelor de pătrundere ale Plantagenetilor. Va să zică, pe când Normandia la Nord și Maine, Anjou și Poitou la Vest aparțineau regelui englez, rivalul teritorial, acum Ținutul însuși al Garonei și Dordonei, de la Bordeaux până la munții Pirinei, ajunge și el în stăpânirea lui Ludovic al VII-lea. Dar Ludovic face o cruciată; în cursul ei, cei doi soți nu se înțeleg. De la mormântul lui Isus Hristos ei s'au întors îndușmăniți pe viață, căci mai fusese și altcineva, amestecat în aceste legături de familie, atât de periculoase: regele Angliei. Henric al II-lea a luat astfel în căsătorie pe Aliénor, și în felul acesta încunjurarea regalității franceze se desăvârșește în Nord și Vest, pentru Est putând servi alianțe.

Dar nu numai atât. Dacă regii Franciei se pot coborî în secolul al XIII-lea, și mai ales în al XIII-lea, către Sud, către Provența, pe care și-o vor însuși foarte târziu, regele Henric al II-lea, care față de regii Franciei contemporane are și o oarecare superioritate, pe lângă inferioritatea inițială a legăturilor de vasalitate: că are bani, cumpără și în aceste părți. Și regalitatea aceasta engleză, cumpărând teritorii și în celelalte părți ale Sudului Franciei, legând relații cu toți nemulțămii de

înaintarea regalității franceze, contractând căsătorii în aceeași regiune, devine din ce în ce mai mult francesă. *Nici pe vremea lui Gulielm Cuceritorul n'a fost regalitatea engleză atât de francesă cum a fost în această a doua jumătate a secolului al XII-lea.*

Fiii lui Henric al II-lea și ai Aliénorei sânt de fapt fii ai Aliénorei și ai lui Henric al II-lea. Tot temperamentul este al acestei Franceze de Sud. Tocmai atunci este vremea înfloririi provențale, și vestitul Ricard Inimă-de-leu, — titlul de Coeur-de-lion i s'a dat în franțuzește —, este un cavaler frances absolut caracteristic. Ba mai mult decât atât, — căci cavaler frances este poate o definiție neîndestul de precisată —: este un cavaler provençal, un poet-cavaler al Provenței. Să ne gândim la episodul acela așa de neînțeles al lui, când „Inimă-de-leu” moștenitorul Aliénorei — o familie teribilă: se mâncau între ei: mama înțeția pe fii împotriva tatălui; frații se aveau rău între dânșii; tot zbuciumul oamenilor pipărați din Sudul Franciei —, so ducă în Locurile Sfinte și de acolo, după isprăvi prin Cipru, cu totul nelogice, neașteptate — ce legături voiți să fie între Londra și Famagusta sau Nicosia ori Limasol din insula Cipru! —, în loc să se ducă acasă, rătăcește pe coastele Dalmației, făcând pe pelerinul vagabond, vrea să treacă prin teritoriile ducelui de Austria, pe care-l jignise supt zidurile Ptolemaisului, este prins de acesta, pus în lanțuri, dus înaintea unei diete germane și răscumpărat cu o mulțime de bani. E ceva cu desăvârșire străin, nu numai de ce înțelegem noi prin legături dintre puterile politice, dar chiar de ideile pe cari ni le putem face despre relațiile din evul mediu. Să vezi pe falsul pelerin care a purtat o coroană regală și care o va purta și după aceea, pe un om înaintea căruia se închinau nu numai Englezii, dar toți aceia cari participaseră la cruciată și căruia pentru curajul și vitejia lui îi daseră acest nume de „Inimă-de-leu”, să-l vezi apărându-se, desvinovățindu-se înaintea dietei germane și scoțând iarăși bieții bani ai Angliei ca

să ajungă din nou să-și ocupe tronul, certându-se apoi pentru o moștenire cu un mic senior, până ajunge să fie rănit înaintea zidurilor unei cetăți franceze și-și mântuie în felul acesta viața. În locul succesorului regilor anglo-saxoni, în locul lui Knud, regele-împărat, în locul locuitorului Sfântului Scaun, binecuvântat de Biserică, are cineva a face cu aventurierul acesta romantic, care este foarte bucuros chiar de suferințele lui, fiindcă sânt extrem de interesante. Cum se bucură o bătrână domnișoară engleză, când o opresc bandiții în Macedonia și scoate imediat carnetul și-și înseamnă toate împrejurările prin care a trecut, tot așa Ricard Inimă-de-leu era încântat de ce se întâmplase. Nu socotia aceasta câtuși de puțin ca o scădere a demnității sale de rege.

Și, apoi, când Ricard dispare și fratele lui, Ioan-fără-țară — căruia i se zice așa, fiindcă fusese neglijat la împărțirea teritoriilor părintelui său—, ajunge rege al Angliei și nemulțumește pe baroni, în momentul acesta regele Franciei trimite pe fiul său, pe acel fiu care va fi Ludovic al VIII-lea, ca să iea în stăpânire coroana Angliei. Și a fost un timp când moștenitorul tronului frances, recunoscut ca rege al Angliei de către baronii revoltați împotriva lui Ioan, a stat în Londra, și s'a apărut acolo contra regelui legitim și, cine știe, dacă nu muria Ioan și nu-i urma Henric al III-lea, cu toate simpatiile care se strâng în jurul unui copil, cine știe dacă n'am fi văzut cele două coroane vecine reunite, așa cum au fost reunite la sfârșitul evului mediu, prin faptul că Henric al V-lea a biruit Franța și a luat în căsătorie pe fata lui Carol al VI-lea, regele nebun, pe Ecaterina, și că Henric al VI-lea, care a înebunit și el mai târziu și a pierdut și Anglia, a fost proclamat în leagăn rege al Franciei și al Angliei. De data aceasta s'ar fi produs procesul invers, adică Franța, care străbătuse în toate privințele Anglia, îi dăduse o notă națională nouă, cu o limbă plină de o pecete literară și aristocratică, ar fi cucerit Anglia. Dar a venit acest copil, Henric al III-lea,

care a stăpânit aproape o jumătate de veac, foarte nenorocită pentru Anglia.

Și cineva ar fi în drept să spună: regalitatea francesă a venit să cucerească Anglia prin invazia aceasta a viitorului Ludovic al VIII-lea. Prin urmare, dacă această încercare de cucerire n'a reușit, care va fi rezultatul? Resultatul nu va fi el o contra-acțiune, o reacțiune din partea elementului engles, și regalitatea aceasta a lui Henric al III-lea nu va avea ca un caracter insular, engles caracterizat? De loc! Fiindcă mama lui Henric al III-lea este Francesă din Casa de Angoulême; ea s'a măritat din nou cu un conte de La Marche, și din această a doua căsătorie regele avea frați francesi, cari locuiau în Franța și veniau în Anglia să se unească cu regele pentru a mânca Anglia. Regele însuși se însurase cu o Francesă. Mama regelui francesă, soția lui francesă, frații de pe mamă francesi, stând în Franța, favoriții francesi...

Dar la un moment se revoltă baronii englesi împotriva lui Henric al III-lea; ei se revoltă însă supt conducerea unui Frances, care, de și este contele de Leicester, se cheamă Simon de Monfort, un Frances din Sud. După ce Anglia a fost mâncată de Normanzi, după ce a fost mâncată de Angevini, după ce a fost mâncată de Aquitani și de Provențali, vine vremea de e mâncată acum în urmă de alți Francesi, tot din Sud, dar din altă regiune, cari, la rândul lor, se aruncă asupra prăzii acestor englese.

Henric al III-lea moare și, după Eduard I-iu orânduitorul, vine Eduard al II-lea, care a luptat împotriva Scoțienilor, care la un moment dat a crezut că va distruge dinastia, în formă ultimă, a regatului scoțian. Soția lui Eduard al II-lea este fata lui Filip-cel-Frumos, regele Franciei, și de fapt stăpânește Isabela, fata regelui din Paris, și Eduard este depus, fiindcă așa vrea Isabela, iar fiul lor, Eduard al III-lea vine în puterea dreptului tatălui său, dar având tot temperamentul mamei sale și ochii ațintiți asupra Franciei. Astfel începe războiul de „O sută

de ani". Și mulți zic — este o părere așa de răspândită! — „avem a face cu un războiu național: de o parte regele Angliei cu armata englesă, de altă parte regele Franciei cu armata francesă. Un fenomen de opoziție națională. Nici închipuire! Este vremea când la Curtea regelui Angliei se vorbește franțuzește, când actele Parlamentului se redactează în limba francesă, când tratatele și actele de administrație se fac în aceeași limbă. Și Eduard vine contra lui Filip de Valois, fiindcă se considera din neamul lui Filip-cel-Frumos; nu în calitate de rege engles, deci, ci ca rege legitim frances, care se coboară în Franța ca să câștige moștenirea sa. Și, în Franța, în momentul acesta, el poate să strângă imediat aliați,— mai puțin în perioada întâia, când totuși are de aliat pe un concurent la coroana ducală a Bretoniei și pe un conte de Artois—, dar în a doua, când îl asistă Casa de Burgundia cea nouă, formată din actele de donație făcute de regele Ioan-cel-Bun, urmașul lui Filip de Valois, în folosul fiului său, Filip.

Prin urmare nu este vorba de a învinge Franța, ci de a urmări desființarea unei ramuri regale a Franciei, și Burgunzii merg alături de Englesi, — și nimeni nu-i acuză pe Burgunzi că sânt răi patrioți. De ce? Pentru că ducele de Burgundia crede că titlurile de stăpânire ale candidatului Angliei la coroana Franciei sânt mai bune decât titlurile de stăpânire ale candidatului Franciei la aceeași coroană.

Și, când mai târziu se ridică Ioan d'Arc, se zice: iată încoronarea opoziției naționale, care se face împotriva Angliei. Ioana d'Arc însă reprezintă altceva, în afară de misticismul popular. Notați încă și aceea că ea nu vine din regiunile fundamentale franceze, ci din părțile acelea de către Lorena, prin urmare dintr'o regiune unde nu bate puternic inima francesă. Dar ea vine înainte de toate reprezentând ceea ce întâlnim în toate cronicile franceze de atunci, care sânt de altfel capabile să laude pe regele Henric al V-lea, cuceritorul, fiindcă, zic ele, era om bun

cu cei mici și om drept. Dacă regele acesta și ai lui n'ar fi fost une ori de o aroganță prea mare și, d. ex., interzicea cutărui nobil frances să se uite în ochii lui, căci: „în ochii unui prinț nu se uită nimeni” — iar, când mareșalul de Franța căruia-i vorbia, răspunde: „așa e la noi și, altfel, ești un cavaler trădător”, regele engles taie scurt: „nu este obiceiul nostru” —, dacă, apoi, comandantii armatei acesteia englese n'ar fi tratat pe Francesi de multe ori englezește, impunându-li anume obiceiuri insulare, care se păstrează și astăzi și care pot fi foarte simpatice, dacă d. ex. cutare comandant engles n'ar fi zis cutărui Frances, care se prezintă să trateze capitularea unui oraș, să se ducă îndărăt ca să se bărbierască, fiindcă are barbă lungă, și în Anglia nu se poate admite în niciun fel de împrejurare aceasta, se impunea încă mai mult regele Angliei ca un reprezentant al altei forme de cavalerie francesă. Dacă s'a ridicat Ioana d'Arc, s'a ridicat din alt motiv: fiindcă poporul de jos, de care vorbesc cronicile, era călcat în picioare de cetele acestea de ostași, cari ocupaseră tot teritoriul Franciei. Din dorința de pace, în numele celor storși până la ultima vlagă, din masele populare franceso s'a ridicat țeranca de la Domrémy. Că, mai târziu în legătură cu împrejurările, a ajuns să reprezinte mai mult, așa și Tudor Vladimirescu la 1821 s'a ridicat în contra boierilor răi și a Grecilor împilatori și, la cutare dată, cum dovedește scrisoarea lipărită acum în urmă, a ajuns să propuie intrarea în legătură cu boierii moldoveni, pentru a impune Sultanului o altă stare de lucruri. De la început mișcarea Ioanei d'Arc ni apare populară, mistică, pe de o parte, și, pe de altă parte, cu un caracter național ocașional, impus numai de împrejurări.

Iată, prin urmare, până la capăt, această neconținută străbateră a Angliei de către Franța. Se poate zice că nimeni n'a ajutat mai mult la crearea naționalității englese decât Ioana d'Arc prin faptul că a rupt legătura dintre Anglia și Franța. A văzut-o foarte bine cineva care nu

era un istoric, dar avea instinctul acela literar care pătrunde foarte dese ori și în tainele trecutului, a văzut-o Analole France în cele două volume ale lui despre Ioana d'Arc. Și din expunerea aceasta a unui Frances care nu este preocupat, ca predecesorii săi, de un motiv istoric național, se vede că de fapt acțiunea Ioanei d'Arc a făcut rău Franciei, fiindcă, dacă s'ar fi păstrat legătura dintre Anglia și Franța, Anglia ar fi rămas francisată, și ar fi avut cineva două forme de Franțe, înlinzându-se pe amândouă malurile Canalului. S'a rupt influenței franceze un imens teritoriu de întindere. Așa s'a întâmplat în timpurile noastre, când Grecia cea mică a fost creată răpindu-i-se nației grecești un formidabil teren sud-estic de influență, fiindcă imediat toate ușile celorlalte popoare vecine cu Grecia s'au închis pentru totdeauna. A rămas ceva la Brăila și Galați, și încă și acolo în continuă scădere, pe când înainte spiritul acesta grecesc era stăpân pe viața tuturor popoarelor din Sud-Estul Europei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar d-voastră m'ați întreba: de ce lipsește așa de mult din această expunere a mea ceea ce am așteptat mai mult să găsim în istoria aceasta a evului mediu engles: preocuparea constituțională, dorința de parlamentarism, participarea tuturor elementelor populare, până la baronii cei mici și până la orașe — niciodată până la masele populare, care n'au fost niciodată chemate —, la Parlamentul engles din evul mediu?

Cine-și închipuie că cetățenii, acei cari dau astăzi la noi mandate cui le dau și le refuză cui le refuză, aveau o acțiune în Parlamentul engles din evul mediu se înșală. Se mergea în jos până la așa-numiții „free tenants”, cari se țineau de coroană direct sau indirect, dar nu se mergea până la clasele populare, care — până la jumătatea secolului al XIV-lea, mai ales la ciuma cea mare, când a fost cererea de lucru foarte mare și oferta puțină, când se putea cumpăra pământ ieftin și țeranii au început să se libereze de la sine și nu printr'o măsură de Stat —,

n'au fost politice: foarte multă vreme Statul n'a ținut samă de trebuințele țărănimii acesteia, care se libera printr'o reformă a societății, nu prin coborârea asupra ei a unor principii abstracte de libertate.

De fapt, când a venit Gulielm Cuceritorul, el a adus pe tovarășii lui, cărora li-a împărțit pământ în astfel de proporții, încât și peste o sută de castele și de așa-zise „manoirs” se găseau în mâna aceluiași om, care avea toate pădurile și, dacă întrai în pădurile regelui și vânai, erai pedepsit cu schilodirea. Dar în fasa aceasta de la început nici vorbă nu poate să fie de o adunare cu caracter popular și nici de o formă constituțională engleză. Ce a rămas din vechile „witenagemote”, din vechiul regim al Anglo-Saxonilor este foarte puțin; a rămas ceva mai mult ca tradiție, ca instinct, lucruri deocamdată amorțite, care pe urmă răsbăt de supt zăpadă ierunii normande. Dar regimul nou a fost absolut cel frances. *Parlamentul nu este o creație engleză din evul mediu; el vine dintr'un obicei feudal frances, care se întâlnește în Normandia, caracteristică țară de juriști, mai mult decât aiurea. Membrii Camerelor de consultare și votare de impozite sânt participanții, sânt acționarii, cointeresații regelui. Ei au cucerit, între ei s'a împărțit prada: ei trebuie să fie întrebați. Ei rămâneau indispensabili, fiindcă rezistența anglo-saxonă n'a încetat cu anul 1066: în deosebite locuri se aprinde incendiul din nou, și regii normanzi au fost foarte aspri cu toți răsculații, chiar și cu șefii Celților, ca acela care a fost condamnat să fie decapitat, tăiat în bucăți și măruntaiele să-i fie arse—, și sentința s'a executat. S'a întâmplat chiar ca regii aceștia normanzi să fie amenințați de propriii lor tovarăși, cari erau obișnuiei ca în Normandia, unde ascultarea era foarte relativă: când a fost să fie îngropat un rege englez și, dus acasă, i s'a săpat mormântul, s'a presintat un cavaler care a spus cam așa: „acesta este un hoț, fiindcă pământul mi l-a luat fără drept și eu nu permit să fie îngropat aici. Să-mi plătiți paguba și numai atunci pământul este al*

vostru și-l puteși îngropa pe dânsul ca pe orișicine". În astfel de împrejurări nu se poate vorbi de democrație și de parlamentarism. Era o oligarhie adusă din Normandia, instalată pe pământul engles, seniorii aceștia socotindu-se participanți la drepturile pe care cucerirea le câștigase, și pentru rege, dar și pentru ei toți. Și adese ori se înlâmpla ca regele să se sprijine pe elementele învinse, ca să poată rezista acestor camarazi ai săi cari-i scăpau din mână, cari-i amenințau exercițiul prerogativelor sale de stăpânire. Și, când Henric I-iu, care avea drepturi dubioase asupra coroanei Angliei, fiindcă era fratele lui mai mare Robert, din Normandia, care putea reclama această coroană, s'a găsit în împrejurări grele, el a făcut o concesiune față de baronii lui, când a dat cea d'întăiu „*charta de libertăți*".

Dar libertățile din evul mediu sânt tocmai contrariul libertății abstracte din timpul nostru. „Libertățile” presupun despărțiri. „cloisons étanches”: atâta pentru fiecare, care se găsește în eulare margini. „Libertăți” e un termen medieval, pentru o noțiune medievală, pe când „libertate” este un termen metafisic pentru idei care s'au format mult mai târziu.

Regele nu făgăduia prin „charta” cea d'întăiu decât numai legalitate absolută în sensul normand; păstrarea tradiției, a îndatoririlor celor vechi, care treceau din generație în generație. Și, atunci când baronii s'au ridicat contra regelui Ioan-fără-țară și, în 1215, s'a dat acea „Magna Charta Libertatum” în care foarte mulți văd cea d'întăiu Constituție pentru orice fel de locuitori ai Angliei, în puterea unui drept comun, de la care nu poate fi înlăturat nimeni: ea nu este altceva decât repetarea cu adaose și precisări a „chariei” date la început, în secolul al XI-lea, de regele Henric I-iu, și nu este vorba în ea decât numai de *oameni cari aveau legături feudale cu coroana*. Și, dacă se vorbește de un număr de supraveghetori ai îndeplinirii acestor concesiuni făcute de regalitate, aceasta nu are nimic revoluționar

Nu poate fi nimic mai tradițional decât să se adune „par-

lamentul”, *consfăluirea*, cu o *chemare* și cu un *drept alături de această chemare*. Chemarea era de a vota impoșibilele. Nu putea să iea regele impoșibile fără voia Parlamentului: dreptul feudal o spune. Dar membrii lui au dreptul să ceară *îndreptarea abuzurilor*.

Încă odată, aceasta nu este o creație englesă de la 1215, cum dezvoltarea instituției nu va rezulta din lupta lui Simon de Monfort împotriva lui Henric al III-lea la jumătatea secolului al XIII-lea, din așa-numitele „Provisionsiuni de la Oxford”, de la înfrângerea regelui la Lewes, corectată apoi prin biruința regală de mai târziu la Evesham. N’avem a face în acest Parlament original sau evoluat decât cu îndeplinirea unor condițiuni care se întâlnesc, în mai mici hotare, la feudalitatea franceză din toate locurile. Condiția însăși, de a nu se da banul fără consultarea celor îndreptăliți a-l da, se întâlnește în toate părțile Franciei și mai ales în Normandia.

Dar lumea nici nu venia bucuroși la Parlament. Veniau nobilii de sus, veniau clericii, oameni cari se puteau depăsa, cari aveau mijloace la îndemână, cari erau siguri că plângerile lor vor fi ținute în samă, dar, în ce privește pe bieții „cavaleri din comitate”, ei nu știau, adesea, cum să scape. Cu de-a sila s’a întrunit cutare Parlament. Se mai crede că, dacă de la o bucată de vreme, care se poate oarecum preciza, s’au chemat și represintanții orașelor, aceasta este o mare inovație. Nu, fiindcă, dacă se cerea orașelor să contribuie la cheltuielile regalității, trebuia, după aceleași principii medievale, care se întâlnesc pretutindeni în Franța, să se cheme și orașele.

În sfârșit, la o anume dată, când regele Angliei, care adăugase, de alături, pe lângă legăturile vechi de vasalitate față de Franța, în momentul supremei restriști a lui Ioan-fără-Tară, o întărire a legăturii de vasalitate cu Sfântul Scaun, așa încât Sfântul Scaun trimetea legații săi, cum ar fi trimes inspectori ca să vadă ce se petrece în Anglia — și nu era o inovație constituțională, să-și dea părerea și Sfântul Scaun, înlăturând, de exemplu, concesiunile față de baroni—, când, la altă

dată, legăturile acestea cu Sfântul Scaun au produs mari neplăceri—ca atunci când, pe vremea lui Henric al II-lea, care aruncase cuvinte de nemulțămire față de primatul Angliei, de arhiepiscopul de Canterbury, și, în urmă, fusese acesta, omorât în biserică, și de aici marea tragedie a regelui,—când, în fine, papalitatea însăși, pe vremea lui Bonifaciu al VIII-lea, a cerut Angliei venituri pe care Anglia nu voia să le dea și Eduard al II-lea a vrut să aibă un sprijin, el a chemat Parlamentul, care s'a adunat numai pentru aceasta, și Parlamentul i-a spus regelui că *nu trebuie să dea*.

Dar cine cunoaște istoria Franciei știe că exact pe vremea aceasta Filip-cel-Frumos, când tot Papa Bonifaciu al VIII-lea i-a cerut anume venituri pe care regalitatea franceză, zgârcită ca toldeauna, din punctul de vedere regal și din punctul de vedere național, n'a vrut să le dea, a adunat Statele Generale, care l-au imputernicit să reziste până la urmă Sfântului Scaun, fiindcă Franța este o țară care muncește și trăiește pentru dânsa și nu înțelege ca sângele ei viu să curgă către Roma pontificală.

Și, atunci când se pune întrebarea,—pe care nu și-o pun istoricii constituționali ai Angliei, Germanul Gneist sau Englesul Stubbs, fără să mai vorbim de juriștii evului mediu însuși, cari sânt influențați de spiritul frances—: oare anumite rosturi politice, prin urmare și rostul de plângere pe lângă acel de votare a impozitelor nu vin de la exemplul Statelor Generale din Franța, istoricul, care nu are de presintat decât numai legături ce iesc din observarea evenimentelor, nu poate să răspundă decât: da. Astfel, și manifestarea cea mai expresivă a Parlamentului engles în funcție politică se reduce și ea la aceeași strânsă legătură care preface regatul Angliei în tot cursul evului mediu, de la 1066 înainte, într-o *provincie de feudalitate, ca și de cultură francesă*. Cu atâta mai mare va fi meritul Englesilor că în secolul al XV-lea, despărțiți de legăturile lor continentale, vor fi în stare să creeze aproape instantaneu o țară, cea mai hotărât exclusivă față de influențele străine.

III.

Anglia modernă

Chiar de la început, termenul acesta de „istorie modernă” trebuie să-l traducem în noțiune englezească, fiindcă ceea ce noi înțelegem, după Francesi, ca istorie modernă și contemporană nu se potrivește pentru istoria Angliei. Aș zice chiar: din fericire este o țară pentru care nu se potrivește limita cronologică pe care o primim noi pentru istoria modernă: Revoluția Franceză de la 1789, cu care ar fi să înceapă fericirea omenirii, cu principiile salvatoare, monarhia constituțională, parlamentarismul și ce mai vine pe urmă din mila lui Dumnezeu și din bunătatea oamenilor! Această părere, pe care noi am primit-o frățește și servil de la Francesi, cum am primit frățește și servil o serie de alte lucruri, unele mai bune, altele mai puțin bune, nu se poate menține nici măcar în domeniul istoriei universale. În cartea mea, scrisă în franțuzește, „Încercare de sintesă a istoriei omenirii” încep istoria contemporană, nu de la 1789, ci de la revoluția americană, fiindcă revoluția americană este cea d'întăiu aplicare a principiilor „filosofice” din veacul al XVIII-lea, cea d'întăiu mișcare provocată de ideile acelea pe care le-au predicat anumiți „filosofi”, cari, cum se știe, nu erau decât niște propagandiști politici ai unor idei ieșite din cugetarea abstractă cartesiană a veacului al XVII-lea.

Dar, în ce privește istoria Angliei, dacă ea se tratează deosebit, trebuie să recurgem la un alt punct-terminus, și anume, evident, înainte de revoluția americană, atât de importantă pentru istoria generală, capitală pentru istoria Statelor-Unite din America, dar care pentru Englesi reprezintă o amintire mai curând desagreabilă. A-

cum, întru cât pierderea acestei colonii a făcut rău sau bine Angliei, aceasta este un punct de discuție. Supt unele raporturi a fost bine și pentru Anglia, pentru că și-a mărginit cerul de acțiune, pe care nu-l putea întinde asupra unor regiuni așa de depărtate și în care se cuprindeau interese atât de deosebite de ale Angliei. Dar noi trebuie să avem un alt punct, la care să se oprească istoria modernă a Angliei și acel punct nu poate să fie decât anul 1688. Mă gândisem la 1714, fiindcă atunci se isprăvește cu dinastia Stuartilor, prelungită prin Maria, căsătorită cu Gulielm d'Orange, și sora ei Ana, căsătorită cu un prinț de Danemarca, dar unul care n'a avut pe departe influența covârșitoare pe care a avut-o Olandesul asupra stăpânirii reginei Maria. Dar am retras încă mai mult în trecut terminul din urmă al istoriei moderne engleze, fiindcă la 1688 n'a fost numai o revoluție, care din punct de vedere dinastic poate să nu fie socotită ca un fenomen extraordinar de important, ci atunci a pornit pentru istoria Angliei o epocă foarte nefericită, cu totul deosebită de ce se întâmplase până atunci.

Până la 1688 guverna regele pe sama lui, pe răspunderea lui, o răspundere pe care o plălise une ori cu capul, cum s'a întâmplat cu Carol I-iu, dar de la 1688 regele este acolo pentru a guverna prin miniștri, ceea ce înseamnă a guverna pentru miniștri, și loată răspunderea cade asupra miniștrilor, ceea ce e drept fiindcă avantajii se găsesc tot acolo. Așa încât, dacă ar fi să împartă cineva, —ceia ce n'am încercat până acum, și nu era necesar—, dacă ar fi să împartă istoria Angliei în general,—nu numai istoria poporului englez—, în perioade, ar avea: o epocă celtică, o epocă a năvălitorilor și o epocă a baronilor, care ocupă tot evul mediu, în care Anglia este ceea ce o făceau nobilii, cari nici nu sânt Englesi, ci, prin limba pe care o vorbesc, prin teritoriile pe care le stăpânesc pe Continent, prin întreaga lor legătură, care este în partea de unde a plecat Gulielm Cuceritorul, prin toate acestea sânt

Francesi, acoperind cu desăvârșire, înăbușind sau cel puțin făcând invisibilă viața maselor adânci. A fost o epocă de stăpânire exclusivă, de monopolizare, de acaparare până la capăt a vieții unui întreg popor de către o clasă dominatoare, pe care am putea-o asemăna, întru câtva, fiindcă la noi n'a fost pe departe în același grad, cu stăpânirea fanariotă. Și anume dacă s'ar fi întâmplat ca Fanarioții să guverneze pentru dânșii, să vorbească numai grecește, să administreze numai grecește, actele lor să fie redactate în limba grecească, pe când, din potrivă, afară de ultimile momente ale epocii fanariote, niciodată n'a îndrăznit nimeni să administreze țara aceasta cu alte datini decât cu datinele ei, în altă limbă decât în limba ei: Constantin Mavrocordat, căruia i se trimetea un raport în grecește, l-a răspins zicând că nu primește rapoarte decât în limba românească.

După isprăvirea acestei epoce începe aceia pe care avem s'o înfățișăm astăzi, a stăpânirii monarhiei absolute, răzimată pe regi și trăind pentru regi, cu o mare împărțire care cade drept la mijloc și formează două subdivisiuni foarte neted caracterizate. Până la Stuarti regele face în adevăr ce vrea: lumea cea de jos se dezvoltă, dar nu întru atât, încât să se pună pe primul plan, să trebuiască neapărat a se vorbi de dânsa, când este vorba de istoria nației englese. De la începutul veacului al XVII-lea este astfel: ceia ce se găsește dedesupt se ridică la suprafață. Și, nu încetul cu încetul. Când într'o țară se ridică aceia cari nu participaseră la istoria națională a ei, încetul cu încetul, atunci transformarea se face pe cale evolutivă, dar, când într'un moment ceia ce a fost înăbușit jos sare de-odată, atunci nu este o prefacere sedimentară, ci o explozie vulcanică, și atunci se produce fenomenul revoluției.

În veacul al XVII-lea avem fenomenul revoluționar, fiindcă acele clase adânci au apărut la lumină printr'o rupere a tuturor păturilor, până la strălucitoarea pătură de suprafață a regalității, pentru a ieși prin Cromwell la suprafață. Evident regimul cronwellian n'a ținut multă

vreme; a fost o dictatură de scurtă durată, de un caracter cu totul particular, dar ea e interesantă nu numai prin personalitatea care o represintă, ci prin această ieşire la suprafaţă a claselor adânci.

Acum, după ce am arătat cum se poate înţelege cronicologic şi cum se poate interpreta ca sens această istorie modernă a Angliei, după ce am făcut în această istorie modernă a Angliei despărţirea celor două epoce foarte neted caracterisate, trebuie să venim la ceia ce este necesar ca să înţelegem în linii esenţiale epoca modernă a istoriei poporului engles.

Anglia iese din evul mediu neformată. Nu e decât o bucată ruptă din comunitatea franco-englesă. Ceia ce este Anglia pe la 1440 sânt părţi din trecut, legate oarecum; nu este un organism, care să-şi fi găsit pentru totdeauna marginile sale, şi marginile acestea să fie în adevăr ale unei vieţi organice, armonioase. Ţara este de creat încă la o dată care nu se poate fixa cu precizie, fiindcă Războiul de o sută de ani, care este compus din o mulţime de părăsiri şi de reveniri, nu se mântuie solemn, cu cine ştie ce congres, asemănător cu acelea care au fixat după marele războiu viaţa tuturor popoarelor, până în cele mai mici şi une ori în cele mai greşite amănunte, ci a fost doar o serie întreagă de armistiţii. La sfârşit războiul a încetat, fiindcă nimeni nu mai avea nici gusul şi nici pulinţa de a se mai bate.

În momentul acela, 1440-1450, poate ceva mai departe decât 1450, Anglia avea înaintea de toate problema constituirii ei. Pe monedele şi documentele englese, până foarte târziu, s'a alipit numele Franciei pe lângă al Angliei. Regii englesi se considerau ca regi legitimi ai Franciei, şi a trebuit să vie epoca lui Ludovic al XIV-lea, cu anumite concesii, necesare, din partea coroanei englese, pentru ca Stuarţii să-şi reserve numai titlul de regi ai Angliei.

Cum s'a vădit constituirea naţionalităţii englese? E vrednic de atenţie momentul acela, foarte interesant şi pentru

literatura englesă, în care cineva, Chaucer, a avut curajul să înfățișeze, prin „Poveștile de la Canterbury” pentru întâia oară, la un popor obișnuit să cânte și să asculte cântându-se în franțuzește, un poem în limba englesă. Și, atunci, conclusia la care ar ajunge cineva ar fi că, având limba englesă constituită și capabilă de a îmbrăca o serie de incidente epice, reunite supt titlul acesta general de „Povești de la Canterbury”, avem și poporul engles formal.

A crede așa, ar fi însă o greșeală, fiindcă, de fapt, dacă limba este acum cea englesă, în ce privește spiritul n'avem încă aproape nimic din spiritul engles. În adevăr, ce sânt „Poveștile”? Un număr oarecare de aventuri (Aventura cavalerului, Aventura călugărului, etc.), asemenea cu acelea pe care în același timp le povestea, luându-și informațiile de la aceleași izvoare, și tratându-le în același spirit, un Boccaccio. Ceia ce povestește Boccaccio în legătură cu ciuma de la Florența, o face și Chaucer, prin anumiți drumeți, cari, pentru a face să treacă mai ușor timpul, povestesc diferite întâmplări de care au auzit fiecare, ca în „O mie și una de nopți” sau în „Sindipa filosoful”. De altfel influența italiană asupra Angliei a fost cu mult mai puternică decât cum se credea, precum a existat cândva o foarte curioasă influență veche grecească, neexplicată și până acum, asupra Irlandei și regatelor anglo-saxone.

Anglia este, până la 1460, tot Anglia baronilor. Numai cât în această Anglie a baronilor se petrece un fenomen foarte important, care ajută să treacă puterea politică de la baroni la rege și, de supt regalitate, la poporul engles.

Fenomenul acesta îl putem observa și la noi în momentul de față, și se poate observa în orice țară din Europa: anume o tendință post-belică, neapărată, de a se bate cineva cu altul. S'a întâmplat acest lucru și în Anglia secolului al XV-lea, cum s'a întâmplat pe urmă în Franța după războaiele italiene, când regalitatea franceasă, fusese atrasă, cu Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea, Fran-

cise I-ii, în Italia, până când, supt Henric al II-lea, s'a încheiat pacea de la Cateau Cambresis care a pus capăt acestor lupte. Toți nobilii aceia, nemai având puțința de a se bate în Italia, au început să se mănânce între ei. Și aceasta a fost cauza războaielor civile din Franța între catolici și protestanți. Căci cine-și închipuie că luptătorul catolic de la 1560-1590 din Franța avea o profundă convingere catolică, ca și în calvinism celalt, care era calvinist, se înșală. Era mai ales o mentalitate combativă deviată. Aceiași lucru s'a întâmplat și în Anglia. Baronii, rămași fără ocupație, deprinși a se bate — trei generații se bătuseră cu Francesii —, baronii aceștia s'au bătut între dânsii. Și împrejurarea a făcut că au existat două motive pentru această luptă.

Lumea își închipuie totdeauna că, atunci când este o luptă, nu ai decât să te uiți la firmă, ca să știi de ce e vorba. În majoritatea casurilor firma minte, și aceia cari se uită la firmă nu cunosc rațiunea însăși a luptei, care trebuie căutată mai adânc. În aparență ce era? În aparență era ridicarea din nou a pretențiilor de stăpânire ale Casei de York. Ricard al II-lea fusese, pe la sfârșitul veacului al XIV-lea, omorât în închisoare, și o altă ramură coborâtore din Eduard al III-lea luase coroana, dând pe luptătorii cei mari împotriva Francesilor din a doua epocă a Războiului de o sută de ani: Henric al IV-lea, Henric al V-lea, Casa de Lancaster. Casa de York fusese înlăturată, dar, din această ramură a dinastiei, mai erau prinți englesi, cari, cât fusese războiul contra Franciei, nu-și ridicaseră pretențiile, pe când, a doua zi după o înfrângere, când fiecare găsește ce polițe are de presintat învinsului, s'a cerut regelui Henric al VI-lea, care domnia de foarte multă vreme — treizeci și ceva de ani — să abdice. Rege încoronat în leagăn, acesta a resistat. Dar, ca unul a cărui mamă fusese Ecaterina, fiica nebunului rege al Franciei, Carol al VI-lea, el avea nebunia moștenită, acea nebunie intermitentă a bunicului, care-l făcea incapabil de a-și recunoaște propriul copil.

În astfel de împrejurări, cu o regalitate compromisă, cu un rege care încurca lumea, a trebuit să se producă un grav conflict intern, care-și găsi legitimarea în pretenții dinastice.

Dacă însă era ușor să se înlăture Henric, iar fiul lui, moștenitorul tronului, era un băiat fără experiență, fără popularitate, care putea fi răpede despoiat de drepturile sale, regele nebun luase în căsătorie pe Margareta de Anjou, care a fost marca apărătoare a drepturilor Casei de Lancaster — energică luptătoare, fata regelui René, conte de Provența, duce de Anjou și Maine și rege titular al Regatului celor două Sicilii, asupra căruia n'a domnit niciodată, și rege încă mai titular de Ierusalim, dar cel mai incapabil dintre stăpânitorii Franciei secolului al XV-lea, de altfel: pictor, poet și, ca om, foarte interesant. Până la sfârșit Margareta a resistat. Din cauza aceasta războiul, prelungit până la 1461, și, cu anumite consecințe, și mai departe, până la lupta de la Bosworth, prin urmare dincolo de 1480.

Dacă nu era Margareta, atunci Casa de York ar fi venit în locul Casei de Lancaster, și înlocuirea rosei albe cu rosa roșie (fiindcă fiecare din aceste partide în luptă avea o altă culoare pentru rosa din armele lor, de aceea se zice „Războiul celor două rose”) și nu s'ar fi schimbat nimic în țesătura adâncă a societății engleze și în regimul care putea să iasă din ea. *Prelungirea războiului a produs însă o usură fundamentală, aproape totală, a baronajului engles*, care cu ocazia aceasta a fost ea și distrus. A căzut atunci și unul din principalii lui reprezentanți, acela care ținea o lumea întreagă în jurul lui, omul pe care l-am putea asemăna cu un beiu albanes din timpurile bune, la care aveau dreptul să poposească, să găzduiască, să mănânce și să petreacă toți acei cari slujiau și, când ridica steagul, toți veniau după dânsul. A murit acela pe care un romancier engles, de foarte mare talent, l-a numit „cel din urmă baron” (*The last of the barons*): Warwick. Și, când a murit Warwick,

aceasta însemna că însăși clasa pe care el, nu numai că o reprezintă, dar o întrupa în toată energia, în toată ambiția, în toată sfidarea ei față de regalitate, că însăși această clasă s'a isprăvit.

În locul lui Henric al VI-lea s'a ridicat Eduard de York, și acest Eduard al IV-lea, căsătorindu-se cu o femeie pe care n'o accepta însuși fratele lui, Ricard, — acela care va fi Ricard al III-lea, pe care-l cunoaștem supt aspectul tragic și deșteptător de ură, în care l-a fixat definitiv, pentru toate timpurile, Shakespeare—, s'a rupt tovarășia dinastică dintre frați și, fiindcă o nouă familie scridea, împreună cu regina Elisabeta, văduva lui lord Gray, aparținând unei familii mai mărunte, Woodville, s'a ajuns după moartea lui Eduard la înlăturarea copilului lui, care a fost Eduard al V-lea, la omorârea acestui copil și a fratelui său în Turnul Londrei din ordinul unchiului, și, într'o impresionantă ceremonie, în care se amestecă ipocrisia cu cruzimea, Ricard pune un predicator să vorbească mulțimii ca să arăte că regele copil este un bastard, pe când regentul e însuși chipul ducelui de York. Dar aplausele au lipsit, așa că Ricard a trebuit să recurgă la omorârea nepoților săi ca să se instaleze. Și, când Ricard al III-lea s'a instalat, peste câțiva ani, în fața lui s'a ridicat Henric de Richmond.

Henric acesta, care a fost prin victoria de la Bosworth Henric al VII-lea, nu era o personalitate de samă. Istoricul englez al Constituției engleze, Stubbs, într'o culegere de conferințe universitare, vorbește și de dânsul și-l prezintă ca o figură fără relief. Și cu toate acestea el a isprăvit lungul, durerosul războiu intern între cele două tabere de baroni, asemenea cu taberele de boieri care, la noi, susțineau candidaturi opuse. Când Henric de Richmond a găsit prin mărăcini coroana căzută de pe capul lui Ricard al III-lea, străpuns de el,—și de accia în armele Tudorilor coroana se prezintă prinsă într'un pom,— în momentul acela se rezolva chestiunea dinastiei. Henric, din neamul Tudor, n'ar fi putut să se prezinte ca moștenitor

al tronului, dacă n'ar fi fost în stare să facă valabile anumite drepturi, și de spre partea tatălui, și de spre partea mamei. De spre partea tatălui, el se cobora tocmai din aceea fată a nebunului Carol al VI-lea care, după moartea lui Henric al V-lea, se căsătorise în Anglia cu un represintant al vechii rase celtice și avuse un fiu din care s'a născut Henric. El nu s'a gândit niciodată să invoace calitatea etnică a rasei sale, dar cine se gândește, nu numai la ce pretinde un om, ci la ce înfățișează mai adânc, acela își dă sama că basa lui de drept era mai largă prin aceea că și primitivul element autohton era cuprins în sângele lui. Iar, în ce privește pe mamă, el era în legătură cu ambele dinastii care stăpâniseră în evul mediu Anglia. În sfârșit, pe lângă legăturile cu Casa de York, se mai adaugă ceva. Eduard al IV-lea lăsase două fete, una, Maria, măritată în Franța cu regele Ludovic al XII-lea și pe urmă cu contele de Suffolk, și alta, Elisabeta, pe care o ceruse de multă vreme Richmond, așa încât drepturile Casei de York i-au fost transmise și prin soția lui—, și în actele englese de pe vremea accia se insistă asupra acestui fapt, că ea este adevărata moștenitoare. Elisabeta n'a trăit multă vreme, cum nici fiul ei cel d'întăiu, Arthur, al cărui nume nu este lipsit de înțeles, precum nici, în evul mediu, al aceluși Arthur pe care l-a înlăturat unchiul său, Ioan fără Țară; numele de Arthur ieșia pentru acesta numai din ciclul de poezie al cântecelor de „geste” din evul mediu frances, pe când acum, Arthur cel nou, fiul descendentului lui Owen Tudor, părea că vine din însuși neamul vechilor locuitori ai țerii.

Astfel Henric al VII-lea a rămas. În zădar niște băieți linceri, cari prelindeau că represintă pe adevărații urmași ai ramurii învinse (Perkin Warbeck, Lambert Simnel, Wilford), și-au încercat norocul; el a cârmuit liniștit până la sfârșitul zilelor sale.

În adevăr, în această Anglie, care a fost atâta vreme frământată de toate pretențiile la tron, câte un rege fiind

ucis ca să-i urmeze acela care l-a înlăturat, în această țară sfâșiată vedem acum o liniște desăvârșită pentru câțiva ani de zile. De ce această liniște? Din două motive. În-lăiu, dispariția vechiului baronagiu, mâncat de Războiul de o sută de ani și, cât mai rămăsese, de Războiul celor două rose. Oare în Franța ar fi putut stăpâni cum au stăpânit Henric al IV-lea, Ludovic al XIV-lea, dacă războaiele italiene și apoi războiul de religie din Franța n'ar fi consumat nobilimea francesă, nesupusă până atunci la poruncile regilor? Aceleași cauze au făcut ca Anglia să poată fi guvernată în liniște, și trecerea coroanei s'a făcut în împrejurările cele mai normale la moartea lui Henric al VII-lea, când a venit fiul său omonim, supt care regalitatea a putut să reziste la toate păcatele lui, foarte multe și dintre acelea care nu atrag simpatia mulțimii.

Căci Henric al VIII-lea este acel Barbă Albastră, mare consumator de neveste, până când cea din urmă din ele, Ecaterina Parr, ^{Cauzbutit} s'a însupraviețuităscă, dintre celelalte, două: Ana de Boleyn și Ecaterina Howard, au suit treptele eșafodului, prima fiind condamnată pentru păcate care nu fuseseră făcute în timpul căsătoriei. Acest înghițitor de neveste, cumplitul om care, într'un moment, după ce se proclamase „apărătorul credinței” contra lui Luther și contra mișcării reformate — și de aceea a rămas pe monedele englese și până acum un F. D., care este în legătură cu „Defender of the faith” (apărător al credinței)—, s'a rupt de comunitatea aceasta romană, fiindcă Papa nu voia să-l despartă de femeia pe care o urmăriise foarte multă vreme cu dragostea lui, de soția în vrâsta copilăriei a fratelui său mai mare, Arthur, Ecaterina de Aragon, mătușa lui Carol Quintul, n'a trecut la lutheranism, ci a creat o formă specială de despărțire de Biserica romană, acea curioasă Biserică anglicană, care se păstrează și până acum, cu liturghia ei și diferitele solemnități care nu sânt cunoscute în religia protestantă. A prigonit cu cea mai mare brutalitate pe ade-

renții credinții celei vechi, pentru ca represintanții protestantismului să fie trimeși la eșafod, după moartea lui, de una din moștenitoare. A avut un fiu: pe Eduard al VI-lea, trecătoare fantomă regală, și două fete: Maria Tudor și Elisabeta, care pe rând vor ocupa tronul acestor engles.

Teribilul mîncător de neveste și, pe de altă parte, creaătorul de religie, care se deszicea de pe o zi pe alta ca să ajungă la o formă de cult bastardă, de care se vede că nu era nimănui convins, avea tot ce trebuie ca să nu fie popular. Totuși a fost. Englesii îl iubiau și pentru că li părea un om frumos, de și ajunsese la urmă de o grăsime extraordinară, de-l treceau dintr'o odaie într'alta pe un fotoliu cu rulete, amîndouă canaturile ușilor fiind deschise. Intreaga Anglie s'a plecat înaintea lui. Aceasta fiindcă nu mai erau baronii cei vechi, cum nu mai erau castelele de odinioară și armatele care se întrețineau în aceste castele. Henric al VIII-lea nu și-a dat măcar osteneala regilor contemporani ai Franciei, Francisc I-iu, Henric al II-lea și acea admirabilă femeie care a fost Ecaterina de Medicis, civilisatoarea poporului francez în secolul al XVI-lea—, căci vestita politejă franceză, vine de sigur și din vechile obiceiuri cavaleresti, dar este în mare parte de origine florentină—, de a-și încânta supușii desbrăcați de orice inițiativă. În Anglia nici nu există o Curte regală. Societatea de acolo rămîne foarte aspră: pe vremea lui Shakespeare represintațiile se făceau cu participarea activă a publicului, care se așeza pe scenă alături de actori, mîncînd, bînd și interpelînd. Nu exista nimic din ceia ce Italienii numesc „vita cortigianesca”. Iar, mai tîrziu, cînd a murit Henric, supt fiul lui, Eduard, biet copil bolnăvicios, care a dispărut după cîțiva ani de zile, Anglia asculta docilă de tutorii regelui.

Atunci s'a dat forma definitivă protestantismului, și atunci s'a făcut acea minunată carte, cu privire la care se poartă o discuție și acum în Parlamentul engles, „Book of common prayers” (Cartea de rugăciuni). Dar după a-

ceasta Maria Tudor a inversat cu desăvârșire politica religioasă a tatălui și fratelui ei. Femeia aceasta, urâtă, antipatică, bolnăvicioasă, căsătorită cu Filip al II-lea, regele Spaniei, de care a stat tot timpul despărțită, el în Spania lui, ea în Anglia ei, cu toată durerea de a nu putea, în astfel de condiții, să aibă un moștenitor al tronului, a revenit la catolicism și a trimis la eșafod pe cei mai respectabili membri ai Bisericii anglicane, până la șeful acestei Biserici, un venerabil bătrân de optzeci de ani, silit să retracteze și revenind pe urmă asupra aceleiași retractări, pentru ca totuși să arză pe rug—și în Londra se arată locul unde a fost ars Latimer și tovarășii săi, spunând cuvintele memorabile: „Se aprinde astăzi, de aici, o lumină care nu se va stinge niciodată. Să ardă întâiu mâna aceasta vinovală, care a retractat!”.

Anglia a primit toate acestea, și, când a murit, la patruzeci și unul de ani, Maria Tudor și a venit la tron sora ei, Elisabeta, ținută la o parte la început, declarată bastardă, când a fost instalată această fată a mamei decapitate pentru adulter, a Anei de Boleyn, Anglia a trecut, fiindcă așa a vrut regina, din nou la protestantism. Și protestantismul a fost de data aceasta fixat definitiv, ca o obligațiune de Stat, întocmai cum în Imperiul Roman trebuia să crezi neapărat în credința Impăratului: dacă Impăratul mai admitea un zeu din Orient, toată societatea romană trebuia să-l primească.

Se întreabă cineva: ce fel de societate era aceasta? Avea un suflet sau nu? Ce zicea Parlamentul? Parlamentul se supunea la orice ordine ale regelui, afară de un singur fel de ordine: când era vorba de votarea subsidiilor. Dacă se cereau sume neîndreptățite, Parlamentul refusa. Un recent istoric engles, foarte puțin didactic, care a scris istoria Angliei, atrage atenția asupra a două momente foarte interesante din secolul al XVI-lea în ce privește legăturile dintre regalitate și Parlament. Ministrul lui Henric al VIII-lea, Wolsey, care s'a zis că, la un moment dat, a vrut să fie Papă, a cerut vre-o 800.000 de livre ster-

linge Parlamentului și, ca să fie sigur că se va vota, a venit el însuși la ședință. Atunci speakerul, acel care vorbește în numele Parlamentului, s'a pus în genunchi, cum era obiceiul, înaintea reprezentantului regelui și i-a spus: „nu pot vota atât timp cât ești de față. Când vei pleca vom vedea”. Wolsey, furios, a plecat, dar a încercat din nou să vie și a întâmpinat din nou aceeași rezistență. S'au dat vre-o 300.000 de livre în loc de 800.000, și încă nu dintr'odată, ci în termen de patru ani de zile. Ceia ce înseamnă că totuși ceva din vechea datină se păstra.

Dar, pentru ca Parlamentul să învie în adevăr, trebuia ca societatea englesă ea însăși să capete viața politică pe care până atunci n'o avuse. Pentru ca să capete însă o societate viață politică, i se cerea înainte de toate o solidă așezare economică și socială (și aceasta a fost greșeala reformatorilor noștri de la 18-18 și de la 1866, cari credeau că este de ajuns a vota niște legi, a le publica în „Monitorul Oficial”, a le face cunoscut astfel societății, pentru ca acela pe care-l socoți mort să învie și acela pe care-l decretezi viu să manifeste o vitalitate pe care n'o are. Formele de Stat nu sânt altceva decât supremele manifestări ale unor schimbări adânci în societate. Cine-și închipuie că Statul este tatăl nostru, care el creiază și el desființează habar n'are de temeliile înseși ale oricărui viefi de Stat. De multe ori o societate care se agită împiedecă printr'aceasta să se creeze bazele acelea sedimentare, așternute încet, pe care se poate ridica pe urmă orice. Și societățile care nu dau niciun semn de viață, în adâncurile lor se consolidează și, consolidându-se în felul acesta în adânc, ele pot să susțină și edificiul de Stat.)

Timp de două secole societatea englesă a tăcut, și, în afară de manifestări de acestea, în jurul unei chestiuni de subsidii, ea nu s'a manifestat prin nimic. De obicei, când cetim sau ascultăm istoria, ni închipuim prea ușor că aceia ce se petrece de-asupra are un răsunset extraordinar în masele adânci, ceia ce nu este de loc adevărat. Societatea francesă ar fi înebunit, s'ar fi distrus,

prin groază și scârbă, dacă tot ce se petrecea pe piața Revoluției, dacă toate asasinatele acelea legale ar fi fost știute de deosebitele clase sociale, care de fapt nu se prea interesau de ce se petrecea acolo. În realitate în Franța, în timpul Revoluției erau burghezi cari nu fuseseră nici odată pe Piața Revoluției și nu văzuseră căzând niciun cap, fiindcă prea puțin se interesau, și de aceia cari făceau să cadă capetele altora și de aceia cari și pierdeau capetele pe eșafod. Societatea franceză a trăit nu prin zbulciumul sângeros de pe piața execuțiilor, ci prin liniștea muncitoare din clasele adânci. Sânt multe efervescențe pe care le observi, fiindcă nu poți face altfel, dar efervescențele acestea nu înseamnă o lume, cum nu înseamnă o cultură.

Numai la sfârșitul domniei Elisabetei se poate considera ca formată națiunea englesă. Și două fenomene o arată: unul a fost rezistența Angliei față de încercarea lui Filip al II-lea al Spaniei de a răsbuna catolicismul. S'a organizat atunci flota aceea extraordinară de câteva mii de vase,— evident și vase mai mici —, care, în ambiția regelui din Escorial, constituiau o „Invincibile Armada”, menită să cucerească Anglia. Se aduseseră până și săbii de onoare pentru Iorzii catolici cari trebuiau să se folosească de dânsule pentru izbândă. A venit însă o furtună care a împrăștiat această flotă. În acest timp toate coastele Angliei au fost pline de oameni înarmați, cari slăteau acolo, ca să apere țara, dacă va fi atacată. Atâtea războaie fuseseră în Anglia încă din evul mediu, dar toate erau războaie purtate de soldați, organizați de regi. De data aceasta avem a face cu o manifestare populară, plină de o simplitate mișcătoare, fiecare căutând să ajute cu ceva pentru apărarea pământului engles față de amenințarea spaniolă. Și nu hotărârea Parlamentului a legat poporul engles de anglicanism. (Nouă ni se spune, de câțiva ani de zile, de ce nu ni-am schimba ortodoxia noastră, care poate nu totdeauna este reprezentată așa cum trebuie, și

sântem poftiți să discutăm dogmatic, iar noi răspundem: nu discutăm dogme și includem ochii asupra multor lucruri,— de ce? Tocmai pentru că noi am dat ortodoxiei așa de mult din viața noastră, încât nu ne putem despărți de dânsa; poate ea să fie și o formă inferioară, dar nu pentru ce ni-a dat ea nouă, ci pentru ce a luat de la noi, ne simțim legați de dânsa.) La Euglesi protestantismul a fost, din acel moment, religia supremului sacrificiu național. Și, atunci, firește, el a rămas și a format una din bazele poporului engles.

Al doilea fenomen este însuși teatrul lui Shakespeare, care reprezintă, nu numai cea mai înaltă formă a literaturii pe care o cunoaștem până acum, una în care se amestecă tot ce e mai sus și tot ce e mai jos, tot ce e mai fundamental în adâncuri și tot ce e mai sublim în înălțare. În acest vast concert de glasuri felurite nu este o singură notă care să nu fie reprezentată—, dar Shakespeare înfățișează în același timp și sinteza morală a poporului engles, sintesă realizată din energii active. Aceasta se vede mai ales în dramele istorice, unde e o singură pornire de la început până la sfârșit. Ecoul atacului de la Bosworth ajunge până la noi, parcă răsunând scuturile în care se dau loviturile de sabie, și, în același timp, se amestecă în vuetul acesta enorm, provocat de ciocnirea tuturor pasiunilor omenești, și o discretă notă duioasă, se aude ca o muzică de fluier și naiuri în cinstea zânelor ascunse în nesfârșitele păduri normande. Tot ce poate fi mai înduioșător în simplitate se unește cu ce este mai maiestos în avântul sintesei acesteia între sufletul anglo-saxon luptător și sufletul mistic al strămoșilor celtici. Iar la toate se adaugă și o armonie de distincție italiană, fiindcă atâtea din subiectele lui Shakespeare sânt luate de-a dreptul din poezia italiană, și o bunăcuviință francesă din acea epocă, a sfârșitului veacului al XVI-lea, în care cele mai mari adevăruri filosofice și cele mai tulburătoare neagațiuni se îmbrăcau în forma de cugetare ușoară a lui

Montaigne, care, cum se știe, a și fost inspiratorul filosofic al lui Shakespeare.

Anglia, prin urmare, există. Dar această Anglie pentru moment nu poate lupta în viața ei internă. Ca să fie aceasta, trebuie să se mai petreacă ceva. Peste câțiva ani, la moartea Elisabetei, fiul Mariei Stuart, trimisă pe eșafod de Elisabeta, fiindcă pregătise — și pregătise în adevăr — răsturnarea, cu lorzii catolici, a verei sale, Iacob, ajunge a stăpâni și Anglia, unde însă este considerat ca străin. Că Maria Stuart se cobora din Margareta, principesă englesă, și bunica ei era fată de rege engles, este adevărat, dar el era un străin, un străin în felul de a gândi, un străin în direcția educației lui, quasi-catolic, considerându-se ca de drept divin. Era un străin și dacă ținea la catolicismul mamei lui și dacă ar fi reprezentat credința națională a Scoțienilor, calviniști de-ai lui Knox, elevul lui Calvin, care predicase acolo și fusese adevăratul stăpân al țerii, făcând pe Maria Stuart să fugă în Anglia, adică în închisoarea Elisabetei. Acolo protestantismul nu era o formă semicatolică, cu liturghie și ceremonial, ci o formă aspră, țerănească, și protestantismul acesta al țeranilor de munte (*highlanders*) presbiterianismul, era un element nou și în Anglia; prins imediat de Englesi, supt influența scoțiană, s'a creat în comitatele de Nord o întreagă societate de adversari ai regimului anglican.

Astfel Englesii au, pe de o parte, un rege străin, care nu cunoaște țara, un rege stângaci, căci niciuna din măsurile lui brutale nu și-a atins scopul, dar fiecare a lăsat o nemulțumire adâncă împotriva lui. Fiul lui Iacob, Carol I-iu, s'a supt pe eșafod, dar cine l-a trimis acolo, n'a fost în rândul întâiu Cromwell, ci Iacob I-iu însuși, prin educația pe care i-a dat-o fiului său, ca și prin căsătoria cu Maria Henrieta, fata lui Henric al IV-lea, care a venit din Franța în vrâstă numai de unsprezece ani, dar imediat a căpătat autoritate asupra soțului ei. Elementele care au răsturnat și au dus la moarte pe Carol I-iu, acelea s'au format supt stăpânirea lui Iacob; s'au format prin aceia

că, supt un rege care provoca, dar nu putea domina, a crescut o generație—era acum a treia—de protestanți, pătrunsă de presbiterianism democratic împotriva sistemului episcopal aristocratic al Angliei.

Această generație se presintă gata de luptă. Dar oricine dă o luptă trebuie să-și cerceteze bine adversarul și să-l respecte, fiindcă, dacă nu l-a cercetat, nu l-a înțeles, și, dacă nu l-a respectat, nu e pregătit să lupte contra lui. Și Carol I-iu a luat lucrurile cu ușurință. Franța fiind consolidată, Franța monarhică, deplin sigură de dânsa, acela care avea de soție pe fata lui Henric al IV-lea a crezut că precum e Franța așa poate fi și Anglia. Și atunci a început lupta cu Parlamentul, crezându-se ușor că Parlamentul este dispus că aprobe orice fel de subsidii.

O bucată de vreme, supt Tudori, Parlamentul nu fusese chemat decât foarte rare ori. De ce nu fusese chemat? Fiindcă regalitatea avea veniturile ei. Dar veniturile acestea de la un moment se isprăviseră. De unde aceste venituri? Este aici un element de cea mai mare importanță ca să înțelegă cineva revoluția de la 1610 care a pregătit pe cea de la 1688. Regalitatea moștenise pe baronii morți și căpătase prin confiscare o mulțime de bunuri. Dar toate lucrurile acestea de la o bucată de vreme se isprăvesc. Elisabeta a stăpânit în cea mai mare parte cu așa-numitele monopoluri și viața devenise foarte scumpă din această cauză; până și monopolul vânzării cărților latinești a fost dat unor particulari, cari plăteau o sumă importantă pentru obținerea acestui monopol, sumă pe care bine înțeles o recuperau exploatănd pe cumpărători. Dar nici monopolurile nu mai satisfăceau nevoile regalității. Intre altele pentru că acum felul de viață de la Curte și din jurul ei se schimbase. Încă din vremea Elisabetei o mulțime de femei luxoase erau pe lângă dânsa, și ea însăși a lăsat un întreg mușeu de rochii; dar nu era încă o Curte. Pe vremea lui Carol I-iu însă, fata lui Henric al IV-lea trebuia să aibă o asemenea Curte, la fel cu aceia pe care o cunoștea de la tatăl ei. Era nevoie deci

de a întemeia o nouă viață strălucitoare în jurul regalității. Pentru aceasta trebuiau bani, și, atunci când s'au cerut bani, Parlamentul a început cu plângeri împotriva cutărui și cutărui ministru, — și unii din acești miniștri au fost sacrificați. Cutare a suit treptele eșafodului, spunând cuvintele acestea din Sfânta Scriptură: „Nu vă încredeți în regi și în puternicii pământului, căci nu este mântuire într'înșii!”. Evident cu fiecare din acești sacrificați prestigiul însuși al regalității scădea, și Carol I-u a disolvat un Parlament, a disolvat un al doilea, apoi al treilea, și la capăt s'a lovit de partea vie a sufletului nației prin refuzul de a plăti o cheltuială care nu este aprobată, după tradiția țerii, de organul singur care are dreptul de a o aproba. Și, atunci, o parte din Englesi a preferat, decât să plătească Majestății Sale impositul, nevolat de Parlament, să se ducă peste Ocean. *Astfel se formase sufletul engles în cea ce are mai nobil și mai vrednic de u fi amintit.*

Dar, ca să se producă o mișcare, trebuia *clasa care s'o susține*: și *clasa aceasta se întemeiea*. Comitatele trăiau, și în comitate era o *burghesie*, pe care o reprezinta tocmai Cromwell, burghesia aceea de aplecări către presbiterianism, către o anumită democrație gata de luptă împotriva oricui.

Mai trebuia și *un motiv de drept*. Motivul de drept era că regele punea imposite fără să consulte Parlamentul, *purtându-l din amânare în amânare*. O mișcare revoluționară se susține însă și printr'o anumită *stare de spirit* mistică, și, atunci, se crease *misticismul biblic*, care nu vedea pe rege ca un rege și Parlamentul ca un Parlament și poporul ca niște oameni oarecari. Poporul era poporul lui Dumnezeu, poporul lui Israel, regele un Saul, și Cromwell era David. Prin urmare David, potrivit Biblicii, are dreptul să-l răstoarne pe Saul și să guverneze cu adevărat potrivit legilor lui Dumnezeu. De aici oameni ca Milton, cea mai însemnată personalitate literară din epoca aceasta, cu „Paradisul pierdut”, care nu înseamnă

alteceva decât topirea tuturor realităților în formele tradiționale, oarecum abstracte sau reduse la abstract, ale credinței.

Astfel s'a făcut revoluția după Biblie; și Parlamentul care a condamnat la moarte pe rege pentru că ridicase armata împotriva armatei Parlamentului, pe regele trădător, după anumite vechi concepții engleze, și mai ales pe călcătorul Cuvântului lui Dumnezeu față de adevărul popor al lui Israel, Parlamentul acesta n'a avut un singur moment de îndoială, un scrupul, o înduioșare, când a căzut capul lui Carol I-ii. Erau dispuși mai curând să-și facă cruce, spunând: „Amin, s'a îndeplinit voia lui Dumnezeu!”. Așa trebuie să explice cineva căderea și executarea regelui.

Dar, pe lângă toate credințele abstracte, pe lângă toate fundamentele mistice este și o inimă omenească, capabilă de a se înduioșa. Măsura extremă aduce după dânsa un sentiment de compătimire față de mărtir, și, atunci, imediat societatea aceasta engleză s'a întors. Nu împotriva lui Cromwell, care devenise „lordul protector”, șeful republicii engleze, după ce împrăștiase cu soldații Parlamentul cel lung, — ceia ce, dacă se făcea de un Bonaparte în timpul Revoluției Franceze, se îndreptăția numai prin geniu, dar, dacă s'a făcut atunci, s'a făcut iarăși pe baza că el, Cromwell era omul după voința lui Dumnezeu, pe când ceilalți, cum îi găsisse atunci când a intrat în adunare, erau oameni cu păcate și el avea dreptul de a li spune cu spiritul unui profet din vechea societate evreiască: „tu ești un stricat, tu ești un mâncător de bani, tu ești un mincinos!” ca să-i dea pe toți afară în puterea asprei morale ebraice din Biblie. Mișcarea nu s'a îndreptat contra lui. Lumea stătea încremenită încă înaintea puterii și mai ales înaintea autorității morale și religioase a profetului instalat în scaunul de stăpânire. Dar, când el a dispărut, cum Anglia este și o țară de obișnuință, lumea s'a gândit din nou la Stuarti, și, cum fiul lui Cromwell era un om de nimic și cum generalul Monk, pe

care se sprijinia, avea legături cu Stuarții, a fost chemat din Franța Carol al II-lea, fiul celui d'întăiu (cei doi fii ai lui Carol I-ii se retrăseseră în regatul lui Ludovic al XIV-lea și trăiau acolo).

Această ultimă parte din istoria modernă a Angliei este slăpănită de fapt de doi oameni absolut străini de rosturile engleze. Tatăl neînțelegător, — fiii neînțelegători. Tatăl neînțelegător, fiindcă fusese crescut în principii de monarhie absolută și cu oarecare tendințe către catolicism; mai neînțelegători fiii, fiindcă erau prinți franceși, crescuți din cea mai fragedă copilărie în Franța. Idealul lor era monarhia absolută a lui Ludovic al XIV-lea și viața de Curte cu metrese. Aceasta mai ales în ce privește pe Carol al II-lea, căci celalt a dus o viață casnică.

Pe Carol al II-lea l-au tolerat; era un om simpatic, și, într'o societate obosită, a fost lăsat să desgroape pe Cromwell și să-i spânzure cadavrul. Dar, îndată ce a dispărut el și a venit Iacob al II-lea, împotriva acestuia a pornit imediat mișcarea. Toată generația de la 1610 părea că-i pretinde să restabilească starea de lucruri așa cum fusese pe timpul republicii engleze. El, crezând că prin aceasta poate să împace spiritele, a înfățișat Angliei pe copilul lui din a doua căsătorie cu o principesă de Modena, din care se putea face un adevărat Engles. Dar Englesii, cari se așteptau ca după dânsul să domnească Maria, cu Olandesul Gulielm d'Orange, dușmanul de moarte al lui Ludovic al XIV-lea, la vederea copilului menit să fie crescut catolicește, în tradiția francesă a monarhiei absolute, n'au mai răbdat. Gulielm de Orange a fost chemat în Anglia. Iacob și-a pierdut capul: nu odată el a mai avut situația întregă în mână, dar și-a părăsit prostesțe țara.

Englesii au rămas atunci uimiți de rezultatele neașteptate ale mișcării lor. Nu credeau să se isprăvească așa de repede, când regele avea o întregă armată la îndemână și, surprinși, ei nu știau ce pot face cu Olandesul. El însuși era foarte jenat să înlocuiască pe socrul lui. Și, atunci, la 1688, în Londra, care striga: „Nu vrem papalitatea!” și

purta portocalele în vârful baionetelor, însemnând prin aceasta dorința de a primi și de a reține pe Gulielm de Orange, i s'a încredințat lui toată puterea regală.

Astfel a început domnia aceasta în doi, a Mariei, ca moștenitoare a lui Iacob, și a lui Gulielm al III-lea, ca soț al ei.

Și, dacă mișcarea de la 1610 a fost făcută de umilii oameni din provincie, de burghesii aceia fără pretenții, trăind smeriți în spiritul Bibliei și capabili de pornirile cele mai energice, când credeau că-i îndeamnă Dumnezeu, generația de la 1688 nu se mai presintă așa în revoluția care a creat Anglia contemporană. Ea apare nu ca o mulțime învălmășită, dominată de duhul lui Dumnezeu, ci ca o *societate organizată pe partide*, dintre care unul în rândul întâiu, al whigilor, partidul din Londra, partidul central, partidul dominat de idei democratice,—liberale, am zice—, era acela care pusese la cale mișcarea, iar provincia, tocmai provincia de unde înainte venise Cromwell, era mai curând conservatoare, episcopală, era legată de formele cele vechi ale Bisericii anglicane. Așa încât, pe când răsturnarea lui Carol I-ii și executarea lui, a fost un act național, revoluția de la 1688 a fost numai *un act de partid*, și istoria Angliei de acum înainte va fi pe mâna miniștrilor, cari ei înșii sânt conduși de partide.

Dar ce a însemnat viața aceasta de partide, reprezentate prin miniștri, supt o regalitate care nu poate iscăli nimic fără contrasemnătura miniștrilor, cari au răspunderea, se va vedea într'o expunere care ne va învăța încă odată cât de periculos este să strămuți într'o țară care n'a avut originea unui regim și n'a ajuns niciodată a avea starea de spirit care corespunde cu el, instituții luate de aiurea, — greșală făcută de întreaga Europă, și poate că marca crasă politică din timpul nostru se datorește și faptului că am voit cu toții să fim Englesi și n'am izbutit și nu vom izbuti niciodată să fim.

IV.

Anglia contemporană

Ce este mai greu din toată seria aceasta de conferințe este să se înfățișeze istoria contemporană a Angliei într'o singură conferință.

Ar părea chiar că a prezenta o istorie atât de multilaterală — și ale cărei linii generale încă nu s'au desfăcut, fiindcă pentru orice perioadă din istorie trebuie oarecare perspectivă, și perspectiva aceasta noi n'o avem pentru istoria contemporană a Angliei—, este o absolută imposibilitate. Liniile cu totul generale se impun și mai mult decât înainte.

Am spus că această istorie nu poate începe de la Revoluția franceză. Pentru istoria Angliei începutul secolului al XIX-lea nu înseamnă o acțiune pozitivă, ci una negativă; nu înseamnă altceva decât răspingerea încercării de a „filosofisa” și de a francisa, astfel, o țară, care nu se putea „filosofisa” în sens abstract, cum s'a făcut cu Franța, și nu se putea francisa, pentru foarte multe motive, pentru toată dezvoltarea ei seculară, care este cu totul deosebită într'o țară și în alta. Am spus că începutul istoriei contemporane engleze trebuie pus fără îndoială pe la 1702, cu o sută de ani înainte de istoria contemporană a Franței sau a tuturor țărilor care au primit punciul de plecare, pentru istoria contemporană, al acesteia. Și, atunci, avem a face cu mai mult de două secole din istoria Angliei, două secole în care s'au întocmit lucruri de cea mai mare importanță, în care, de fapt, Anglia a fost total transformată.

Transformată și în sens teritorial: e știut că Anglia nu trăiește pe teritoriul ei în cea mai mare parte. Am putea zice că într'o oarecare măsură vechea Anglie, pământul istoric engles fiind pus în funcțiune de interese cu mult mai mari, este puțin cam sacrificată.

Dar această expunere presintă și alte greutăți. Sânt în această epocă problema de cea mai mare importanță, care se pun atunci înăia oră, care se resolvă în cea mai mare parte, care provoacă unele schimbări adânci și foarte delicate, pentru cercetarea cărora se cere ca metoda istorică să recurgă la cea ce are mai subtil. La capătul tuturor acestor prefaceri întâlnim o lume nouă.

Dar o povestire cere și linii determinate și cere personalități limpezi, care să se poată manifesta în întregime. De ce se poate povesti istoria Romanilor, istoria Grecilor, istoria evului mediu sau istoria modernă? Fiindcă acolo sânt oameni cari și pot da întreaga lor măsură, oameni cărora li se cere să trăiască și să lucreze integral. Pe când, cu regimul politic nou al Englesilor, lucrul nu este așa. Omul apare într'un anumit moment ca să îndeplinească o anumită funcțiune, — și alăt. Nu este cea ce Carlyle numește „eroul”, care cu însușirile lui deosebitoare intră în arenă și face cea ce-i poruncește conștiința lui în urmărirea unui scop pe care și l-a fixat, — cea ce din punctul de vedere artistic este admirabil de înfălișat. Dar cum să se înfălișeze, în istoria Angliei sau în istoria oricării țeri care a imitat Anglia, o viață fragmentată, cu adânci și une ori lungi umbre de inacțiune a unor personalități care se ivesc în legătură cu un partid și în legătură cu un mecanism constituțional? Apariție, dispariție, momente de intrerupere a manifestării unei personalități de primul rang, aceasta nu este nici ușor pentru studiu, nici ușor pentru presintare. Nu se poate zugrăvi un Peel, un Beaconsfield, un Gladstone, cum s'ar presinta în evul mediu un Ioan-fără-Țară sau, la începutul epocii moderne, un Ricard al III-lea. Este deci și marea greutate de

a înfățișa lucrurile pe linia aceasta a personalităților o-menești.

Istoria se poate înfățișa iarăși relativ ușor atunci când nu se urmărește personalități, ci curenți mari, intelectuale, sociale, economice perfect clare. Când o țară este stăpânită de un foarte puternic curent într'o singură direcție, atunci pe linia curentului acestuia se pot înfățișa toate lucrurile. Dar istoria contemporană a Angliei se prezintă pe mai multe linii: este incontestabil un amestec de influențe, și nici nu se poate zice că mișcarea economică este aceea care dă tonul, fixând acea linie de direcție și de sprijin, și nu se poate spune, iarăși, că în viața Angliei se întâlnește la un moment dat un șir de puternice curenți intelectuale, plecate fie de la un filosof, fie de la un poet, care să fi transformat sufletește Anglia.

Pentru istoria contemporană a Românilor aceasta se poate. Avem și noi personalități fragmentate, fiindcă am primit regimul constituțional engles. Dar la noi a fost și o mare mișcare a spiritelor: a fost dezvoltarea acelei literaturi, începută de la Ardelenii din secolul al XVIII-lea, de unde trece apoi dincoace, cu participarea largă a tuturor talenților din amândouă Principatele, mergând până la Eminescu și până în timpul nostru, totul însirându-se pe linia intelectuală, fiindcă noi n'am avut o mare mișcare socială, un mare avânt economic și n'am creat nimic propriu supt raportul politic.

În Anglia nu este așa, și iată un lucru caracteristic care vine în sprijinul opiniei mele. Cândva, în literatura englesă, care se ținea de tradiție, — cel mai strălucit reprezentant al acestei literaturi tradiționale, așa de liniștită și de armonioasă, este acela, care a scris istoria Angliei de la 1688 înainte, Macaulay, — apare Carlyle. El sfarmă vechea sintesă englesă, trecând peste toate prescripțiile acceptate, prezentând cu îndrăzneală idei cu totul noi, din care unele nu erau cu desăvârșire încheiate și nu pot fi încheiate niciodată, menite a pluti totdeauna într'un fel de vag atrăgător, cu un limbaj sfărâmat și rămas fără

încheieturi. Și acela care a scris „Cultul eroilor” a simțit nevoia de a înfățișa eroi, oameni întregi și hotărâți. Dar, atunci, la ce a recurs? La unul singur, la acela care a ieșit din împrejurări extraordinare cu întreaga lui personalitate vitează, înfruntând toate piedecile și mergând la biruință sau moarte, Oliver Cromwell. Și a scris „Viața și discursurile lui Cromwell”, o carte care nu se cește de obicei, dar care supt foarte multe raporturi este superioară multor cărți ale lui Carlyle. Dar, afară de acesta, a luat pe Frederic al II-lea din Prusia, care de fapt nu este o personalitate așa cum o vrea el,—căci profetul engles a creat un Frederic al II-lea alături de cel cunoscut, care este un imitator al vieții intelectuale franceze din secolul al XVIII-lea, pe când Carlyle a făcut din el tocmai omul faptelor, omul creator împotriva spiritului aceluia secol. A mai luat pe oamenii Revoluției franceze, cari sânt iarăși niște clasice personalități franceze de atunci, oameni îmbătați de frase, încântați de atitudini, până la voluptatea esafodului, ca o ultimă și tragică scenă. Desperat, el caută eroi într'un Danton, într'un Robespierre.

Dar istoria contemporană a Angliei se poate înfățișa altfel sau, mai bine-zis, nu se poate povesti, ci se poate explica. Povestirea n'ar servi la mare lucru. Cine ar dori, dintre binevoitorii ascultători, să cunoască biografia celor patru George și a lui Gulielm al IV-lea și lunga biografie a reginei Victoria ori ceva mai scurta stăpânire a fiului ei, lucruri foarte interesante de presintat doar într'o formă literară, dacă se gândește cineva înainte de toate la literatură? Așa a făcut autorul „Cărții snobilor” și al „Bălciului vanităților”, Thackeray, care a înfățișat pe „Cei patru George” cea mai bună istorie contemporană a Angliei în acel moment. În afară de aceasta, cine ar dori să audă în forma unor conferințe istoria chemării pe rând a partidelor politice la guvern, a trecerii lor în opoziție ori semnarea celor mai importante discursuri care s'au ținut în Parlamentul engles, chiar dacă ele au avut o foarte mare im-

portanță și rămân în istorie, prin ele sau prin acțiunea pe care au determinat-o?

-Și, în ce privește primele Parlamente, nu trebuie să ni facem niciun fel de iluzie: în vremea lui Walpole Parlamentul era ales de guvern prin anume mijloace care apoi au trecut și în alte țeri și care ar merita să fie descrise, dar nu este locul pentru așa ceva. Erau pe vremea aceia alegătorii „burgurilor putrede”, cum se che-
mau, cari trimeteau reprezentanți în Parlament. Și a trebuit o luptă grea pentru ca să dispară ceia ce nu se menținea decât pentru că era în tradiția englesă, și mai ales pentru că era în interesul unor anumite persoane, care trăiau din această situație de alegători, pe când marile orașe industriale, Manchester, Birmingham, nu trimeteau reprezentanți în Parlament, fiindcă nu figurau în Constituția seculară.

Rămân prin urmare explicările.

Este un procedeu foarte vechiu, și care se menține și acum, fiindcă este foarte comod, pentru orice fel de povestire istorică, acela de a prezenta, fie și o istorie contemporană, pe Domnii. Imi aduc aminte că aici, la noi, am fost șeful oarecum de rău, când am publicat, în limba germană, Istoria poporului român în cadrele vieții de Stat a Moldovei și Munteniei, pentru că n'am pus Domnia lui Carol I-ului deosebit de aceia a lui Cuza-Vodă. Dacă este o țară pentru care sistemul acesta nu se poate primi, și anume în această epocă de care ne ocupăm, este Anglia. Regii sânt indiferenți. Ei au fost, de sigur, încunjuțați de tot respectul, la care se adaugă une ori ceva mai mult decât respectul cetățenilor față de suveranul care intrupează țara; se adaugă și un sentiment de adâncă stimă, și de iubire, cum a fost pentru bătrânețele reginei Victoria: pe dreptate, cum se zice pentru epoca reginei Elisabeta: „vrâsta elisabetană”, tot așa se zice, pentru lunga Domnie a reginei Victoria, „epoca victoriană”. Nu caut să scad pe toți aceia cari au purtat une ori atât de respectabil

coroana Angliei timp de două secole. Este foarte adevărat însă că primii au fost chemați pe tron nu pentru a guverna, ci pentru a *nu* guverna, George I-*u* de Hanovra stăpânește zece ani, George al II-lea și al III-lea acopăr mai mult timp — mai ales al treilea, și în timpul cât a fost cuminte și în timpul cât a fost nebun, vre-o șaizeci de ani (1760-1820), și pe urmă au venit Domniile scurte, de câțiva ani, ale lui George IV și lui Gulielm al IV-lea, iar după aceea o nouă Domnie de proporțiile aceleia a lui George al III-lea, Domnia reginei Victoria. Dar, când s'a chemat Casa aceasta de Hanovra, care trebuia să reserve poporului engles marca satisfacție de a nu se schimba prea des stăpânitorii — și Anglia nu s'a resimțit de loc de nebunia lui George al III-lea, care era de alminteri un om foarte simpatic: îi plăcea muzica și era înduioșător în trista osândă a vieții lui—, aceasta s'a făcut puțintel dincolo de strictul drept dinastic.

Stuarții fuseseră alungați, dar fiul lui Iacob al II-lea, Iacob Francisc, s'a prezentat, ani întregi, ca pretendent, și acela care, în momentul când a plecat familia lui, era un copil, nu arăta prin nimic că nu poate fi un foarte bun rege al Angliei: catolicismul n'ar fi fost doar reintrodus dacă pretendentul ar fi ajuns pe tron. Și, după el, a luptat pentru moștenirea care i se smulsese fiul lui, „tânărul pretendent”, Carol Eduard, pe care l-au iubit Scoțienii așa de mult, scumpul „Charlie” al lor, pentru care toată Scoția a plecat cu armele pe umăr, cu fustele lor scurte și cu cimpoaiele, bărbați și femei, mergând până în adâncul Angliei, așa încât, cândva, s'a temut regele hanoverian că rivalul său va intra în Londra, și a trebuit neprevăzutul pentru ca o armată plină de încredere să se risipească. Da, pretendentul acesta tânăr a fost în adevăr o personalitate simpatică, mai mult: eroică; îl vedem, după înfrângere, rătăcind prin pustiu muntos al Scoției, amintind anumite scene din regele Lear. Și, cu toate acestea, au rămas suveranii din Casa de Hanovra. De ce? Nu prin valoarea lor personală, ci pentru tot ce se

formase în secolul al XVI-lea prin Cromwell și prin republică, și fusese înlăturat numai pentru moment prin restaurația lui Carol al II-lea: toată această viață politică de adâncime a poporului engles, toată această burghezie care se ridicase, toată această nobilime care se complectase, adăugându-se pe lângă lorzi o mulțime de alte familii nobile, care, participând la luptele civile, ajunseseră să formeze un element conducător de Stat, pentru ca toți acești viitori membri ai liberalilor (whig) sau ai conservatorilor (tory) să aibă țara în mână.

Acum, alegându-se Electorul de Hanovra, se așea în vedere și un alt lucru, care s'a și realizat, intenția devenind o realitate absolut utilizabilă. Când știm că George I-iu, George al II-lea, George al III-lea și George al IV-lea, apoi Gulielm al IV-lea erau și Electori de Hanovra—, Victoria este numai regină a Angliei—, având o moștenire în Germania, care a trecut apoi la ducele de Cumberland, nu dăm prea mare importanță acestei în aparență simple întâmplări. Dar lucrul principal pentru dinastia Georgilor era Hanovra. Același lucru pentru dânsii ca și, în guvernarea țărilor noastre în secolul al XVIII-lea, fenomenul special al fanariotismului. Pe Fanariot îl interesează Moldova și Muntenia, pentru că de acolo se ieau banii, dar Fanariotul clasis fusese înainte de toate omul din Fanar. În Anglia aceștia sânt niște oameni din Hanovra.

A fost în tot acest timp o liniște complectă. Țara n'a fost invadată în tot decursul secolului al XVIII-lea, când toate națiunile au vărsat atâta sânge și au pierdut atâta din bogățiile lor. Cât sânge frances n'a curs în decursul a trei războaie! Nu se gândește cineva de ajuns că, la sfârșitul acestui secol, societatea francesă de sus era puțin epuizată. Germania de asemenea a fost străbătută de atâtea ori de armatele tuturor popoarelor. Soarta Italiei în acest timp a fost îngrozitoare. În ce privește Țerile-de-Jos, este o adevărată uimire că s'a mai păstrat acolo, de la 1800 înainte, în ce privește în special Belgia,

atâta putere de viață. Anglia însă a rămas intactă, și exemplul Germaniei de astăzi arată ce poate însemna după un războiu o țară intactă.

Anglia a plătit însă privilegiul acesta servind pe regii ei în Germania. Ea a participat la înălțatul războiului silesian, căruia i se zice și „Războiul pentru succesiunea austriacă”; a luat parte și la cel de-al doilea război silesian, pe care noi îl numim, după numărul anilor cât a durat, și „Războiul de șapte ani”, și ea a luptat împotriva Franciei și pentru America, de și acest al treilea război nu este făcut pentru Casa de Hanovra, ca acelelalte două. În Germania se lupta Maria-Teresa cu Frederic al II-lea, Habsburgii cu Hohenzollernii, monarhia germană cea veche, medievală, cu monarhia germană cea nouă, modernă. Hanovra era incontestabil interesată în aceste războaie. Napoleon I-u pentru Hanovra a făcut invazia lui în Prusia, pentru că se făgăduise Hanovra Prusiei și, după ce Prusia a bănuit că Napoleon nu are de gând să i-o dea, a pornit războiul menit să se termine cu catastrofa de la Iena și Auerstädt. Se făceau astfel războaie în Germania pentru ca Anglia să rămâie liniștită acasă.

Dar, bine înțeles, curgeau mulți bani din Anglia. În ce privește banul însă, Anglia secolului al XVIII-lea a introdus un nou sistem, care ușura foarte mult începerea și purtarea hostilităților. Nu mai trebuia să se ceară bani de la Parlament, care nu era bucuros să-i dea pentru așa ceva, cum a simțit-o foarte bine, cu toată popularitatea lui, și Gulielm de Orange, când a trebuit să plătească actele de vitejie triumfătoare ale lui Marlborough. Dar, acum, se introdusesese obiceiul împrumuturilor. Împrumuturi erau de multe feluri, dintre care unul era împrumutul pe viață. Cineva împrumuta Statul, iar Statul îi dădea o rentă, foarte ridicată, dar personală. Dacă Statul avea fericirea ca împrumutătorul să nu trăiască multă vreme, era un mare avantajiu pentru dânsul, iar, când se întâmpla câte unul, rău patriot, care se înviersuna să trăiască mai mult, de sigur că era o pagubă pentru Stat.

Dar, în afară de acest fel de împrumuturi, mai erau acelea care treceau asupra urmașilor și, în plus, o mulțime de taxe: atunci s'au introdus pentru întâia oară taxele accizelor, dintre care unele au fost părăsite, cum a fost încercarea lui Walpole de a pune taxe pe vin; dar altele au rămas. Așa că tesaurul engles avea bani, și cu acești bani se plăteau războaiele.

De obicei se înfățișează războaiele purtate de Anglia pe Continent ca războaiele Angliei, pentru scopuri engleze și cu soldați englesi. De fapt, în cea mai mare parte erau soldați germani, pe cari cumpăra electorul de Hanovra cu bani englezești. Iar, în ce privește entuziasmul pentru aceste războaie, se poate releva, după cărți contemporane, cât de mult râdeau și Francesii chiar de înfrângerile generalilor lor: războaiele din secolul al XVIII-lea n'au, în adevăr, nimic național. Se afla de o victorie a regelui? Aceasta privia pe rege. Se afla de o înfrângere? Se căutau doar în pungă ca să vadă dacă nu se introduce un nou impozit sau nu se aruncă un nou împrumut, sau nu se încearcă vre-o aventură, cum a fost aventura cu „Coloniile din Marea de Sud”, *The South Sea Bubble*, asemenea cu aventura lui Law cu „Compagnie d'Occident”. Când s'a isprăvit secolul al XVIII-lea, un întreg proces intern invisibil se petrecuse astfel în Anglia și, când se va scrie adevărata istorie a ei, atunci se va căuta în arhivele orașelor, ale comitatelor, ale caselor de comerț fenomenul principal, care este ascuns până acum supl povestirea aceasta de lupte în Germania sau de certe între „whigs” și „lories” în Parlament. Atunci se va vedea calitatea adevărată a oamenilor cari, nu numai ca miniștri, în lipsa regelui, au guvernat Anglia.

Astfel istoria Angliei se poate împărți în acest secol în: epoca lui Walpole, care a ținut o mulțime de vreme, — el a avut o participare la Ministeriu de vre-o patruzeci de ani și a guvernat douăzeci și unul de ani ca prim-ministru —, epoca lui Pitt cel bătrân și a lui Pitt cel tânăr, — și pe

lângă ei Fox s'a împărlășit numai frecător de putere, reliefând fisionomia adversarului său fericit—; apoi epoca Angliei militare de la Waterloo, a Angliei lui Wellington, căreia-i urmează epoca lui Palmerson, în fine a marelui șef al liberalilor de la 1870-1880, Gladstone, până ce oameni de tot moderni au ajuns să aibă în mână conducerea destinului Angliei— e de ajuns să se pronunțe numele lui Lord Grey sau al lui Lloyd George, al d-lui Chamberlain, sau numele aceluia care se găsește astăzi în fruntea unui partid democrat care nu și-a găsit deplin definiția lui.

La începutul secolului al XIX-lea avem astfel o Anglie cu desăvârșire nouă, cu instituții constituționale care nu corespond cu totuși formelor din secolul al XVIII-lea. Walpole a fost marele cumpărător de conștiințe, omul cinic. Pitt n'a făcut același lucru, dar supt stăpânirea lui s'au găsit oameni cari au practicat același sistem. Vor fi fost nemulțumiri. — și o întregă literatură de pamflete le semnalează—, dar, când vine Revoluția franceză, când o ispită ca aceasta se pune Angliei, Anglia răspunde hotărât: nu. Acum, se poate să răspundă un popor „nu” la o încercare revoluționară din lipsă de sensibilitate, din lene. Sânt a-nume societăți pe care nu le poți duce la niciun fel de manifestare energetică. Dar sânt altele, la care se opune un bun simț tradițional admirabil, cum este și la noi în țara „țeranului de la Dunăre”. În societatea engleză din timpul Revoluției franceze, de și anumite elemente au încercat contagionarea, nu s'a ajuns la niciun rezultat. În zădar cei de la Paris se lăudau că pot să trimeată mai mult de o sută de mii de oameni ca să libereze Anglia. Fără a declara deocamdată războiu Franciei, care de alminteri ca a trimes înapoi la Londra pe reprezentantul Angliei, Anglia a resistat, legată strâns de vechile ei așezăminte, așa de vechi încât păreau arhaice. Și totuși se provocase o mișcare și în Anglia, întemeindu-se asociații revoluționare, copiind chiar în ce privește mijloacele de manifestare pe Francesi. Erau elemente nemulțămite,— nu chiar

foarte multe, fiindcă aceasta este vremea când în serviciul energiei engleze apare o tehnică industrială nouă, introducându-se mașinile, și în curând, lucrătorul, care fusese rău tratat la început, nu va mai avea de ce să se plângă; și e adevărat că pentru moment nu exista clasa muncitoare nemulțămită, pe care o observăm de la 1840 înainte supt forma mai mult politică decât socială, — erau anumite cercuri care, în afară de nemulțămirea socială, puteau să fie câștigate pentru revoluție.

O țară întregă putea să devie, apoi, un focar de revoluție.

În secolul al XVIII-lea, după învingerea Scoțienilor, se decretase constituțional, unirea dintre regatul Marii Britanii și regatul Scoției. Și până atunci era un singur rege pentru amândouă țerile, dar ele aveau rosturi deosebite. În același timp însă se iese o măsură analoagă și pentru Irlanda, celtică și catolică, pentru insula care fusese colonizată la Nord cu anumite elemente engleze și protestante, ceea ce astăzi încă formează baza problemei de împăcare a țeranilor de rasă celtică veche cu acești coloniști așezați în condiții foarte bune la Nord. Este cam același lucru cum este la noi astăzi conflictul dintre țeranii români din Ardeal și vecinii lor Sași, aceștia din urmă aduși aici în calitate de coloniști, cărora li s'au dat privilegii la care (în foarte mult și pe care ar voi să le conserve și mai departe. Dar Irlandezul de atunci, cu temperamentul lui celtic, era gata de răscoală. Pentru dânsul va fi mai târziu, o nimica toată să se așeze în dosul unui gard, ca să tragă cu pușca în proprietar, sau în represintantul proprietarului (fenyanii), sau să dea foc clădirilor publice, cum s'a făcut la Dublin. Era acolo un focar necontentil aprins, în care era de ajuns să sufle un străin, pentru ca un puternic incendiu să se producă.

Dar pe lângă aceasta Francesii au încercat să exploateze și alte nemulțămiri din Anglia, ca să provoace o revoluție. Armata englesă nu era numai englesă, dar flota era englesă, și marinarii nu aveau aceiași situație cu ofițerii; și

ceia ce s'a produs la bolșevici s'a întâmplat și în Anglia: s'au răscolat echipagiile și flota a intrat pe Tamisa.

Astfel a fost și un moment când regele George al III-lea, ducându-se la Parlament, era amenințat cu pistoalele și se striga: „Nu ni trebuie regele George!”, așa cum se strigase odinioară: „Nu ni trebuie Papa!”.

De ce, totuși, Anglia a resistat?

Când o țară are de apărut o muncă cinstită, nimic n'o poate doborâ. Aceasta este o învățătură pentru toate țările din lume. Niciodată o societate nu resistă la ispita revoluției fiindcă revoluția îi este desagreabilă, ci numai când are puțință de a-și asigura rodul unei munci drepte. Când se ridică drapelul revoluției, care amenință acest rod, societatea se aruncă întreagă pentru a-l apăra. Același lucru s'a întâmplat, de altfel, supt ochii noștri, când Anglia pentru același motiv a resistat încercării bolșevicilor de a provoca și la dânsa revoluția.

Napoleon, fiul și urmașul Revoluției, n'a fost dărâmat de Anglia, ci ros de dânsa, după expresia mareșalului Joffre în ce privește pe Germani în ultimul războiu. Incheind o pace cu dânsul la 1802, ea a stricat-o după câteva luni de zile. Neconținut Anglia a fost în dosul tuturor coalițiilor, întrebuițând toate armatele, până la Rușii lui Suvorov cari au mers și în munții Elveției și s'au băgat prin canalele Olandei: nu s'a lăsat până ce nu l-a dat jos. De acolo a și ieșit acel principiu, care a fost, mai ieri, mângâietor pentru multe suflete, după care cauza în fruntea căreia se găsește Anglia este cauza cea sigură, fiindcă Anglia nu se lasă învinsă niciodată.

Dar pentru Anglia a răsărit în urma războaielor contra Revoluției franceze și a lui Napoleon un mare folos. În războaiele acestea atenția Angliei s'a îndreptat și asupra vecinilor de pe Continent, cari erau dușmani de dărâmat fiecare la ceasul lui. Dar atenția era îndreptată și la altceva, la lucrurile de pe Mare, din colonii. Anglia văzuse încă din secolul al XVIII-lea că aceste colonii prin ele înseși represintă un element luptător, care se cere numai

încurajat și care, adese ori, nu se lasă descurajat, chiar când de la Londra se zice: „Destul”.

Astfel în această epocă *energia Angliei se fixează aiurea*. Viața politică, trivială, nu atrăgea. Luptele din Parlament pot să presinte anumite succese oratorice, dar un om întreg trebuie să mai aibă ceva alături. Și, atunci, cine nu se punea plasa în lupta parlamentară, și-a căutat alte căi. Un erou englez să se suie pe butoiul cu alcool ca să țină discursuri electorale, spunând lucruri pe care singur nu le crede?! Și după aceia să se supună votului onorabilei majorități din Parlament?! Aceasta putea să-i ajungă? Și, atunci, eroii cei mari nu sânt acolo, în Parlament. Miniștrii, cari înlocuiesc pe rege, sânt ordonatorii vieții engleze, dar nu sânt eroii cei mari englesi. Aceștia se află în afară. Cum a existat în evul mediu, în epoca modernă și în cea contemporană chiar, o Franță în afară de Franța, care aceia a fost adese ori lucrul de căpetenie: Franța de la Tripoli, de la Cipru, iar, în secolul al XVIII-lea, Franța de pretutindeni, mai importantă decât Franța de acasă, tot așa Anglia nu este acasă la dânsa. Anglia cea adevărată acum este aiurea: este în Indii, este în America-de-Nord.

La începutul secolului al XVIII-lea exista încă Imperiul Marelui Mongol, existau colonii franceze mult mai importante decât cele engleze, și existau și câteva colonii portugheze. Dar Anglia oficială nu s'a gândit niciodată să ridice în India o mare cetățuie a energiei engleze. Aceasta se face fără știința celor de la Londra. Era o companie de comerț, căreia i s'au atribuit cândva titlurile datoriei publice. Puteai, ori să primești rentă de la Stat, ori să renunți la renta de la Stat și să primești în schimb o hârtie a Companiei Indiilor. În felul acesta interesul Angliei s'a concentrat tot mai mult asupra Companiei Indiilor, asupra rosturilor indiene, în genere. Și atunci s'a ivit o personalitate excepțională, care a isprăvit printr'o sinucidere: personalitatea, foarte aspru judecată în timpul vieții, dar glorificată după moarte, a lui lord Clive, care,

dintr'un simplu contabil al Companiei Indiilor, ajuns comandant de armată, a bătut mii de Indieni cu 300 de oameni, pe cari-i culesese și-i plătise el. Așa că Anglia s'a găsit de-odată în fața unei *splendide moșteniri a energiei particulare*.

Tot așa, în ce privește războiul din secolul al XVIII-lea în America de Nord, s'a dovedit că acei fermieri cari pleaseră la deosebite epoce și cari ajunseseră să formeze un singur corp, fiindcă un singur suflet îi anima: sufletul de luptă pentru întemeierea unei vieți noi în continentul acela depărtat, s'a dovedit că ei purtau pe umerii lor responsabilitatea coloniilor. Și, aici, guvernul engles a făcut mari greșeli. Coloniile engleze din America-de-Nord se răzimbau pe un principiu care a presadat la însăși fundațiunea lor: că nimeni n'are datoria de a plăti un impozit, când n'a fost votat prin represintanții săi legali. Aici erau oameni cari pleaseră în timpul lui Carol I-ii, fiindcă nu voiseră să voteze subsidiul ilegal pentru flotă. Se putea aștepta la altceva după trecere de un secol și mai bine de la urmașii acestor oameni decât la rezistență, atunci când anumite taxe, votate de Parlamentul din Londra, au căutat să fie aplicate și în America de Nord? Ei n'au pus chestia pe altă basă; n'au spus că n'au bani ca să plătească, că impozitele sânt prea mari. N'au spus că au ceva împotriva miniștrilor de la Londra. Toate acestea li erau indiferente. N'au arătat niciun început măcar de neloialitate față de regele George. Din potrivă, ei se băteau și strigau: „Trăiască regele George!”. Dar adăugiau: cum o să plătim noi taxe care n'au fost votate de represintanții noștri la Londra și nici măcar nu ni s'a oferit la început să trimetem represintanți cari să voteze asupra taxelor? Era, de altfel, o întrebare, dacă și așa ar fi plătit, căci ceea ce se făcea acolo, nu-i interesa pe dânsii. Și, atunci, s'a ajuns la revoluție, și revoluția aceasta a adus intervenția Angliei.

Resistența a fost o rezistență improvisată. Era mai mult starea de spirit de încordare la revoltați și lipsa de

încredere la trupele trimise împotriva lor. Ce energie puteau să aibă trupele germane, strămutate acolo, care trebuiau să lupte cu admirabilii fermieri cari nu aveau decât să se așeze la anumite trecători ca să puie în cea mai mare încercătură pe bieții plătiți aceștia veniți de pe Continent ca să servească un steag străin?

Dar, alături de aceia cari au rămas în Republica Statelor-Unite, foarte mulți Englesi s'au dus în Canada. A fost în Canada o concentrare de loialiști englesi. Canada era în cea mai mare parte francesă, și a trebuit prin anii 1760 o luptă strașnică pentru ca elementul engles să se mențină și să covârșească. Și astăzi sânt atâția Francesi acolo, și în unele regiuni ei biruie pe Englesi și li ieau locul.

Și, atunci, exemplul Indiilor, exemplul Statelor-Unite ale Americii de Nord, înainte de desfacerea provinciilor de metropolă, exemplul acesta a fost imitat pretutindeni. Și s'a întemeiat în felul acesta cea ce numia unul din cei mai distinși istorici englesi din secolul al XIX-lea, Froude, „Oceana”, din care o largă parte este englesă, fiindcă energia este englesă, de și nu este pământ engles. În această Impărăție a mărilor s'au creat colonii întinse pretutindeni, pentru care trebuie toată dibăcia politică a oamenilor cari conduc Anglia ca să le păstreze în anume legături cu țara-mamă. Căci, dacă Anglia ar fi repetat greșeala făcută cu America-de-Nord, de multă vreme legăturile acestea ar fi fost rupte. Dar, tocmai fiindcă s'a ținut sama de toate împrejurările locale, și până și Boerilor învinși li s'a acordat puțința de a se uni cu frații lor din Colonia Capului, acordându-li-se un Parlament, în care limba și tradiția olandesă sânt foarte larg respectate, s'a ajuns ca această „Oceana” să fie legată, nu numai politicește, dar și sufletește de Anglia. Dovada s'a făcut în timpul marelui războiu, când s'au adus oameni din Australia, „Anzacii”, ca să lupte la Galipoli, gata să moară pe pământul acela stâncos, care nu putea să li dea măcar un mormânt. Au luptat acolo și cei din Canada,

arătând că mai puternică decât orice prescripție constituțională este legătura aceea intimă a sângelui, care nu numai că este o realitate, dar este marea realitate, pe care numai miopii n'o văd și n'o înțeleg și care poate fi întrebuințat mai mult decât toate mijloacele tehnice și administrative.

De aici însă, fără îndoială, a rezultat un desavantajiu, care se simte în viața englesă. Vechea patrie a fost de sigur slăbită prin aceste plecări ale elementelor active în toate părțile. Anglia nu mai formează vechea Anglie, punctul de continuă concentrare a energiilor englesc. Anglia este acum maica bătrână, care a rămas cu așezămintele ei vechi, de care nu se poate desface, pe când formele cele mai înalte ale inițiativei omenești se întâlnesc aiurea. Cred că nicăiri mai mult decât în Australia nu s'a lucrat pentru rezolvirea acelor chestiuni economice și sociale care formează chinul tuturor guvernelor europene. În țara cea nouă, rasa englesă a realizat cele mai mari minuni ale ei.

Dar avem în același timp inițiative și în alte domenii. Se creiază în momentul de față acolo o viață științifică și o viață artistică și literară, care sânt la nivelul realizărilor din alte domenii. Așa că rasa englesă de astăzi este împărțită de fapt în două: Anglia, care, din tradiția veche, din inspirații care vin din solul secular, susține o literatură care până astăzi nu s'a obsit niciodată, care, venind din vremea lui Milton, așa de religioasă, a trecut puțin prin undele parfumate ale literaturii franceze din secolul al XVIII-lea pentru ca să se refacă din nou prin acea formă a „lakiștilor”, cu uimitoarea preocupare de farinsecul naturii. Ea a ajuns la energia, asemănătoare cu a vechilor Anglo-Saxoni, cu a vechilor pirați danesi, a lui Byron ducându-se să moară la Missolonghi ; a dat apoi cea mai onestă și bogată reprezentare a vieții contemporane în romanele englese, la Dickens și Thackeray ; a atins „eroismul” lui Carlyle și apoi a realizat tot ce poate fi mai

delicat în poezia lirică, prin Tennyson și Swinburne și urmașii lor din secolul nostru. Iar, pe de altă parte, se gădesc forțele active în domeniul realității contemporane, risipite în lumea întrecută. Și, de oare ce acestea nu sânt situații care să se schimbe, de oare ce energia Angliei nu va seca niciodată acasă și elementele energiei acesteia au construit în afară de Anglia lucruri așa de mari, pe care nimeni nu le va putea dărâma, de accia, după tot ce a dat Anglia și rasa englesă omenirii, noi așteptăm unul din lucrurile cele mai mari către care râvnește civilizația.

Așteptăm ca din această rasă, care a realizat o sintesă a marilor realități practice din colonii și a vechii inspirații naționale, îmbrăcată în formă de poezie și de artă, să iasă o îndrumare nouă.

Și, când aceasta se va face, va fi, în alt domeniu decât al zădărniciilor constituționale, care nu se pot transporta, și a vorbărilor parlamentare, care obosesc o nație, un mare exemplu pentru omenire.

II.
RELAȚII ANGLO-ROMÂNE
ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI
DIN 1877-1878

BCU Cluj - Biblioteca Universitară Cluj

DE
Generalul RADU ROSETTI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

RELAȚII ANGLO-ROMÂNE în perioada războiului din 1877-1878.

de Generalul RADU ROSETTI.

Mai ales când e vorba de o țară cu o tradiție politică atât de conservatoare și cu o linie de conduită atât de constantă cum e Anglia, prezentul trebuie căutat în trecut. Și de aceia nu trebuie a se manifesta mirare când se va arăta că relațiile anglo-române, în timpul crizei orientale și a războiului din al optulea deceniu al veacului trecut, au fost la fel cum fuseseră în trecut, adică puține și indifferente. Și nu puteau fi altfel, căci anumite directive generale conduceau atunci—cum conduseseră și mai înainte — acțiunea politică a Angliei.

Aceste directive generale erau:

Împiedecarea cu orice preț a răzbirii Rusiei în Mediterana, și ca urmare susținerea cu orice preț și consolidarea, dacă era cu putință, a Imperiului turcesc, socotit atunci ca singura putere în stare de a împiedeca ocuparea Strâmtoarelor de către Ruși și interesată a opune rezistența necesară.

Susținerea intereselor comunităților comerciale britanice, în orice parte a lumii.

Cum s'a arătat în alt loc, cu ocazia ciclului de conferințe asupra războiului din 1877-78, de la urcarea pe tron a Domnitorului Carol, România a urmărit, cu loată aparenta neconsecvență a politicii sale, două scopuri constante: consolidarea sa internă și obținerea neatârării sale.

În situația generală europeană de atunci și în starea de slăbiciune a țerii era cu neputință a se ajunge, și la una și la alta, fără a avea cel puțin concursul buneivoinți a Marilor puteri europene.

De această năzuință Anglia avea cunoștință și, încă din anul 1871, se arăta, la Londra, îngrijorare că România vrea să-și proclame neatârnrarea. Spre a marca lămurit atitudinea guvernului engles, care nu admitea o desmembrare a Turciei. Lord Granville spune agentului român Strat că nu-l poate primi oficial, ci numai prin mijlocirea ambasadorului turc, ceea ce face pe Strat a nu mai prezenta scrisorile sale de acreditare.

Această îngrijorare a guvernului britanic se mărește cu cât anii trec și cu cât, criza balcanică devenind mai puternică, se accentuează tendințele de desmembrare a Imperiului turcesc. Așa la 24 Februar 1876, când Domnitorul primește pe Consulul General engles Vivian, care se întorcea din concediu, acesta comunică Prințului Carol că în Anglia e temere cum că România vrea să se libereze de suzeranitatea Turciei și că guvernul britanic sfătuiește, cu toată stăruința, România să se ferească de asemenea răsturnări.

Și e de notat că acest sfat a fost dat prin mijlocirea lui Vivian, care cunoaște bine împrejurările de aici, ni pricepea nevoile și ne iubia și a cărui rechemare, trei luni în urmă, era să producă, după cum o arată Regele Carol în memoriile sale (1-iu Maiu 1876), o părere de rău generală la București.

Dar atitudinea Angliei față de năzuințele noastre reiese și mai clar din raportul ambasadorului engles asupra întrevederii avute cu Țarul la Ialta, în toamna anului 1876. În acest raport Lord Loftus zice: „am vorbit atunci de zvonurile după care Serbia și România s'ar gândi a deveni regate independente. O asemenea măsură, spuseci, ar fi primul pas spre disolvarea Imperiului turcesc din Europa... A admite azi pretențiile Serbiei și a României ar fi a crea tot atâtea mîci Polonii, care ar termina prin a

deveni republici și ar amenința după aceea pacea și siguranța Statelor limitrofe.” Este de remarcat aici sperietoarea cu crearea de noi Polonii și republici, de care s’a servit Loftus, față de Țar, care nu putea evident să uite revoluțiunea polonă din 1862.

În preziua războiului guvernul engles consimți, totuși, să satisfacă o cerere a noastră, care avea importanță mare pe acea vreme și anume: recunoaște țerii titlul de România în loc de Principatele-Unite. Și Domnitorul Carol notează, cu satisfacție, în jurnalul său, la 17 Septembrie 1876, că la primirea noului Consul General engles — locotenentul-colonel Mansfield —, acesta s’a servit de titlul „România”. Ulterior, printr’o scrisoare din 23 Novembre, lordul Derby declară lui I. Ghica, trimis în misiune la Londra, că guvernul engles nu se opune a da numele de România, țerii, și recunoaște, cu aceeași ocazie — implicit — dreptul nostru de a face tratate.

Evenimentele precipitându-se și izbucnirea conflictului armat ruso-turec devenind iminentă, guvernul român a căutat să împiedece făptuirea războiului pe teritoriul său național. În acest scop s’a adresat Marilor Puteri, cerând a ni garanta neutralitatea. O scrisoare a lui Ignatiev către Șuvalov, publicată de curând în *Slavonic Review*, ni arată că Rusia s’a opus fățiș dării unei asemenea garanții. Această soluție convenia Angliei, care chiar o doria, precum a declarat-o ambasadorul engles din Paris trimisului român din aceeași capitală. Și era firesc ca Anglia să dorească această neutralitate a României, de oare ce prin aceasta Rusia n’ar mai fi avut pe unde să atace Turcia europeană. Din cauza altitudinii Rusiei nu s’a putut obține, însă, unanimitatea necesară a tuturor Puterilor, fără de care unanimitate garanția de neutralitate nu valora nimic. Anglia nu a voit să garanteze singură neutralitatea noastră, zicând că, chiar dacă s’ar da această garanție de către celelalte Puteri, nu s’ar putea opri Rușii să iei singura cale (prin România) pe care pot ajunge la Dunăre.

Garanția de neutralitate ar fi fost în adevăr de puțină

valoare dacă Pulerile, care ar fi dat-o, nu ar fi fost gata să o susțină cu armele, contra oricărui adversar, cum a fost cazul neutralității Belgiei în 1914. Dar, după cum se știe, Anglia nu a făcut războiul nici pentru a susține Turcia, a cărei integritate am văzut că era considerată de dânsa ca o necesitate politică: nu era de așteptat deci ca ea să se încurce într'o declarație care ar fi putut să o ducă la războiul, pentru un interes ce nu era primordial.

Cu ocazia acestor negocieri Lord Salisbury, delegatul engles în conferința de la Constantinopol, ni-a dat însă și un sfat bun: „A ni întări (puterea armată), căci Europa se va interesa de cauza Românilor în raport cu eforturile lor”.

În vara anului 1876 izbucnise însă războiul sârboturc și România se declarase neutră. Multe greutăți au ieșit pentru țară din cauza acestei neutralități, mai cu samă pentru că Rușii au trimis, pe la noi, mulți voluntari și armament întru ajutorul Sârbilor. În resolvarea acestor greutăți atât locotenentul-colonel Mansfield, personal, cât și guvernul engles ni-au fost de un real ajutor prin aceia că Mansfield, înțelegând și apreciind simpatia situația în care ne găsim, a dat bune sfaturi guvernului nostru și a informat exact guvernul britanic, iar acesta, la rândul său, a căutat pe de o parte să calmeze pe Turci, iar, pe de alta, a făcut remonstranțe Rușilor, asupra impasului în care ne puneau.

Am intrat apoi și noi în război. Prin aceasta deveniam, însă, aliații Rusiei, ceea ce nu putea conveni Angliei, pentru că ușuram mult atacul moscovit contra Turciei. Fiind neutră, ea nu ni-a manifestat nemulțămirea sa, în chip oficial, dar această nemulțămire s'a manifestat prin presa englesă, care ne arăta ca pe niște răsvrătitori contra suveranului nostru legitim — Sultanul—, repeta bârfelile, curente în Europa, despre puțina noastră valoare militară și ataca fățiș pe Domnitor, socotit ca un aventurier neastâmpărat, și ca acela care a vrut mai mult ca România să intre în război.

Faptele au început însă, încetul cu încetul, a face ca acei cari erau martori ai acțiunii armatei române să-și schimbe părerile și întâlnim, în corespondențele de războiu englese, încă de la primele schimbări de foc, aprecieri cu totul deosebite.

Așa, vorbind despre trupele noastre în perioada acoperirii pe Dunăre a înaintării rusești, faimosul corespondent de războiu Forbes se referă la renumele ce ni se făcuse că nu eram tocmai dornici de luptă și zice: „Tot ce pot spune e că am văzut până acum de două ori trupele românești în acțiune și că nu am constatat la ele nicio manifestare de emoțiunea care nu este cu totul nefirească unor soldați tineri și lipsiți de experiență”. Câteva zile mai târziu, Forbes scrie ziarului său, din Calafat, că: „a fost impresionat de conduita, în timpul bombardamentului, a tunarilor români, cari n’au stat la îndoială o clipă în timpul grelei încercări la care au fost supuși”. Iar în ziarul *The Times* (31 Maiu 1877) se zice: „Trupele românești care au fost supt foc în lungul Dunărei sânt laudate pentru sângele lor rece atât de ofițerii lor, cât și de străinii cari au avut ocazia de a fi martori a purtării lor”. Același ziar arată, la 23 Maiu 1877, marele serviciu pe care l-au făcut Românii Rușilor, prin acoperirea înaintării acestora din urmă.

Concomitent cu aceste aprecieri elogioase, un Engles, Herbert, care servia ca locotenent în armata turcă la Vidin, notează importanța istorică a primelor lovituri de tun trase de Români asupra cetății turcești, în care se afla.

După trecerea Dunării un maior de geniu engles, venit să vadă războiul, este plin de admirație pentru podul făcut de Români peste Dunăre, despre care zice că este o splendidă sfortare de inginerie de războiu, iar corespondentul lui *Daily News* scrie, vorbind de trupele românești ce sosiau atunci în fața Plevnei, că: „Se presintă bine, au moralul ridicat și sânt bine antrenate prin lungul timp petrecut în bivacuiri și prin marșuri”, și adaugă

că lor (Românilor), li s'a încredințat sectorul cel mai greu și mai puternic înlărit, de și sânt inferiori numericește Rușilor. Tot acest corespondent arată că artileria românească s'a așezat în câmp deschis, în imediata apropiere a Turcilor, menținându-și poziția, cu tot focul năprasnic al acestora din urmă.

Corespondențele ulterioare arată acțiunea din ziua de 27 August, în fața Griviței, dau o descriere destul de amănunțită a formațiilor coloanelor de atac românești și a acțiunii acestora, în sângeroasele atacuri de la 30 August, precum dau o descriere amănunțită a interiorului redutei Grivița No. 1, când, în ziua de 31 August, corespondentul englez a avut „plăcuta surprindere” de a vedea fâlfâind steagul românesc pe „acea temută până atunci redută Grivița”; și acest corespondent, ca și ceilalți, atribuie „singurul punct luminos, într'o scenă tristă, luarea redutei Grivița”, cum zice corespondentul *Graphic*-ului, la 6 Octombrie 1877, „armatei române, care s'a răsbunat astfel de desprețul ce i s'a arătat până „acum”. La rândul său *The Times* zice, la 15 Septembrie 1877, că: „Românii sânt mult lăudați pentru liniștea lor supt foc” și, la 17 Septembrie 1877, că „au desmințit efectiv expresiile desprețuitoare și insultele ce li s'au aruncat de criticii străini”. Chiar *The Daily Telegraph*, care a continuat a ni fi ostil în corespondențele și articolele sale, și care se făcea, de obicei, ecoul bârfelilor care circulau în anumite cercuri din București, recunoaște, la 17 Septembrie 1877, că „linerii soldați români se luptă în chip admirabil” și adaugă, la 3 Octombrie 1877, că chiar Rușii vorbesc de artileria română în termeni extraordinar de lăudăroși. Aceleași constatări elogioase le face Herbert, care lupta acum pe dealul Ianic-Bair, la Plevna.

Numeroase ilustrații ale ziarelor *The Illustrated London News* și *The Graphic* arată acțiunile trupelor noastre, precum și viața în tranșeele din fața Plevnei, în lunga și greaua veghe care a urmat până la căderea cetății; în care timp corespondenții arată cum ai noș-

tri au încercat „cu mult curaj”, „cu tenacitate”, și prin atacuri furioase, a cucerii reduta Grivița No. 2, că nu s'au descurajat, că au arătat un spirit războinic și o veselă înfruntare a greutăților, admirabile, și că își continuă apropierea de reduta No. 2 „cu o perseverență și un curaj demn de toată lauda... cu toată ploaia continuă și frigul...”, arătând o hotărâre și o vitejie care provoacă admirația mea”.

Nu mai puțin elogios se pronunță doi Englesi cari au luptat în rândurile turcești și cari fac următoarele aprecieri: Herbert, despre care am amintit mai sus, vorbind de soldații turci, zice că „ei nu au avântul infanteriei române, care este chiar superior celui al Rușilor”, iar generalul Sir V. Baker-Pașa spune: „nu poate fi îndoială pentru orice istoric militar imparțial că, dacă nu veniau forțele românești în ajutor, toată armata rusă, care lupla la Nord de Balcani, ar fi fost inevitabil aruncată în Dunăre”.

Vedem deci că, dacă din punct de vedere politic Englesii au condamnat alăturarea noastră de Ruși, ei au recunoscut însă cinstul și valoarea soldatului român și rolul de samă jucat de armata română.

Englesii nu au rămas însă numai spectatori critici ai luptelor, căci, dacă nu au luat parte la acestea altfel decât prin voluntari cari au luptat în rândurile Turcilor și prin articolele corespondenților lor de războiu, ei au luat, în schimb, o parte directă la micșorarea suferințelor răniților și bolnavilor. *Societatea britanică pentru ajutorul bolnavilor și răniților în războiu*, cum se numia atunci Crucea Roșie Britanică, a pus la dispoziția noastră patru chirurgi: Mac Nalty, Conolly, Pattison și Stephens, cari au sosit la București, la 10 Octombrie 1877, înzestrați din bielsug cu medicamente și cu instrumente, și cari au adus mari servicii în spitalele noastre din Turnul-Măgurele și din București.

În urma căderii Plevnei și pe măsură ce Rușii înaintau, cu pași răpezi, spre Constantinopol, dar mai ales

după pacea de la San-Stefano, relațiunile anglo-ruse s'au stricat din nou, pentru că Englesii, consecvenți cu ei înșiși, nu puteau admite zdrobirea totală a Turciei.

În același timp și relațiunile noastre cu Rușii deveniau din ce în ce mai puțin bune, pentru că atitudinea Rușilor față de noi se transformase din aceea a unui aliat în aceea a unui stăpân, care voia să ne silească să-i cedăm o parte din teritoriul țerii, a cărui integritate fusese garantată, la intrarea în campanie, prin însăși semnătura Țarului.

S'a produs deci o situație în care am fi putut avea sprijinul Angliei, cu atât mai mult, cu cât aceasta căuta atunci să micșoreze cât mai mult foloasele pe care Rusia voia să le tragă din izbânda sa. Și unii din agenții guvernului engles vorbeau, în acele momente, fățiș, de un războiu anglo-rus și lăsau a înțelege că, în rezistența noastră față de Ruși, vom fi ajutați de Anglia. Insuși Lord Salisbury, ministrul Afacerilor Străine, instruieste, la 4 Maiu 1878, pe White, trimisul engles la București, să facă tot ce poate pentru a încuraja atitudinea vitejească (de rezistență față de Ruși) a României — atitudine pe care biograful lui White o consideră eroică. Totuși, la urmă urmelor, guvernul engles nu s'a opus răpirii Basarabiei, fiindcă niciuna din celelalte Puteri semnatare ale tratatului din Paris (1856) nu era dispusă a o face și pentru că singură nu putea să împiedece această răpire, fără un nou războiu, pentru care trebuie să recunoaștem că nu avea motiv special.

După încheierea Tratatului de la Berlin, noi greutăți s'au ivit în relațiile României cu Marile Puteri, din cauză că acestea nu voiau a-i recunoaște neatârhnarea până ce nu ar fi îndeplinit anumite cerinți ale uneia sau alteia. Așa Rusia cerea grăbire retrocesiunii Basarabiei, Bismarck cerea indemnisații în chestia căilor ferate, toți cereau îndeplinirea prescripțiilor tratatului relative la Evrei. Englesii nu aveau nicio cerere particulară și găseau chiar, precum o spune Elliot într'o scri-

soare către White, că cererile celorlalte Puteri erau nepotrivite. Socotind însă că nu trebuiau să întindă prea mult coarda relațiilor cu Rusia, pe care Anglia o înfrânsese de fapt, pe câmpul de luptă diplomatic, iar pe de altă parte, voind a răsplăti pe Bismarck pentru sprijinul ce i-a dat la conferință, lucru pe care îl spune însuși Salisbury lui White (4 Decembrie 1879), Anglia nu ne-a susținut fățiș, cu toate că era bine informată de White, care reușise a-și crea legături de prietenie la București și ni pricepea situația și păsurile.

Despre greșelile făcute atunci de Marile Puteri față de România, biograful lui White ni spune: „încercările de a face prin presiunea unor Puteri străine, ca o țară să-și schimbe legile în contra voinței acelei țeri, nu pot avea succes”.

Recunoașterea independenței s'a făcut de Anglia prin nota lui White din 20 Februar 1880, în urma căreia acesta a prezentat, la 20 Mart 1880, scrisorile acreditându-l ca primul ministru engles la București.

Spuneam că White ne-a priceput și a apreciat just situația noastră. O dovedesc rapoartele sale. Dar de unde reiese mai cu seamă această pricepere a sa, e din faptul că a avut intuiția justă a rolului pe care urma să-l aibă „chestiunea Românilor ardeleni”, cum o numia el, pentru viitorul României. De aceea el studiază această chestiune și arată guvernului său, care era cu totul nedumerit în această privință, în ce constă această problemă politică, la a cărei soluție Anglia avea să ieie ulterior și ea parte.

Emanciparea României de sub tutela turcească nu cuprindea însă numai o latură politică, ci și una economică. În adevăr, România fiind considerată ca o parte integrantă din Turcia, i se contesta dreptul de a avea alt tarif vamal decât cel turcesc, de și în trecut, precum o arată o cât de sumară analiză a documentelor, se bucurase de autonomia vamală. Aceasta nu ni convenia din niciun punct de vedere și guvernul nostru a căutat

să obțină dreptul de a stabili un tarif propriu și de a încheia convențiuni vamale. Incercările noastre au întâmpinat însă, nu numai rezistența Turciei, dar și cea a altor Puteri, printre care ale Angliei. Memoriile Regelui Carol arată, în Maiu 1875, că Anglia uneltește contra încheierii tratatelor de comerț, iar, la 22 Iulie 1875, că Anglia e supărată pe noi că am încheiat un asemenea tratat, cu toată împotrivirea Turciei.

Din momentul însă în care Austria și Rusia, ale căror interese comerciale și politice erau altele ca acelea ale Puterilor din Occidentul Europei, au încheiat tratate de comerț cu noi, Camerele de comerț din Bradford (27 April 1876), din Manchester (13 Maiu 1876) și din Dundee (16 Maiu 1876) s'au adresat Foreign-Office-ului, arătând că negoțul din raionul lor va fi prejudicial de noul tarif român, recunoscut ca basă legală de tratative de către guvernele austro-ungar și rusesc.

După negocieri, care au urmat toată vara anului 1876, guvernul engles dă, la 30 Novembre 1876, o declarație acceptând, pentru timp de nouă luni, clauza națiunii cele mai favorizate, urmând ca, ulterior, să se negocieze o convenție comercială.

Ceia ce silise Guvernul engles să cedeze a fost nu numai faptul că alte guverne cedaseră, dar și acela că negoțul anglo-român, în acea vreme, se urca la cifre destul de importante. În adevăr, exportul nostru în Anglia — mai ales cereale — a trecut de la 27.000.000 lei aur, în 1871, la 40.000.000 lei aur, în 1878, Anglia ocupând rangul al treilea printre cumpărătorii grânelor noastre. Iar, în ceea ce privește importul, Anglia ocupa rangul al doilea, trimițându-ni articole de bumbac, ață fierărie și mașini, a căror valoare totală s'a urcat, în aceiași ani, la circa un șfert de miliard lei aur. E lesne de înțeles interesul ce-l purtau Camerele de comerț englezești tarifului nostru vamal, comerțul cu noi aducând Angliei circa lire 1.200.000 anual.

De aceea vedem că, imediat după războiu, guvernul

englesă, la 4 Maiu 1878, instrucțiuni lui White ca să accelereze negocierile tratatului de comerț, arătând guvernului român că, nația englesă fiind o nație comercială, singurul drum pentru a-i câștiga afecțiunea era printr'un tarif vamal favorabil. Negocierile au ținut doi ani și tratatul de comerț a fost semnat la 5 April 1880 și ratificat la 12 Iulie din același an, White fiind felicitat de Lord Salisbury pentru încheierea lui.

Relațiunile economice nu au fost însă în totdeauna plăcute, căci am avut în acea perioadă conflicte cu două firme englezești care obținuseră: una, Crawley, concesionarea construcției căii ferate Ploești-Predeal și alta a-rendarea monopolului vinderii tutunurilor. După neplăcutele certe s'a ajuns la transacțiuni și într'un cas și în celălalt.

În cu totul altă ordine de idei este a se semnala că ideea Jockey-Clubului este datorită intervenției consulului general engles Vivian.

În resumat, din examinarea faptelor expuse, reiese că relațiunile anglo-române, în epoca războiului de acum cinzeci de ani, au fost indiferente. Care sânt cauzele acestei indiferențe?

Evident că o cauză este faptul că am luat parte la războiu de partea adversarului luptătorului pe care opiniunea publică britanică socotia că avea interesul a-l susține și că, la încheierea păcii, interesele noastre erau prea mici față de interesele generale ale Marilor Puteri.

Dar cauza principală este fără îndoială faptul că nici noi nu am cunoscut destul de bine Anglia și că nici Anglia nu a cunoscut destul de bine România, țintele urmate de politica românească și menirea neamului românesc în această parte a lumii, căci, dacă ar fi cunoscut cătuși de puțin dezvoltarea noastră istorică, și-ar fi dat seamă că alcătuim cea mai bună piedecă pentru oprirea mersului Rușilor spre Constantinopol și că trebuia a face totul spre a ne întări, căci interesul nostru este poate

și mai mare decât acel al Angliei ca să nu ajungă Constantinopolul în mâna Rușilor. „Tarigradul” în mâna Rușilor e moartea noastră economică, iar pentru Anglia constituie numai un pericol. Cam același lucru se poate spune și despre atitudinea față de Bulgaria. Aceasta era creațiunea Rusiei, dar, odată constituită, era evident, cum au dovedit-o faptele, că nu putea să nu se opună unei înaintări rusești spre Constantinopol.

În prima conferință de anul trecut d. profesor Iorga a arătat nevoia unei mai de aproape cunoștinți dintre Englesi și Români și cred că faptele pe care le-am expus întăresc și mai mult convingerea acestei nevoi. Este adevărat că, în acești cinzeci de ani, s'a făcut un progres mare, mai ales la noi — și e, cred, un act de firească grațitudine să relev, aici, rolul important jucat, în această privință, de acel mare număr de modeste, dar puternice misionare, care au fost și sânt: guvernantele, institutoarele „miss-ele” englese. Cu ceia ce am învățat de la ele, cu ceia ce se învață în licee, de când limba englesă e obligatorie, avem o basă bună pentru a porni un studiu mai serios, în ceia ce privește cunoașterea de aproape a poporului engles, a literaturii și a mentalității sale și spre a răspândi, apoi, prin traduceri, aceste cunoștințe în cercuri cât mai largi. Acest rol incumbă societății noastre, precum tot ei i-ar incumba și acela — mult mai greu — de a trezi și o cunoștință și o curiositate asemănătoare, de lucrurile românești, în Anglia.

Deie Domnul să reușească în îndrumarea și a unuia și a celuilalt!

III.

VIATA FAMILIARĂ ÎN ANGLIA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DE

MICHAELA CATARGI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Viața familială în Anglia

de Michaela Catargi.

Domnilor și Doamnelor,

Societatea în numele căreia vorbesc astăzi cearcă o apropiere sufletească și intelectuală între noi și poporul engles. Este firesc ca organizatorii acestor conferințe să caute să înfățișeze în fața d-tră un caracteristic aspect al societății britanice: viața sa familială.

Mă veți ierta dacă introduc considerații și puncte de vedere personale în subiectul pe care am primit de la Comitetul Societății anglo-române misiunea să-l dezvolt.

În definitiv concluziile nu pot fi decât aceleași pentru toți cei cari cercetează de aproape viața unui popor: se pot deosebi numai sistemele de cercetare. Nefiind sociolog și neavând nicio specială pregătire pentru a desluși științific complexul social și cerebral al unei societăți, sânt nevoită să-mi întemeiez analiza mai mult pe observații empirice, luate dintr'o serie de instanțanece așa cum s'au înfățișat visiunii mele.

Avem două mijloace ca să cunoaștem o țară: cercetând manifestările ideologiei sale, sau împărtășindu-i viața. Oricare din aceste mijloace ni-ar sta la îndemână, viața familială din Anglia ni se presintă cu un număr restrâns de manifestări. De o parte sânt, în esență, puține, pe de alta controlul constant al educației asupra sensibilității engleze împiedecă, pe măsură ce individul ajunge la maturitate, exteriorizarea sentimentelor sale. Acest fenomen dă rezultate și bune și rele; bune pentru că

sufletele astfel disciplinate se dezvoltă uniform în interesul cohesiunii unui neam răvășit pe toată întinderea planetei; rele, pentru că sensibilitatea prea comprimată treptat e anihilată.

Procesul acestei pedagogii poate să-l facă fiecare după cum crede că educația trebuie să exalte individualitatea sau să subordoneze pe individ colectivității. Diferențierea esențială dintre viața familială engleză și a noastră pornește de la deosebirea sistemelor de educație. Ale noastre sânt în căutarea veșnică a unui compromis prin care să se desvolte individualitatea fără a fi încălcate drepturile colectivității. Anglia reușește să trăiască într'un surprinzător paradox. Societatea ei e cea mai respectuoasă a libertății individuale. În același timp esențiala preocupare a rasei cuceritoare este crearea unei colectivități disciplinate, crescută uniform, cu ruaje bine angrenate, piese construite anume și așezate fiecare la locul lor, cu rostul lor. Individul e sacrificat în acest ansamblu cu atâta eleganță, cu atât de mult confort, încât operația este escamotată fără durere. În schimb beneficiază fiecare de totalul cuceririlor pe sașa acestei sacrificări. Nicăieri ca în fericita insulă ferită de cotropiri și scutită de veacuri de alte ciocniri decât de izbucnirile rivalităților locale nu se resimt binefacerile unei discipline care adună comori în folosul mulțimii. Nicăieri nu e lux mai perfect, nicăieri plăcerile nu sânt puse la îndemâna tuturor cu mai multă afabilitate. Parcul engles, această minune produsă de colaborarea discretă a naturii cu civilizația, este bunul particular al feudalului sau al potentatului industriei, dar e și pus în împrejurimile tuturor orașelor mari la îndemâna proletarului care se coboară Dumineca din tramvaiu purtând pe umăr sacul cu instrumentele pentru jocul de golf. Tamisa primește pe apele ei lente în timpul tradiționalului weekend (sfârșitul săptămânii) tot tineretul londones. Puține detalii deosebesc la prima vedere pe studentul oxfordian, fiul aristocratului, de contabilul din City, sau de vânzătorul din prăvălie. Aceleași

flanele impecabile-i îmbracă, același fular li încinge brăul, aceleași brațe musculate împing spre înghesuiala ieșăturilor luntrea plată mânată cu o prăjină și în care stau întinse pe perne și învârtesc mânerul gramofonului fete suptiri, cu ochi albaștri, îmbrăcate în muselinuri albe și tricouri de culoarea curcubeului. Este poate cel mai original spectacol, din câte le dă uriașa metropolă, această pulsație spre toate punctele cardinale în timpul lungilor oare de odihnă ale cetățeanului engles. Se scurge viața spre extremități, spre libertate și aier. Străzile sânt puse. Spre toate ieșirile se aglomerează o lume robustă cu ochii limpezi și surâsul calm. Prin gări și șosele curge populația îmbrăcată în colori vii, sfidând cerul posomorât și atmosfera încărcată cu fum, celebrând aceeași sărbătoare a colorii pe care o regăsim în fantesia încântătoare a grădinarului engles. Cum știu de bine acești magi flegmatici cu ochelari, din rodendroni, tulipe ori zambile să evoace frenesii orientale și să le smulgă din poveștile lui Omar Kayam pentru a le așterne, de o potrivă, la picioarele magnatului din Cily sau ale conțopistului său! Decât unul le slăpânește, altul împărtășește în comun, prin parcurile publice, bucuria vizuală.

Poate că nicăieri ca în aceste îndeletniciri dominicale nu ne izbește deosebirea dintre concepția continentală și aceea insulară a vieții de familie. Rare ori vedem în împrejurimile orașelor britanice spectacolul burghes din „banlieue” din Paris; femeia cu coșul la braț, cu copilul de mână, bărbatul, cu batista la gât, destupând sticle.

Din copilărie Englesul trăiește pe categorii, se grupează. Copilul e emancipat de vreme, trece, la o vârstă foarte fragedă, de supt autoritatea părintească supt tutela dascălului, solid sprijinită pe învățămintele Scripturii. Tineretul își are petrecerile ca și bărbații. S'ar putea compara metodele vieții sociale englese cu faimoasele trusturi atât de cunoscute ale lui Hugo Stinnes, împărțite în trusturi verticale — acolo unde obiectele sânt manufacturate, începând cu întrebuițarea materiei prime și

mergând până la desfacerea în detaliu — și orizontale, acolo unde trusturile grupează numai industrii similare. Ei bine, ne-am putea permite să coborâm această comparație în viața societăților. Englesul trăiește după sistemul orizontal, adică este legat de o categorie întregă de interese și de gusturi cu indivizii din generația lui. Familia de pe continent și mai ales în țerile zise latine trăiește după sistemul vertical, adică admite conglomeratul de interese care leagă într'un șir întreg de complicații, de sacrificii, de exigențe, de renunțări pe ultimul născut cu bunicii familiei. O serbătoare de familie în țerile apropiate nouă este o manifestare în care se amestecă toate vârstele. În Anglia, afară de solemne excepții bine definite, vârstele petrec pe categorii.

Sistemul suprimă o întregă gamă de sentimente subtile, dar și de rivalități și de asupriri crâncene și liberează pe multe victime ale dragostei familiale.

Critica își are rostul: viața căminului este de sigur diminuată. Rămâne de văzut dacă este sau nu în dauna familiei și a progresului normal al societății.

Tot mania grupării, instinctul de pâlce, de cireadă, faimosul „herd-instinct”, a perfecționat, într'un fel necunoscut aiurea, viața de club.

Clubul! Caracteristică invenție anglo-saxonă, poate cea mai caracteristică, poate cea mai originală, în tot cazul una din cele mai respectate tradiții ale cetățeanului engles. Cluburi de sportivi, cluburi de literați, cluburi de atleți, cluburi de autori, cluburi de actori, cluburi de femei, cluburi de guvernante, cluburi de muncitori și de ucenici, cluburi sportive de toate categoriile, fiecare trăiește o viață proprie și foarte activă. Membrii lor nu sânt grupați din întâmplare. Fiecare păstrează clubului său caracteristica proprie, introduce spiritul de castă atât de scump Britanicului și fără de care nu poate să domine nicio situație. Poate că avem aici a face cu una din cele mai pitorești însușiri ale vieții en-

glese, absolut caracteristice și care nu-și găsește nicăiri echivalentul, fiind tot atât de îndepărtată de simulacru francez al clubului de pildă, ca și de spiritul „vereinurilor” germane. Englesul, odată ce și-a lămurit personalitatea și a încadrat-o în preocupările clubului său, înțelege să fie acolo un om liber, care, dacă vrea nu dă bună-ziua cu nimeni și-și manifestă spiritul de independență celindu-și jurnalul sau fumându-și țigara în saloanele clubului cu pălăria pe cap.

De fapt, de la naștere, Englesul este cules, etichetat și prins în această viață pe categorii. Din copilărie viața din nursery are pentru micul cetățean al Marii Britanii importanța unei dogme aplicată ritos. De acolo la școala primară — pregătitoare, cum s'ar spune—, unde de obicei este intern, apoi la colegiu — sau liceu— trăiește numai cu semenii săi, izolat de celelalte generații, dar asemănându-se lor perfect, fiind modelat de același sistem de educație, aplicat predecesorilor săi.

Toată clasa mijlocie a Angliei se adaptează în această privință, — cu toată diferența situației materiale — sistemului adoptat de clasele mai bogate. Această clasă mijlocie este reprezentativă a rasei engleze, pentru că în acest conglomerat, în perpetuă premenire, instalat între proletariat și clasa conducătoare se dospește aluatul din care se plămădește trupul vertebrat și voinic al Marii Britanii.

Unul dintre cei mai interesanți autori moderni, J. M. Forster, care a înfățișat supt forma unei anecdote aproape bufonă — în cartea lui devenită celebră „Un drum în India”, — conflictul dintre Englesi, Mahomedani și Hinduși, a precizat în câteva cuvinte această caracteristică a societății engleze, când a spus: „Pentru a înțelege bine Rusia, trebuie să ni îndreptăm privirile asupra țărânimii sale, Iaponia o înțelegem prin samurai; pentru a înțelege Anglia trebuie să-i cunoaștem negustorimea”. Același Forster a caracterizat pe John Bull văzut prin prisma jurnalului humoristic favorit al micii burghesii

engleze, vechea revistă „Punch”, despre care spune: „Acolo în fiecare săptămână vedem cum cade un vânător de pe cal, cum un colonel trage prost la țintă, cum o fetiță se încurcă în rugăciune; acolo în fiecare săptămână străinii sânt zeflemisiți, originalitatea este osândită; acolo în fiecare săptămână clasele mijlocii engleze, cu surâsul pe buzele lor rase, se admiră pe ele înseși și condamnă fără judecată tot restul omenirii”. Sarcasticul Forster are dreptate când constată superba încredere în sine a acestor clase mijlocii, simbolul întregii societăți engleze.

Acolo este pepiniera pruncilor sănătoși, roși și grași, purtați în cărucioare cauciucate de nurse în fuste de pîchet scrobite, cu voaluri albastre fâlfâind. Pentru acești cetățeni roși și blonzi, când iese pe porțile unui parc verde, un agent de poliție ros și blond, cu mustața roșie răsucită, oprește cu un baston alb tot șirul trepidant al vehiculelor cu povara lor de marfă, de preocupări și de eleganță. Gestul bastonului alb concretizează preocuparea Imperiului. Pentru ca viața trepidantă să poată continua, pentru ca mina și contoarele să poată fructifica, trebuie ca pruncul ros și blond să fie păzit, să fie îngrijit de o întreagă societate co-interesată în valorificarea lui. Poate că această utilitară considerație, chiar inconștientă, explică importanța copilului în societatea engleză, cu toate că sensibilitatea părinților față de el este atât de politicoasă înfrânată.

Copilul este stăpân. Căminurile chiar modeste sânt prevăzute cu o nursery sistematică; prăvăliile așează întregi departamente pentru eleganța, confortul și plăcerea micilor clienți. În uriașele bazare în care se desface de toate (se spune chiar că odată un Englez a pus rămășag că și-ar putea procura la unul din ele un elefant viu sau un kilogram de purici, și că și-ar fi câștigat rămășagul), în fiecare din aceste monumentale prăvălii există un mic garaj pentru cărucioarele de copii, chiar un salon de așteptare cu cărți și jucării și în plus cu o distinsă nursă

cu ochelari ca să păzească pe cei mici în timpul când mamele târguiesc. Copilăria are în publicistica engleză un capitol special, o delicioasă literatură care poate să încante și pe părinți. Teatrele ei, distracțiile ei. Nu este o plajă care, pentru a-și atrage o clientelă, să nu aibă, pe lângă un casinou pentru cei mari, distracții de tot felul la îndemâna celor mici.

Acest cult utilitar este atât de bine condiționat, încât inițiativa creșterii copilului rămâne pe de-a întregul în mâinile nursei, după cum mai târziu școala, prin disciplina ei uniformă, aproape înlocuiește autoritatea părintească. Un mare contingent de copii englezi este supus rigorilor și plăcerilor internatului din mica copilărie. Școala engleză își are tradițiile seculare: onestitate, spirit cavaleresc, domnia bastonului. Trăiește larg o opulentă viață proprie, incadrează de la ieșirea din nursery pe cetățeni în disciplina rigidă a sportului, a artei de a da și de a primi lovituri și, în măsura în care fiecare o acceptă, a învățaturii. Băiatul sau fata își au de acum bine definite preocupările și gusturile, distincte de ale familiei; fac parte dintr-o categorie scumpă rasei, din categoria școlarilor, cu moravuri, datini, îndatoriri, literatură, distracții caracteristice ale tagmei.

Este firesc ca din când în când diversele categorii să se întâlnească, să celebreze într'un monumental praznic comun o solemnă recunoaștere a legăturilor de sânge. Astfel se explică truculența Crăciunului englez, Crăciunul cu gâsca și pudding-ul, Crăciunul cu buchetul de vâsc, cu panglici roșii, plesnitoare și sărutări. Christmas prezentat de Dickens în coloratură de epopee. Christmas când fiecare Englez, așezat pe toate latitudinile și longitudinile, comunică întru delectarea puddingului acru, învăluit în flăcări de coniac. Puddingul, tradiție atât de sfântă, încât nu îndrăznește să se atingă de ea nimeni și încât, de abia pe patul morții, la optzeci de ani trecuți, marele scriitor Thomas Hardy mărturisia unui prieten melancolic sa bucurie de a renunța din pricina bolii la

chinul absorbirii puddingului de care n'a îndrăznit niciodată să se lepede, de teamă... să nu-și scandalizeze servitorii.

Odată pe an, familia englesă își face astfel inventariul și-și manifestă solidaritatea grupându-se în jurul șefului. Este stranie această contradicție, acest desacord aparent între indiferența membrilor familiei între ei și închinarea mistică față de șef. Într'un așezământ social susținut de o aristocrație cu tradiții și atribuții preciso în Stat joacă un rol șeful familiei, dar mai mult ca un conducător de clan decât ca un pater familias cu drepturi suverane asupra rudelor sale. Trebuie marcată această distincție dintre concepția firmei sociale reprezentată de către șef și aceea a autorității paterne concepută supt forma romană. Englesul, negustor din fire, este partizanul firmei, și de aceea aplică instinctiv sistemul majoratului chiar acolo unde nu stă înscrisă această ierarhie în arhivele familiei. Prin faptul că sistemul succesiunii nu cuprinde prevederi legale care să îngreundească voința testatorului, de obicei, în familiile avute, părinții adoptă sistemul impus nobilimii de canoanele sale. Majoratul,— acel drept al primului născut asupra celei mai mari părți a averii familiale — este atribuția câtorva familii din aristocrație. Sistemul feudal dăinuște de fapt în întocmirea unor familii și nu e limitat la întrebuințarea unor cuvinte perimate. Când șeful familiei dispune de titluri, ele corespund unui bun temporal, unor moșii și proprietăți care pe alocuri acopăr importante întinderi dintr'un întreg comitat. Unele distincții ale organizării feudale rămân în ființă: titlurile purtate de șefi, împărțite de ei fiilor lor, diferă de numele generic al familiei, pentru că sânt, în majoritatea casurilor, indicația unui atribut de suveranitate pe lângă funcția de proprietate.

Ceia ce, de pildă în aristocrația franceză, este mai mult o manifestare a snobismului sau o respectabilă usanță menținută când nu-și mai are rațiunea de a fi, co-

respunde în Anglia cu o stare de fapt. Cadetul poartă numele patronimic al familiei, pe când frații lui mai mari sau verii lui, îndreptățiți în 'ordinea primogeniturii, poartă diversele titluri și se bucură de diferiteleapanagii concedate de vezi familiilor lor. De sigur, concepția majoratului este repulsivă spiritelor egalitare. Și totuși poate că nu există țară din Europa unde spiritul de libertate și de desăvârșit respect al individului să fie atât de dezvoltat ca în Anglia. Egalitatea însă în materie de cod social nu există, ceea ce a putut să provoace spiritala exclamație a unui eminent diplomat din regimul țarist interpretând losinca republicii franceze. „In Franța există egalitate, dar nici libertate, nici fraternitate, în Rusia există fraternitate fără libertate și fără egalitate, iar în Anglia libertate fără fraternitate și fără egalitate”.

Inegalitatea dintre clasele sociale are de alminteri cu totul alt aspect decât în alte țeri, tocmai datorită acestui desăvârșit respect și al persoanei și al opiniilor. De aceea și constatăm că nu se ivesc izbucniri dușmănoase ale claselor uvriere sau agricole împotriva statutului social al diriguitorilor. Revendicările sânt numai de ordin economic. Libertățile politice, cetățeanul engles nu numai că și le-a câștigat de veacuri, dar și le-a însușit de mult. Sânt unelte usuale, și, atunci când uncalta are nevoie de o perfecționare conformă cu evoluția vieții, transformarea se înfăptuiește fără zbucium, fără periculoase frământări, datorită tocmai tradiției de libertate, temelia vieții de Stat britanice.

Astfel s'a ivit în ultimele două decenii crisa Camerei Lorzilor, cu respectuoasa îngrădire a acestei instituții în formule care să nu pericliteze armonioasa dezvoltare a democrației engleze. Schimbarea s'a făcut fără violențe, după o luptă, bine înțeles învierșunată, dar în care n'a fost introdus elementul de revoltă, provocat numai de conștiința unei nedreptăți sau a unei înfrângeri nemeritate. Și e foarte curios să observăm cum în momentul campaniei electorale, în timpul căreia o parte întregă din ce-

tățenii Angliei votau pentru restrângerea drepturilor lor-zilor, această atitudine de ordin politic nu-și avea repercusiunea asupra felului cum era privită de masa populației utilitatea ierarhiei britanice.

Această toleranță se datorește faptului că, cu toată comprimarea bugetară, cu toată criza industriei, majoritatea familiilor duc pe acolo o viață care, pe lângă cele ce sântem deprinși s'o vedem în alte țeri din Europa, ni pare opulentă, în orice cas confortabilă. Faimoasa „middle class”, clasa mijlocie, batalioanele compacte ale stăpânilor coloniilor, trăiește, în comparație cu categoria corespunzătoare de cetățeni din alte locuri, o viață de bienșug. Este foarte greu acolo să delimitezi unde se sfârșește mica burghesie muncitorească agrară și unde începe proletariatul propriu-zis. Dar mica burghesie, în ansamblul ei, oricare ar fi colorația sa politică, este foarte conservatoare în ceea ce privește privilegiile sociale ale familiei sale regale și ale aristocrației sale, confundată în istorie cu însuși trecutul acestei regalități. Este un spectacol curent manifestarea interesului unanim provocat de o căsătorie în familia regală sau în lumea mare. Poate că această cohesiune, această lipsă de antagonism provine din faptul că aristocrația engleză este singura accesibilă din lume. Este deschisă tuturor. În compartimentele ei sever etichetate poate pătrunde oricine, cu condiția esențială să fi dovedit că serviciile sale au fost utile rațiunii de a fi a Englezului: rațiunii de Stat. Și, odată intrat acolo, cel care în alte locuri ar fi considerat ca un parvenit, aici este privit absolut ca un egal, și admis de semenii lui. Nu vedem acolo ironia manifestată acum un veac și care se perpetuă încă în judecata societății de astăzi în Franța, față de noii îmbogățiți ai blasonului, de nobleța creată de pe urma epopeii napoleoniene. „Noblesse d'Empire” este un calificativ care pe buzele habotnicilor din Boulevard St. Germain ia un înțeles pejorativ. O atare deosebire nu se face dincolo de Canalul Mânecii. În compartimentele, în care sânt intro-

duși noii titrați ori de ce proveniență: militari, industriași, jurnaliști, foști soldați, foaste calfe, foști vânzători de ziare —, ei sânt considerați absolut ca egali... cu o condiție: să aibă maniere!

Manierele sânt esențiala preocupare a societății britanice, marele nivelator care ridică de pe toate treptele sociale, până la cea mai de sus, pe inițiați. „Are maniere”, „n'are maniere"... afirmarea clasează pe om în categoria unde este demn să între și să rămână, în acele categorii unde se aplică cu strictetă codul nescris al lucrurilor care se fac și care nu se fac.

Un bun cunoscător al vicții societății engleze spunea că sânt două lucruri care nu se fac și pe care societatea nu le poate ierta unui individ: să împuște o vulpe în țara vânătorii călare, și să-și aprinză țigara până nu s'a servit brânza la masă... Același critic constata că într'o familie englesă niciun fiu în vârstă de a-și îndeplini îndatoririle militare nu putea să rămână la căminul său în timp de război, acesta fiind iarăși un lucru care nu se face.

Exigențele manierismului se confundă cu acele ale moralei. În fiecare cămin engles, la oara ceaiului se desfășură aceleași rituri. Aceleași largi felii de pâne sânt servite cu straturi suptiri de unt, cu ceaiul aproape negru turnat din ceainicul oblojit supt gluga lui de catifea. În timpul războiului, băiatul lordului ca și băiatul grăjdarului se împărtășiau de tainele marmeladei cu preocuparea să-și păstreze bunele maniere, atât de exagerată, încât fusese interpretată de frații lor de arme cu toată tendința de generalizare a Francesului.

De fapt manierele de la five o'clock erau aceleași ca și cele de la asalt și pentru întâii născuți ai aristocrației și pentru fiii plugarului sau ai minierului. Și, dacă manierele soldatului engles au fost pentru tovarășii lui de arme o surprisă, la ceasul lui, curajul său a știut să se impună celor mai curajoși.

Această uniformizare, această constrângere a formelor,

care închide spiritul ca într'un corset și modelează ființa, și-a impus disciplina asupra întregii vieți a societății.

Societatea o tolerează, o admite..., poate o urăște.

Violente izbucniri destăinuiește pe aici pe coala tulburarea sufletelor comprimate. Ca în totdeauna crainicul revoltei este artistul. După temperamentul lui, după felul cum l-a modelat educația, sau l-a împilal societatea, reacțiunea adoptă forma unei protestări pasive sau se îmbracă în zalele ofensivei. Literatura englesă din ultimele decenii e zguduită toată de aceste zvăcniri. Scriitorii de tradiție pur englezească au îndrăznit să ridice stindardul răsvrătirii și să denunțe dintru început crunta severitate a educației lincilor Englesi, începând de la oprimarea de către părinți și dascăli și mergând până la devastarea aruncată în suflete de învățămîntele posace ale Bisericii protestante. Samuel Butler, Edmond Gosse analizează cu implacabilitatea vivisecțiunii ravagiile constrângerii când se transformă dintr'o clară și consimțită disciplină într'o pasiune întunecoasă. După ei, fiecare în felul lui, doi scriitori cari pot fi așezați în fruntea literelor engleze au pus, și unul și altul, diagnosa. Thomas Hardy a îndrăznit să înfrunte în public problema sexelor în cadrul puritanismului moravurilor, John Galsworthy a lintă cu dragostea medicului și compătimirea duhovnicului sufletul feminin copleșit de înfrânarea moralei curente a burghesiei protestante. Hardy batjocorit, ocărât, denunțat, a îndeplinit sacrificiul suprem al oricărui bun Britanic: a închis în adâncul sufletului său adevărurile esențiale. A renunțat a fi poate cel mai mare romanțier din timpul său și nu și-a mai cântat decât în strofe lirice patima și mila. Galsworthy rămâne un analist și parcă se teme să aducă cu o critică prea acerbă vre-o știrbire edificiului măreț pe care nu cutează să-l clatine.

Trebuia ca denunțatorii să fie de altă rasă, împământenii pe solul engles. Trebuia ca să devii sarcastic, cu gustul neantului, sufletul Irlandezului corosiv, care să

împroaște cu râsul lor ipocrisia Albionului, s'o spele de fardurile sale, s'o desbrace de atribuțiile consfințite, s'o descopere în toată goliciunea ei. Oscar Wilde și Bernard Shaw au fost acești mari destructori.

Primul a plătit cu înfrângerea spiritului său, mai mult gluma decât desfrâul. Celalt, prudent și feroce, pândește și lovește, dar știe la timp să-și execute retragerile de acrobat precaut. Burghesia englesă nu putea să ierte lui Oscar Wilde izbucnirile spiritului său critic și lipsa de rezistență în fața aspectului comic al bunei cuviințe. Concepția lui Wilde asupra datoriei lovii cu cruzime pe adepții idealului victorian, când li spunea: „Prima datorie în viață este de a fi pe cât posibil ridicol. A doua n'a descoperit-o încă nișeni”. Iar, când un jurnalist, deschizând o anchetă, cerea scriitorilor lista celor o sută de cărți preferate, Wilde răspundea: „Nu pot să găsesc o sută, de oare ce până acum n'am scris decât cinci”. De sigur cinci opere la care se referia când scria: „Publicul are un spirit larg. Iartă tot, afară de genii”. Era la înălțimea obrăzniciei frumosului Brummel când, certat cu Principele de Wales — cel mai bun prieten al lui de până atunci — și întâlnindu-l în societatea unui camarad, întrebă pe acesta de la înălțimea cravatei lui de muselină scrobîtă: „Cine este prietenul d-tale cel gras?”. Brummel și-a ispășit ironia într'un exil meschin la Calais. Wilde îi adăugase viții pasibile de pedepse tangibile; poate a plătit laolaltă gluma și corupția în închisoarea de la Reading pe care balada a făcut-o celebră. De acolo a ieșit cu spiritul înfrânt, dar cu sufletul clar, și de atunci a putut spune: „Oh! dear!, Ai înțeles ce minunat lucru este mila? Intru cât mă privește, mulțumesc lui Dumnezeu în fiecare seară. Da, în genunchi mulțumesc lui Dumnezeu de a mă fi învățat acest lucru. Când am intrat în această închisoare, aveam o inimă de piatră și nu mă gândiam decât la plăcerile mele. Și acum inima-mi e complect sfâșiată și am înțeles că mila e cel mai frumos lucru, cel mai mare de pe lume. Și iată de

ce iert pe cei ce m'au osândit și pe toți ceilalți, pentru că fără de ei n'aș fi cunoscut toate acestea."

~~Bernard Shaw~~, mai puțin morbid, a putut să-și deslănțuiască verva fără risc și a beneficiat de evoluția moravurilor și a ideilor, înfăptuită de o societate grăbită de a scăpa de călușul puritanismului victorian. A putut deci să-și sistematizeze ideologia anarhică, să sape melodic în temelii moralei burgheze detestate. Toată opera lui, scilicet, încântătoare și variată, poartă stigmatul acestei perverse indeletniciri. Paradoxele sale, butadele sale crunte culminează în definiții răutăcioase, în șarje violente, nedrepte și caustice, dar care poartă pe alocuri o strașnică pecetie de adevăr. Ar fi imposibil să înșirăm aici exemplarele principale ale acestei opere destructive. Importă totuși să înfățișăm câteva eșantioane de exasperare care poate în adâncimile sufletelor și în sinuositățile inteligențelor au sădit semințe din care pot încolți mai târziu neașteptate zvâcniri de revoltă. Spune Bernard Shaw prin gura lui Napoleon, în „Un om al Destinului”: „Pot să trec peste mulțimi și peste toate Curțile Europei ca plugul în brazdă. Clasele mijlocii singure sânt primejdioase pentru că au conștiință și voință, dar au și părțile lor slabe! Au scrupule. Sânt înlanțuite de mâni și de picioare de moralitatea și de respectabilitatea lor”.

O doamnă: — „Atunci vei bate pe Englesi, căci toți negustorii sânt din clasele mijlocii.”

Napoleon: — „Nu, pentru că Englesii sânt o rasă a parte. Niciun Engles nu e destul de josnic ca să aibă scrupule; niciun Engles nu se înalță destul de sus pentru a scăpa de tirania scrupulelor. Dar fiecare Engles s'a născut cu o putere minunată care face din el stăpânul pământului. Când vrea ceva nu-și mărturisește și-și voința Așteaptă. până-i căsunează nu se știe de unde o convingere, o arzătoare convingere că este o datorie morală și religioasă să cucerească acest lucru pe care-l vrea. Atunci devine irezistibil. Ca aristocrat, își face pe plac și înhață și pradă; ca negustor, își urmărește

șinta cu voința și îndârjirea inspirate de convingerile sale religioase și de simțul răspunderilor sale. Nu-i lipsește niciodată putința de-a găsi o atitudine morală. Ca șampion al libertății și al independenței naționale cucerește și anexează jumătatea pământului și denumește această operă: colonizare. Când are nevoie de o nouă piață pentru produsele avariate din Manchester, trimite misionari ca să propovăduiască indigenilor Pacea și Bună-voința. Indigenii ucid pe misionar: Englesul zboară, înarmat în apărarea Creștinătății, luptă pentru ea, cucerește pentru ea și primește piața de desfacere ca răsplată a cerului. Își apără coastele punând popi pe vase, cruci pe catarg și culreieră mărilor distrugând și scufundând pe toți cei ce-i contestă stăpânirea. Se laudă că liberează pe sclavii ce ating sacrul pământ britanic, dar vinde pe copiii săracilor lui la șase ani usinei șaisprezece ore pe zi. Face două revoluții și declară celei a noastre războiu, în numele ordinii și legalității. Nu e nimic rău sau bun pentru Engles, însă Englesul are, în totdeauna dreptate. Pentru că face tot ce face în numele unui principiu. Se războiește, fură, robește în numele unui principiu; te asuprește în numele virilității sale; își apără regele în numele principiilor loialiste; îi taie capul în numele principiilor republicane. Lozinca sa e în totdeauna Datoria și niciodată nu uită că o națiune este pierdută dacă tolerează să fie interesele sale potrivite datoriei sale..."

După ce a biciuit astfel imperialismul Statului engles, Bernard Shaw flagelează familia englesă într'o serie de observații crunte pe care, după ce le-a răvășit în mai multe piese de teatru, le condensează în prefața piesei „Mesalianță”, în celebrul pamflet intitulat „Părinții și copiii”. Joacă exasperant pe claviatura convențiilor familiale, cântă fals aria credulității copilului față de adularea de sine a părintelui. Enumerează sistemele de prohibițiuni și amende, de răsplată și elogi prin care demnitatea părinților caută să se impună minții copiilor. Rânjește diabolic asămănând pe dascăli paznicilor închiso-

rilor, legați și unii și alții de temnițele respective, de frica foamei și a lipsei, mult mai solid decât prizonierii închiși după lacăte și zăvoare. Asmulate pe școlari; propune premii pentru cei mai proști elevi, pentru cea mai ofensatoare purtare, socotind că o anchetă imparțială ar dovedi că oamenii cei mai eficienți au fost cei mai proști școlari. Denunță duplicitatea sistemului de viață care, cu mania sporturilor și timiditatea moravurilor, produce trupuri robuste și suflete sfioase. Cântă imnul păgân al Forțelor Vitale ca unic criteriu de educație și, în numele acestei forțe, cere abdicarea adulților în fața sfântului instinct al copilului. Bine înțeles descrie Anglia ca o țară de ignoranți și de sclavi, tineretul engles ca un mare invalid moral, anunță falimentul civilizației, râde în hohote de ipocrisia părinților a căror singură preocupare este să scape de copiii odioși trimițându-i în nursery acolo unde nursele n'au nervi, dar nici scrupule și pot face cu copiii ce vor, și apoi în școli, la universități sau... pe stradă; batjocorește convențiile familiale, care merg până la cea ce numește „desfrâul doliului” și „orgia funeralsiilor familiale” și concludă spunând că concepția populară a Cerului prevede o Sfântă Familie, dar că nicăiri nu scrie că aceasta ar avea un „home” un cămin cu nursery, cu bucătărie și soacră, și că se vorbește acolo numai de un Fiu, Fiul Omului, Mântuitorul fraților săi.

Și, pentru ca afurisita de societate să înțeleagă mai bine că este sortită devastării pornite din Erin, iconoclastul dă rămă ultimii zei, zeii sportului, idolii mușchiului, simbolele curagiului și ale stăpânirii de sine.

într-una Într'una din cele mai caracteristice piese „Casa inimilor frânte”, într'o casă în care fiecare om și fiecare femeie, sătui de prea multe convenții și mânați de fantasia unui bătrân marinar nebun. își destăinuiesc unii altora toate sentimentele fără încunjur într'o impudicitate psihică desăvârșită, sosește un oaspe, fiica cea mai mare, Lady

Utterword, care refuză să țină isonul nebumilor și caută în sfârșit să definească de unde vine răul latent și distractor care a transformat casa ei părintească într-o „casă a inimilor frânte”. Și, pentru ca să pună la locul lor pe acești însetați de adevăr și pentru a-i rușina cu dovada erezilor lor, li spune:

„De ce cereți focului din cer să distrugă această casă care ar putea să fie confortabilă dacă ați ști ce-i lipsește?”

Hector răspunde: „Noi lipsim. În noi nu e nicio rațiune de-a fi. Sântem inutili, primejdioși, și ar trebui să fim suprimați”.

Căpitanul: „Ce? Ce-ai spus? Ce lipsește casei mele?—

Lady Utterwood—: „Tochmai ce lipsește vasului tău tală...”

Hector— „Ce? Demoni? Fiice, de vrăjitoare?”

Lady Utterwood: „De loc. Vă asigur, singurul lucru care lipsește aici pentru a face din această casă un lăcaș cum se cade, sănătos, agreabil, cu oameni cu poftă de mâncare și somn strașnic... sânt cai!”

Mrs Hushaby: „Cai? Ce prostie!...”

Lady Utterwood: „Da. Cai. De ce n'am putut niciodată închiria această casă? Pentru că n'are un grajd cum se cade. Duceți-vă oriunde în Anglia unde sânt Englesi normali, sănătoși, mulțămiiți, Englesi adevărat cum se cade, și ce găsiți? Că grajdul este adevăratul centru al căminului. Dacă un musafir vrea să cânte la piano, trebuie să răscolești toată casa până-l poți deschide, atâtea lucruri s'au îngrămădit peste el. Eu pot să spun că n'am trăit până n'am știut să călăresc. Societatea bună în Anglia nu cuprinde decât două clase: clasa echestră și clasa neuroticilor. Nu este o convenție. Oricine își dă sama că oamenii cum se cade sânt oamenii care vânează călare, și că toți ceilalți sânt oameni cari nu sânt cum se cade...”.

Și, pentru a da lovitura de grație acestei societăți de oameni cum se cade, Bernard Shaw atacă ultima redută, antrenamentul lor fizic care pentru oricare Engles... cum

se cade... constituie o a doua religie. Eroul, subversivul, revoltatul își aruncă anatema spre cer și întrebă pe omul cum se cade pentru ce-și menține condiția fizică și înorală în perfect echilibru.... „pentru ce?...”

Omul cum se cade ar putea spune, dar n'o spune din excesivul simț al pudoarei atât de caracteristic britanice: „Pentru că numai așa se menține Imperiul, și pentru asta n'am sacrificat!...”.

Fericită ipocrisie!,.... Binevenită ipocrisie!.... A nivelat crunt pe indivizi... N'a tolerat din partea lor nicio abatere de la chemarea lor, de la îndeplinirea rolului de mici ruaje în marele tot.

De sigur nu e ușor în totdeauna. De sigur doare. Acestei utilități colective i-au fost jertfite în interesul comunității mii și mii de suflete. Poate ar fi fost mai fericite altfel. Poate la sfârșitul vieții sale fiecare făcându-și bilanțul ar fi găsit altceva decât cursa zilnică spre gara din periferie, pe o bicicletă perfect nichelată, rulând pe o șosea perfect gudronată, într'un peisagiu salubru și pieplănat, altceva decât cursa într'un tren punctual spre o muncă simplificată, bine retribuită, cu garanția zilei de mâine, la adăpostul bătrânețelor și a bolii. Poate ar fi scăpat bărbatul de servitudinea smockingului, nevasta de tirania decolajului pentru a se instala la masa de seară în fața jigoului sarbăd cu sos de mentă. Poate ar fi scăpat fiecare de obsesiunea pelusei tunse, a stușișului rotunjil și de prispa boită cu alb de cretă în fiecare dimineață. Poate boneta scrobită a bonei ar fi fost mai puțin albă, poate primul ministru și fata de la bucătărie ar fi dat dovadă de mai mult simț estetic, dacă n'ar fi cântat fals, psalmii în strană, Dumineca. Poate s'ar fi putut desrobi omul de tirania manierelor întinse cu tentaculele lor asupra întregii sale vieți sufletești și trupești. Poate ar fi fost mai liber. Poate individualitatea sa s'ar fi dezvoltat mai în voie. De sigur ar fi fost mai fericit.

Dar Imperiul n'ar mai fi fost Imperiu. Dar faima britanică n'ar mai fi fost purtată în jurul planetei de banalii cuceritori blonzi cari din generație în generație au sacrificat înălțării colectivității tot ce constituia egoismul fiecărui, ridicând astfel piatră cu piatră cel mai splendid edificiu al egoismului colectiv, din câte a ridicat omenirea.

Și poate n'ar avea această eroică renunțare atâta valoare dacă ar fi conștientă.

Farmecul ei e tocmai datorit inconștienței. Englesul nu se simte sacrificat. E mulțumit. Și de aceea nu-l poate înțelege vecinul său francez, care a știut să dovedească, prin toate peripețiile istoriei, că este veșnicul jertfil țării sale, veșnica victimă a Molochului războaielor și care nu și-a preocupat niciodată chinurile, cu o singură exigență: să le poată comenta.

Nu auzim pe Engles vorbind niciodată de eroismul engles, nici de patrie. (După câte știu cuvântul de patrie pe limba engleză nu există.) La nevoie, noțiunea vitejiei, noțiunea celor mai înalte sacrificii este redată printr'o vorbă veche de politeță prin epitetul, de sigur de reminiscență, francesă, de „galant”. Galante erau trupele care se topiau în ofensivele din Flandra, galanți destructorii aerieni ai zepelinurilor, galanți titanii cari au înscris în cartea vremii epopoia de la Zeebrugge. Galant și exploratorul bolnav de scorbut și sleit de frig care, simțindu-și apropiat sfârșitul, s'a furișat singur de sub cortul de piele, a părăsit căldura focului, căldura camarazilor și a cânilor și s'a pierdut singur în banchisă, pentru a nu fi o povară pentru tovarășii săi și a nu li încetini mersul spre marea deschisă și litoralul senin.

Era un oarecare Smith.

În enciclopedia pentru copii din care am desprins această povestire, faptul este comentat cum urmează: Acest foarte galant gentleman n'a vrut să handicapeze mersul tovarășilor săi.

Iată răsplata ipocrisiei: această foarte nobilă pudoare a sentimentelor. Această rigidă preocupare de a înfrâna, odată cu imaginația și toate sfaturile sale rele, orice desordine intelectuală și spirituală, pentru a pune în orice moment pe om față de el însuși ca să-și poată da cu toată severitatea, cu toată luciditatea, măsura virilității sale sufletești.

IV.

NOUA ORGANISARE
A
IMPERIULUI BRITANIC

DE

F. A. HILLARD.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

NOUA ORGANISARE A IMPERIULUI BRITANIC

de F. A HILLARD.

Am ales pentru astăzi subiectul meu: despre noua organizare a Imperiului Britanic, de oare ce socotesc că ciclul de conferințe organizat de către Societatea Anglo-Română are în acest an un caracter instructiv și informativ. Probabil în ciclurile viitoare prelegerile vor avea un caracter deosebit, vor cuprinde mai multă căldură sufletească pentru a trezi o atmosferă. Ciclul întâiu, însă, ca orice mișcare de inițiere, începe cu acest colorit de informare, de instrucțiune.

Gândul unic a fost a desluși. A desluși pe acei ce vor să afle organizația, istoria și viața unui popor. Indiferent dacă mărturisim, sau nu, că avem de învățat de la experiența lor, nu putem totuși nega locul de frunte pe care îl are Imperiul Britanic în orânduirea civilizației noastre.

Dorința mea este de asemenea a desluși. A desluși celor de față organizația actuală a celui mai întins Imperiu cunoscut de istorie, Imperiu în cuprinsul căruia, cum spune un poet englez, parafrazând o expresie cunoscută: „Amurgul serii nu lasă niciodată singură aurora dimineții”.

Domnilor, în România, din cauza culturii franceze, ne-am deprins a reduce toate fenomenele la coordonatele istoriei franceze. Măsurăm etapele culturale și civilizației ale lumii prin momente din istoria Franciei, lăsând în negura ceții sale istoria și dezvoltarea poporului englez. Totuși, din această insulă de stânci albe și de oa-

meni tăcuți ni-au venit, rând pe rând, solii de civilizație; parlamentarism, guvern responsabil, democrație vie, monarhie constituțională, instituții de libertate și maturitate politică. De fapt lumea istoricilor pătrunzători începe să-și dea sama că momentele mari ale istoriei Franciei nu sânt decât clipele în care cultura franceză ajunge a înțelege instituțiile vechi ale insulei britanice.

E timpul ca orizontul intelectual să se lărgească. Viața unei națiuni este astăzi dese ori viața vecinilor săi; acum cel puțin, se cuvine ca viața celei mai întreprinzătoare rase să fie subiect de studiu.

Dar, în istoria poporului anglo-saxon, viața Imperiului Britanic, evenimentele istorice nu au decât rar ostentația gesturilor revoluționare. Prefaceri mari nu au cunoscut pământ hrănit de sânge. Un cap încoronat, chiar prăvălit de ghilotină, nu însemna revolte sau frământări de masse. Poporul Angliei nu are cazan de clocotit patimi, el are albic pentru desfășurarea ideilor. Dreptul engles, așezămintele [politice] engleze sânt cursuri de apă lină ce se schimbă neobservat. Trebuie scurte distanțe mari, — sau o cascadă —, pentru a ni da sama că apa și-a schimbat cursul, adâncimea sau culoarea; trebuie decenii — sau un războiu răscolitor — pentru a ni da sama că fisionomia Imperiului Britanic și-a schimbat trăsăturile.

Așezămintele politice ale Angliei nu cunosc agonie, nu cunosc nici moarte; pe ele se așterne praful uitării.

Ca și natura, legile care guvernează Anglia, nu fac salturi.

Pentru caracterizarea ei o singură formulă: „*Quia non movere*”.

Dacă în loc de Anglia aș vorbi astăzi despre o prefăcere pe malurile Mediteranei, despre fascism, despre ideologia franceză, mi-ar trebui talent, avânt, imaginație. Dar, pentru a vorbi despre prefaceri gigantice în Anglia, îmi trebuie statistici și schițe de sistematizare.

Conferința va cuprinde trei capitole:

Cap. I. Despre convenționalismul politic al Angliei.

Cap. II. Un tablou sintetic al Imperiului Britanic.

Cap. III. Noua organizare a Imperiului Britanic, conform Convenției Imperiale din Novembre 1926.

Despre convenționalismul politic al Angliei.

Dorese să lămurese de la început o fraasă des întrebuințată, anume să clarific în ce constă „perfidia Albionului”. Intr’adevăr, s’a vorbit mult despre această perfidie a Albionului în legătură cu politica externă a Angliei; de fapt ar fi trebuit să se intituleze: Convenționalismul Anglo-Saxon. Căci, atitudinea Angliei în politica sa este doar reproducerea atitudinii unui Engles în economia vieții sale sociale. Intre atitudinea unui gentlemen engles și politica exterioară a Angliei este o deosebire de plan și exponent.

Anglia a avut în totdeauna o atitudine dublă în politica sa de interese pentru a-i da înfățișare de principiu sau de crez. Miezul unei politici poate fi meschin, forma sa nu are dreptul să fie decât generoasă.

Faptele unui Anglo-Saxon, politica reală a Angliei, nu sânt decât resultanta sectoarelor de interese. Singurul mobil al unei acțiuni este interesul; faptele lăsesc din jocul apelor de interese mediate sau imediate.

Un Engles nu este sentimental, romantic poate.

Politica Angliei nu a fost niciodată condusă de sentimentalism, de romantism, odată: pe vremea Eteriei, cu lord Byron. Este una din rarile dovezi de exuberanță politică a Angliei.

Ei bine, politica Angliei, ca și purtarea oricărei lady sau gentlemen engles, are nevoie de formule de politețe. Politica Angliei este visibil interesată, de obicei sobră, dar întotdeauna exprimată în gesturi orbitoare și formulă de misionar. Exemplele vor explica mai bine:

Anglia a intrat în războiu în momentul violării granițelor Belgiei. Pretextul garantării integrității unui Stat cu neutralitate perpetuă acopere convențional teama acțiunii germane. Înfățișarea cavalerescă și eroică de salvagarda-

tor de drepturi acoperire armonios — ca o mantie aruncată cu grație peste un trup comun — nulitatea întreprinderilor maritime și comerciale.

Interesele nu se neagă, dar se acopăr.

Alt exemplu: Clocotirile și frământările dintre Statele europene în secolul al XVIII-lea și XIX-lea, ațâțate și nutrite de Anglia — atitudine prin excelență de feudal —, sânt exprimate prin iubirea Angliei pentru liniștea și echilibrul european.

Pornirile colonisatoare ale Angliei — manifestare tipică de negustor cu sânge de aventurier — se numește în istoria politicii engleze împlinirea unei înalte misiuni civilizatorii.

Despre manifestările acestei misiuni colonisatoare, însă, în cadrul simplu al evenimentelor istorice voiu vorbi acum. Dar nu pot să nu atrag atenția asupra faptului că, în studiul istoriei și al politicii engleze se acordă 95% din atenție politicii engleze, iar 5% celei imperiale, când de fapt raportul ar trebui să fie tocmai invers.

De la Elisabeta, dar mai ales de la Stuărți, valoarea și culoarea politicii engleze există doar în măsura în care se împletește cu gigantica desfășurare a politicii coloniale. A studia politica Imperiului Britanic mulțămîndu-ne numai cu câteva date despre succesiunea regilor cari au domnit și a partidelor care au guvernat, înseamnă ca, în studierea unui palat, să ne mărgenim a vorbi despre numărul și strălucirea treptelor de marmură ale scării de intrare.

Cap. II. Un tablou al Imperiului Britanic.

Voiu încerca să descriu acum înfățișarea Imperiului Britanic din punct de vedere, geografic și istoric.

Imperiul Britanic este de mai mult de un secol, și rămâne a fi, cel mai vast, mai complex și mai consistent edificiu politic ce a fost clădit vreodată în istoria lumii noastre.

Nașterea sa se datorește nevoii și spiritului de aventură.

Mărimea sa întâmplării.

Menținerea sa unui geniu politic creat pe măsură ce nevoile de conducere și organizare se complicau.

Imperiul Britanic se compune din organisme supt diferite aspecte constituționale.

1. Dominion-uri autonome, cu populație de albi, în majoritate. „Englishmen accross the seas” sânt oglinzi fi-dele — plus culoarea locală în reflexia lor — ale Statului din care s'au desprins. Păstrează limba și tradițiunile ne-schimbate. Mulțămیتă resurselor, încă pentru multă vreme inexhaustibile, cu hinterlanduri întinse, sânt garan-tatorul optimist al prosperității imperiale viitoare. In această categorie întră:

The Dominion of Canada, the Commonwealth of Aus-tralia, New Zealand, the Union of South Africa, și New-foundland (Terra Nova), cât și The Irish Free State. Ultimele două fac parte din această categorie din cauza iden-tității situației lor politico-constituționale, nu a bogățiilor lor economice.

2. In categoria a doua introducem ținuturile care re-presintă pentru Anglia un teren cu posibilități comerciale. Producători de materii prime, consumatori de obiecte fabri-cate. Populația albă redusă din cauza climei.

3. Stațiuni navale, porturi militare și sferă de influență,

Din punct de vedere geografic vom împărți ținuturile după continentele de care tin:

In America: Canada.

La început Canada era ocupată de coloniști francesi. Anglia împărți Canada în două părți: Canada de Sus (Quebec), francesă, și Canada de Nord (Toronto), engle-zească. Animositatea dintre aceste două grupuri a con-dus la răsvrătiri din partea Canadienilor francesi în 1837. Anglia potoli curând răscoala, uni cele două Canade într'o singură colonie și, în 1841, introduse chiar regim par-lamentar.

O parentesă. Această generositate și clară vedere po-litică a fost agonisită cu prețul unui întreg Imperiu Co-

lonial spulberat. Nu este aici locul a dezvolta acest pñnet; dar istoria imperialistă englesă distinge viața a două sisteme coloniale. Primul imperiu colonial a început în 1600 și a dăinuit până la secesiunea celor treisprezece State americane care au format Statele-Unite ale Americii. Nenumărate discuții există pentru a stabili vina acestui de-sastu imperial: Po de o parte, autoritatea excesivă din partea Angliei, secundo, măsuri în legătură cu legile de transport maritim, în al treilea rând, legea „The Stamp Act”. Indiferent de cauză și manifestări, cert este că secesiunea Statelor americane a pus capăt sistemului colonial engles.

De la 1783 înainte, având experiența acestor dureri, Anglia înjghiabă al doilea și noul Imperiu Britanic, caracterizat prin acordarea inițială de self-government și mărirea progresivă a acestei autonomii. Forma actuală a Imperiului Britanic, The British Commonwealth of Nations, își are basa în această nouă altitudine, luală de Anglia față de noile sale colonii.

Revenind la Canada, în 1867 colonia Canadei se federează cu Noua Scoție și Noul-Brunswick și dă naștere u-nui Stat federal numit The Dominion of Canada. Treptat, celelalte State, ca Manitoba, Colombia, etc., intrară în această federațiune.

In Pacific. În 1770 căpitanul Cook explorează coasta răsăriteană a Australiei. În 1788 guvernul engles se vede silit a trimite aici deținuții săi, de oare ce insula Carolina, care folosisese drept colonie de deportare, refusase li-rește de a-i mai primi după separarea Statelor-Unite. Primul transport de deținuți dă naștere orașului Sydney. Curând în urmă vin și coloniști pentru creșutul vitelor. Restul Australiei se anexează. Pe la 1838, descoperirea minelor de aur din Sud-Estul Australiei atrage emigranți, formând colonia Victoria în 1851 (cu orașul Melbourne). Incercări de a federalisa aceste State au avut în 1855 un succes parțial. Totuși în acest an colonia primește dreptul de a avea parlament propriu. Între 1899 și 1901 cea

naștere federațiunea sau, cum este mai cunoscută, The Commonwealth of Australia.

Noua Zelandă, explorată de Cook tot în secolul al XVIII-lea, anexată la 1840, colonisată de societăți cu scopuri comerciale (Chartered Companies). Aceste societăți sânt desființate în 1851. La 1852 se crează o federație a celor șase provincii, federație care devine un Stat unitar în 1875, — după învingerea indigenilor Maoris din Nordul Zelandei. Desvoltarea economică și politică a Australiei și Zelandei și eroica lor manifestare în timpul războiului au atras atenția lumii civilizate asupra lor, devenind astăzi chiar mandatarii Societății Națiunilor pentru insulele germane din Sudul Oceanului Pacific.

In Asia. India. Pe la 1815 era aproape cu desăvârșire ocupată. Lupte crâncene contra triburilor Maisour, Mahrats și Sikhs. Cucerirea este terminată pe la mijlocul veacului al XIX-lea.

La 1857 izbucnește revolta soldaților indigeni (Cipayes), revoltă cunoscută sub numele de Indian Mutiny, potolită cu mare trudă. Compania Indiilor care guvernase Indiile se dovedise incapabilă. Atâta timp cât se ocupaseră numai de comerț, situația Indiei era calmă, și societatea prospera; dar, când ambițiile lor erau îndreptate spre considerațiuni politice, India a fost pradă celor mai sângeroase revolte.

Zicătoarea latină pare a se adevăra. Istoria nu admite ca negustorii lumii să fie și conducătorii ei: „Nolo eundem populum imperatorem et petitorum esse terrarum”.

Legea pentru „Îmbunătățirea Guvernării Indiei” schimbă administrația ei. India devine o colonie de coroană, condusă de un vice-rege, cu un ministeriu special pentru Indii în Cabinetul engles. În 1876 se ridică la rang de împărăție. În 1877 Regina Victoria devine Impărăleasa Indiilor: „Kaisar-i-Hind”. În 1919 se studiază măsuri prin care iese în față unu dominion in spe. În ciuda multor îmbunătățiri și tendințe de apropiere, populația

este destul de ostilă. Oricine cunoaște mișcările naționaliste întreprinse de Gandhi. Totuși, pe de o parte sistemul de a atrage indigeni în administrația țării, pe de altă parte de a flata pe conducători, dar mai ales indiferența maselor sânt garanții de liniște care compensează chiar politica de ațătare pornită de soviete. Stăpânirea Indiilor silește Anglia a asigura căile care conduc la ea și a întări granițele ei. În consecință, posedă Gibraltarul, Malta și Canalul Suez. Accesul la Marea Roșie este asigurat prin stăpânirea Adenului, Perimului și Socotorci. Protectoratul Egiptului garantează și controlează drumul prin canalul Suez. În Golful Persiei stăpânește insulele Bahrein, Limanul Mascatei și exercită, pe de-a-supra, mandat asupra Mesopotamiei, Regatului Iracului.

Frontierele Indiei sânt de asemenea garantate:

La Nord-Vest, frontiera este primejdioasă. Aproximarea Rusiei a fost un pericol până în anul 1907, când s'a încheiat un acord între Anglia și Rusia. Acum, în ciuda semi-protectoratului asupra Afganistanului și a frontierei științifice din Belucistanul ocupat de Englesi, totuși se manifestă o îngrijorare din cauza Rusiei Sovietice.

La Nord, Tibetul supt protectoratul Chinei și Lanțul Himalaiei sânt pavăze destul de liniștitoare.

La Nord-Est, Anglia a anexat Birmania, pentru valoarea sa ca punte spre China Meridională și ca stavilă contra influenței franceze din Tonkin.

Drumul spre China este garantat prin stăpânirea Singaporului ca basă navală și prin protectoratul asupra strâmtorii Malakka. Politica Angliei față de China este: 1) politica „porții deschise” comerțului și 2) menținerea integrității sale de teamă să nu fie înglobată în Imperiul Iapones. Pentru menținerea integrității Chinei—și de teama Rusiei—, Anglia a încheiat tratat cu Japonia pentru menținerea statu-quoului. Chiar dacă dezvoltarea Japoniei nu este prea bine privită de Anglia, Statele-Unite reprezintă însă o contrapondere în Pacific pentru orice pericol sau agresivitate galbenă.

In Africa. Colonia Capului Bunei Speranțe este cedată Angliei de către Olanda în 1815. Buri, descendenții coloniștilor olandezi și ai calviniștilor Francezi, nemulțămii de stăpânirea engleză, înființează colonia Natalului (1837). Anglia o anexează. Se stabilește apoi în Statul Orange, 1848. Anglia anexează și aceasta. Buri se retrag și formează republica Transvaal. Această porțiune nu a fost anexată din cauza Partidului Liberal, care tocmai venise la putere și care ducea o politică neimperialistă. La sfârșitul secolului trecut, mișcarea imperialistă recăpătă forță. Cuceririle pe Coasta Orientală se întind până la ținuturile portugheze. O provincie capătă numele de Rodesia după numele ministrului Capului Cecil Rhodes, care plănuiise înființarea unui Imperiu Britanic de la Capul Bunei Speranțe până în Egipt. În acest timp, descoperirea minelor de aur și pietre prețioase aduce mulți imigranți străini, numiți de Buri „uitlanders”. Animositatea dintre Buri, cari se socotesc Burgers (cetățeni), și uillanderi, susținuți de Englezi, se termină prin războiul sângeros din 1900-1902. După supunerea lor se formează un dominion autonom împreună cu Natal și Capul Bunei Speranțe, numit Uniunea Sud-Africană.

In Africa Orientală, Anglia, împărțind cu Germania ținuturile Sultanului de Zanzibar, păstrează Zanzibarul și acordă Germaniei insula Heligoland. Platoul Lacurilor a fost acordat unei campanii care, ruinându-se, cedează Ținutul guvernului englez.

In Africa Occidentală. Anglia posedă ținuturile bogate ale Gambiei, Sierra Leone, Coasta de Aur, Nigeria și, de curând ținuturile ex-germane Togo și Camerun.

Egiptul. Anglia s'a instalat în Egipt în 1882, la început pentru a-și asigura drumul spre Indii. Bogăția Ținutului a îndemnat-o să facă lucrări mari de irigații. Acest protectorat deghisat al Angliei devine manifest în 1914, când Egiptul rupe legătura de vasalitate cu Turcia. Incep mișcări naționale; Anglia proclamă independența Egiptului în 1922. Anglia continuă a ocupa Sudanul și a proteja Canalul Suez, în ciuda răsvrătirilor egiptene.

In Europa. The Irish Free State (Saorstát Eireann). Irlanda se împarte în: Northern Ireland, care face corp comun cu Anglia, Galia și Scoția, constituind Marea Britanică, și Irlanda de Sud: The Irish Free State.

Nu voi vorbi de faimoasele mișcări ale Sinfeciștilor, despre Home Rule sau problema irlandeză, de epocală importanță și greutate în istoria politică ante-belică a Angliei. Voiu da doar două-trei date. O lege promulgată în 1920 acordă existența a două parlamente: unul pentru Irlanda-de-Nord și altul pentru Irlanda-de-Sud. *The Ulster Unionists* admit, și parlamentul ia ființă în 1921 în prezența regelui George. Restul Irlandei nu admite, de oare ce proclamase, republica irlandeză, încă din Ianuarie 1919. Însă în 1921 se încheie un tratat între Anglia și Irlanda, prin care Irlanda se recunoaște ca dominion autonom, a cărui situație față de Anglia este luată după modelul Canadei. În 1922 Irlanda inaugurează prima sa constituție, specificând: situația sa ca dominion autonom în *The British Commonwealth of Nations*; puterile sale derivă de la poporul irlandez; limba irlandeză este proclamată limba națională, iar cea engleză admisă ca limbă oficială; nu există religie de Stat. (Acest fapt este cu atât mai important cu cât religia a contribuit în mare măsură la separația dintre Irlanda-de-Nord și cea de Sud.)

În afară de aceste ținuturi, Anglia sau Dominionurile Britanice au primit sarcina din partea Societății Națiunilor de a conduce unele ținuturi ex-germane sau ex-turce pentru a supraveghea desfășurarea lor civilizatorie. Astfel Anglia are mandatul (A) de a asista Statele independente ale Irakului și Palestinei, până la maturizarea lor; de a administra ținuturile ex-germane din Africa Occidentală și Orientală (mandat B); apoi, Anglia, împreună cu Australia și Noua Zelandă, au primit mandatul (C), de a încorpora posesiunile ex-germane din Sudul Pacificului.

Acesta este Imperiul Britanic, care se răsfrîă peste tot

globul, acoperind peste 20 milioane km. p., și determinând soarta a peste 400 milioane locuitori.

Acesta este Imperiul Britanic de astăzi. Format înceț, treptat, împins uneori de ambițiuni vane, alte ori de interese comerciale, alte ori, cum li place Englesilor a spune: „purtând făclia civilizației în ținuturile întunecate”. Un lucru este evident, ni-o spune chiar istoricul expansiunii engleze, Seeley: „Ni-am asumat răspunderi mai mari decât avantajile ce le însoțesc”.

Acest adevăr a determinat două curente în politica imperială engleză: o atitudine imperialistă susținută în deosebi de conservatori, protecționiști și mândri de această tradiție — primită ca legată de la Pitt. Deviza lor imperialistă — exprimată exuberant de Beaconsfield, prin deviza romană: „Imperium et libertas”.

Cealaltă atitudine: de îngrădire, susținută de liberali, cu idei de independență și separatism, liber-schimbiști, purtând ca logică a politicii lor axioma lui Turgot: „Les colonies sont comme des fruits, qui ne tiennent à l'arbre que jusqu'à leur maturité”. Indemnul lor, cuvintele lui Bentham: „Emancipate your colonies”.

Acest separatism a fost reluat de către politicienii din ținuturile depărtate ale Imperiului. Unii cereau federalizarea Statelor Britanice, alții formarea numai a unei alianțe.

Un Canadian isolat spusese: „să ni luăm libertatea, zilele de caldă s'au încheiat”. Și glasul întregului Imperiu răspundea prin vorbele lui Tennyson: „And that true North whereof we lately heard a strain to shame: Keep you to yourselves. So loyal, is too costly! Friends, your love is but a burden, loose the bond and go? Is this the tone of Empire? No it is not.” Adevăratul glas al poporului britanic este acel al bărbatului de Stat care la tribuna Parlamentului recunoaște „that we are all imperialists now”.

Pe străzile Londrei, Ottaweii, Melbournei, la Capul Bu-

nei Speranțe, în Singapore sau în Sierra Leone se aude același refren: „Think imperially”.

* * *

Capitolul III. Despre Conferința Imperială din toamna anului 1926, ținută la Londra în Downing Street, între 19 Octombrie și 23 Noiembrie.

De și prefaceri mari au fost prevăzute cu această ocaziune, totuși caracterul acestei întruniri de bărbați de Stat este acel al unei simple conferințe. Nu este o constituantă.

Poporul engles nu a admis niciodată corpuri de savanți, creatori de crezuri raționaliste și de imaginare aplicațiunii viitoare; ei vor mănunchiu de experți chemați să consacre stări existente, să schițeze programe aplicabile de clădiri sociale temeinice.

Un așezământ politic nu este extras din împărecherea de judecată, ci este un instantaneu luat din mersul continuu și evoluiv al experienței istorice.

A organiza un imperiu înseamnă a judeca o instituțiune politică. O instituțiune politică nu poate fi judecată ca un problem de statică; ele sânt organisme eminentemente dinamice.

Singura lor rațiune de a fi este istoria. Singurul lor scop de a dăinui este satisfacerea unei nevoi.

Conferința din Noiembrie 1926 a durat treizeci și patru de zile, s'a întrunit în 164 de comisii și nenumărate subcomisii. Scopul ei nu era a statua pentru viitor, ci 1) a reda un tablou autorizat al Imperiului Britanic în înfățișarea sa post-belică; 2) a orândui toate detaliile pentru a introduce Imperiul Britanic în ritmul vieții de după războiu.

Iau parte: Primul ministru al Angliei (Președintele Ex-Officio), al Dominionurilor, reprezentantul Indiei, miniștrii și experți politici, economici și coloniali.

La ordinea zilei trei probleme capitale:

1. Poziția Angliei și a Dominionurilor, care laolaltă formează The British Commonwealth of Nations.

2. Raporturile membrilor Imperiului *inter se*, specificând mecanismul de cooperare.

3. Raporturile Imperiului față de Statele străine.

1. Poziția Angliei și a Dominionurilor în The British Commonwealth of Nations.

Raportul comisiei legăturilor imperiale spune textual: Conferința constată că nu ar folosi la nimic a da o Constituție Imperiului Britanic, de oare ce părțile ce o compun, răspândite pe toate meridianele, au caractere deosebite, tradițiuni istorice variate și se află chiar la alte etape în evoluția lor. De asemenea, întregul, care cuprinde aceste națiuni, nu se poate clasifica în termenii politici de până acum și nu se poate compara cu nicio altă organizație politică existentă sau care să fi existat undeva în trecut.

Pentru aceste motive, comisiunea se mărginește a defini situația și raporturile reciproce ale Marii Britanii și ale Dominionurilor: „They are autonomous Communities within the British Empire, equal in status, in no way subordinate one to another in any aspect of their domestic external affairs, though united by a common allegiance to the Crown, and freely associated as members of the British Commonwealth of Nations”; „Ele sânt comunități autonome înăuntrul Imperiului Britanic, cu un statut egal, în niciun mod subordonat unul altuia, nici în afacerile interne, nici în cele externe, unite totuși prin credința comună față de coroană și asociați voluntari ca membri ai Societății Națiunilor Britanice (The British Commonwealth of Nations)”.

Cât de departe sântem de la tabloul Imperiului Britanic luat acum câteva decenii și bătut pe tapetul cunoștințelor noastre istorice: Imperiul Britanic era un Stat format din Anglia și coloniile sale. Anglia—sau Insulele Britanice, pe care ni le închipuiam identice—, dicta aliudtimea politică a Imperiului, se folosea de colonii ca de bușe pentru mărfurile ei, pentru surplusul de oameni și mai ales pentru deportarea deșinușilor. Din coloniile care dis-

pun de resurse legendare, Anglia își aducea toate materiile prime, la fel precum lui Filip al II-lea i le aduceau galerele de aur din coloniile spaniole. Un sistem sau o prefacere în organizația Angliei era reprodusă identic și concomitent ca în orice întreprindere bine organizată peste tot cuprinsul celor 20 milioane km. p., La un cuvânt al ministrului de Război engles, cele 450 milioane de locuitori de toate națiunile și rasele, răsfirate peste tot întinsul globului, pot impune voința lor întregii omeniri.

De fapt,—de câteva decenii, în formă: de șaisprezece luni, orice dominion, orice membru al Imperiului Britanic este perfect egal unul față de altul, este perfect egal cu orice națiune din lume. El este singurul stăpân al soartei sale. Singura îngrădire în libertatea sa de acțiune este conștiința prosperității în cadrul imperial; singura rațiune pentru a nu cere independența deplină: goliciunea unei astfel de pretențiuni.

Dar egalitatea de drepturi nu înseamnă egalitate de funcțiuni. Experiența fiecărui membru în parte formează patrimoniul comun al tuturor; exponentul monomului trebuie să devină exponentul polinomului.

Free institutions are its life blood; Free cooperation is its instrument; Peace security and progress are among its objects.

Câteva din efectele noului statut imperial:

a) Situația guvernatorilor. Guvernatorul era, înainte, numit de Coroană, pentru a servi ca intermediar între Metropolă și colonie, pentru a impune politica dictată de guvernul engles.

Acum, guvernatorul nu are decât calitatea reprezentativă, fără nicio legătură cu guvernul engles. El reprezintă Coroana; nu are niciun amestec în administrația sau politica țerii în care este trimis. Raporturile fiind intra-guvernamentale și administrația cu desăvârșire autonomă, guvernatorul primește numai copii după aceste comunicări — cu titlu pur informativ.

b) Titlul Regelui. Conform convenției din 1921, situa-

ția Irlandei față de Anglia este aceeași cu a dominionului Canadei. În consecință, în loc de „George al V-lea, prin grația lui Dumnezeu, Rege al Marii Britanii și Irlandei.” Acum este rege al Marii Britanii, Irlandei, Dominionurilor britanice peste mări, Apărător al Credinței, Impărat al Indiilor (George V, by the Grace of God, of Great Britain, Ireland and the British Dominions beyond the Seas King; Defender of the Faith, Emperor of India”).

2. Raporiurile membrilor Imperiului *inter se*, și mecanismul cooperării.

Iată câteva din hotărârile luate:

a) Emigrarea trebuie organizată pe baze științifice, nu la voia întâmplării. Trebuie o înțeleaptă distribuție a elementului alb pe tot întinsul Imperiului. Trebuie studiate cauzele și sistematizate metodele de a canaliza emigrările către teritoriile nepopulate și a decongestiona Metropola, supra-populată și bântuită de șomaj. O greutate constă în faptul că dominionurile au nevoie de lucrători agricoli, pe căia vreme lucrătorii agricoli ai Angliei, atrași de orașe, se industrializează. Remediile: Colonii au transport gratuit, subvenții de transport, condiții speciale de asigurare pentru a părăsi Anglia cu scop de colonizare. Evident, de asemenea, propagandă.

b) Din punct de vedere al comunicațiilor, s'au creat servicii noi maritime și aeriene, parte organizate de fiecare dominion, parte organizate de Anglia pentru coordonarea și strângerea legăturilor. Posturi de aterizare și stațiuni meteorologice.

c) Pentru ușurarea legăturilor comerciale, s'au unificat legile privitoare la conosament, la ipotecă maritime; se acordă condiții de favoare pentru accidente maritime. Dominionurile vor deschide case de desfacerea produselor lor; li se acordă taxe de favoare: produsele de export sânt unificate și standardizate pentru tot comerțul imperial. Se va face un studiu pentru a înlătura definitiv concurența străină. S'a înființat un Imperial Economic Committee cu însărcinarea de a lega cererea și oferta de

produse ale dominionurilor. Această comisiune va face statistici ale cantității de produse disponibile și cerute.

d) S'au înființat și se vor înființa institute de cercetări științifice imperiale, la care vor fi trimiși specialiști din toate părțile Imperiului. Astfel, de exemplu, un institut pentru combaterea tuberculozei vitelor în Canada; de conservarea produselor alimentare în Australia; de combaterea bolilor, fructelor în Noua Zelandă; de combaterea epidemiilor în Indii. De asemenea vor avea loc în mod periodic conferințe pentru unificarea cercetărilor în toate direcțiile.

Din punct de vedere economic cuvântul de ordine este deci: Menținerea regimului preferențial, regim de favoare pentru dominionuri, dezvoltarea comunicațiilor inter-imperiale, colonisarea cu aspectul dublu al emigrării surplusului de populație din Anglia și imigrarea elementului alb în ținuturile nepopulate.

În acest mecanism al cooperării coeziunea este garantată de mișcările osmotice de oameni, rase și tradițiuni.

3. Raporturile Statelor Britanice cu străinătatea.

Cum am menționat înainte, egalitatea de drepturi nu înseamnă egalitate de funcțiuni. În consecință, două probleme ale Imperiului au fost lăsate în mâna Angliei din considerațiuni utilitare.

Aceste două probleme sânt:

Problema apărării imperiale și problema politicii externe.

a) Problema politicii externe.

De oare ce, pentru încă câteva decenii, politica lumii își are centrul în Europa, având în vedere distanța și lipsa de interes care despart dominionurile de preocupările europene, având în vedere interesul și mai ales experiența Angliei cu privire la politica continentului european, Statele formând The British Commonwealth of Nations au delegat Anglia a reprezenta politica Imperiului față de celelalte Națiuni.

Dar, prin această delegație, dominionurile nu renunță

Întru nimic la libertatea lor de acțiune și nici nu sânt legate de angajamentele făcute de Anglia. Oricare dominion poate negocia direct cu un alt Stat, cu care prilej, însă, anunță prealabil pe ceilalți membri ai Commonwealth-ului pentru a vedea obiecțiunile acestora în ceia ce privește repercusiunile negocierii. Orice tratat încheiat de unul din Statele Britanice trebuie iscălit de rege și de guvernul Națiunii respective. Națiunile ale căror guverne nu au iscălit tratatul nu sânt în niciun fel angajate. În cazul în care Statele delegă un singur Stat pentru a le reprezenta, acesta trebuie să aibă mandat din partea fiecărui guvern; iar tratatul încheiat de el intră în vigoare numai din momentul în care a fost ratificat de Statul respectiv.

După cum vedeți, politica generală a Imperiului devine reflecția opiniei publice a întregului Imperiu; Anglia nu poate dicta, în niciun fel, politica pe care să o urmeze celelalte State Britanice. E adevărat că Anglia are în schimb avantajul de a fi nestingherită în politica europeană, unde angajează —evident—, numai Anglia, nu întregul Commonwealth.

b) Problema apărării imperiale.

Anglia a fost însărcinată cu organizarea apărării imperiale, de oare ce ea dispune de experiență, tradiție, echipament și organizație maritimă neegalată. Pentru organizarea apărării imperiale, Anglia a făcut un plan de unificare a materialelor, de unificare a metodelor, de unificare a tacticilor. Are în proiect crearea unei „School of Imperial Defence”.

Anglia ajută formarea unei flote naționale indiene, ajută dezvoltarea flotelor fiecărui dominion, îmbunătățește materialul aerian (în care dispune chiar de secrete tehnice împărtășite numai celorlalți membri ai Commonwealth-ului), trimite material și ofițeri de legătură în dominionuri, întărește baza navală de la Singapore. Toate acestea concomitent cu înălțătoare declarații pacifice la ședințele Comisiunii de Desarmare.

Acestea sânt, pe scurt, câteva din hotărârile luate de represintanții Națiunilor Britanice, cu ocazia Conferinței Imperiale din Novembre 1926.

Doamnelor și Domnilor,

Evoluția vie a dominionurilor din ultima jumătate de veac a determinat această prefacere în înfățișarea politică învechită. Trebuiau acordate noi ambianțe politico-sociale. Asemenea umbrei care urmează pe om, tot astfel și formele politice însoțesc faptele comunității.

Tendențele spre o perfectă egalitate s'au manifestat ca un imperativ, dar, pentru cristalisarea politică a acestor tendințe, mijlocul federal era de neaplicat, din cauza condițiilor mai cu samă geografice. Dacă populația ar fi fost strânsă în jurul unui nucleu și țărnuiră de hotare, — chiar întinse la latul unui continent —, s'ar fi putut realiza gigantul sistem federal ce conduce de pildă Statele-Unite ale Americii. Dar, când frânturi din aceeași plămadă se văd răsfirate în lungul și în latul planetei noastre, trebuia să se caute un alt concept politic condus de principiul autonomiei depline.

Astfel a reieșit, — rod al împrejurărilor —, această unică formă de guvernământ simbolisată supt denumirea de *The British Commonwealth of Nations*.

Anglia a creat un organism, cu ideia de auto-delimitare ca fundament, cu ideia de cointeres ca garantator de pace, cu istoria ca regulator și dascăl al organizației viitoare.

Raporturile Marii Britanii față de dominionuri au încetat a fi acelea ale unui suzeran ce-și întinde despotice — printr'un control centralisant — puterea asupra ținuturilor coloniale. Acum Anglia este o comunitate ca și celelalte, mânăta de un interes și de o strădanie comună. Dacă ar fi să definim locul Angliei în concertul Națiunilor Britanice, ea ar fi — juridic — un primus inter pares, iar, diu punct de vedere economic și politic, un administrator general al unei întreprinderi imperiale.

Imperiul Britanic a intrat într-o eră nouă în dezvoltarea sa, și apare de data aceasta întărit prin cuminența și clara sa vedere politică. Ca o pildă a acestei forțe se înfățișează noul său Statut Imperial, cu acest unic concept de Commonwealth. Geniul rar de a oferi oricărui nevoi conceptul politic cristalisat, cu soluția desprinsă din frământări reale, iar nu din împreunarea imaginației cu durerile eșecurilor, acest geniu politic a făcut ca și aceste tendințe să-și găsească soluțiune.

Tendința centrifugă a Națiunilor Britanice: de a se desface de perimata suveranitate a Angliei este cuplată cu o tot atât de intensă tendință centripetă a aceluiași Națiuni Britanice de a se polarisa în jurul noțiunii imperiale.

Dominionurile sânt convinse că au găsit în acest concept cadrul ideal desfășurării linei a vieții lor politice, a dezvoltării resurselor lor economice, din care să extragă esența forței lor.

Supt chipul regelui George al V-lea, în umbra stindardului comun tuturor Națiunilor Britanice, se țese acum cel mai gigantic păinjenis politic ce a existat vreodată, în care firul intereselor lor economice se împletește armonios cu năzuințele comune de spirit.

Viața din orice colț al acestui imperiu respiră aceeași ambianță de libertate politică și este mânăată de același ritm viu al progresului civilisator nestăvilil.

Aceasta este The British Commonwealth of Nations.

CUPRINSUL

	<u>Pagina</u>
I. — N. Iorga, Patru conferințe despre Istoria Angliei:	
Introducere	3
1. Sintesa etnică	9
2. Anglia medievală	27
3. Anglia modernă	53
4. Anglia contemporană	74
II. — Generalul Radu Rosetti, Relații anglo-române în perioada războiului din 1877-1878	93
III. — Michaela Catargi, Viața familială în Anglia	107
IV. — R. F. A. Hillard, Noua organizare a Imperiului britanic.	129
